

TÜRK DÜNYASI UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ YAKIN TARİH DERGİSİ

2018 Cilt: 1 Sayı: 4

2018 Volume: 1 Issue: 4

ISSN : 2602-2060

Editör: Prof. Dr. Mesut ERŞAN

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi (ESTÜDAM) Yakın Tarih Dergisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından yayınlanmaktadır. Dergi, Türk Dünyası Yakın Tarihi ve Eğitimi ile ilgili çalışmaları yayınlamak amacıyla kurulmuştur.

Dergi, Ocak ve Haziran aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

ESTÜDAM Yakın Tarih Dergisi'ne gönderilen yazılardan/yazarlardan kaynaklanması muhtemel herhangi bir yasal ve etik sorumluluk, söz konusu yazı yayınlanmış olsa bile yazar veya yazarlarına aittir.

Yazarlar, yayınlanmak üzere kabul edilen makalelerinin yayın haklarını ESTÜDAM Yakın Tarih Dergisi 'ne devrini kabul etmiş sayılırlar.

Derginin tümü ya da bir bölümü ESTÜDAM Müdürlüğü izni olmadan kopyalanamaz veya yayınlanamaz, ancak atıf gösterilerek alıntı yapılabilir.

İletişim Adresi:

Adres: Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Eğitim Dergisi, 26480 Eskişehir, Türkiye

Editör: Prof. Dr. Mesut ERŞAN
Telefon: +90 222 239 29 79 /2728
e-posta: mersan@ogu.edu.tr

Editör Yardımcısı: Yrd.Doç.Dr. Mustafa Yahya METİNTAŞ
Telefon: +90 222 239 29 79 /2715
e-posta: mmetintas@hotmail.com

Editör Sekreteri: Zekeriya YILDIRIM
Adres: Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Eğitim Dergisi, 26480 Eskişehir, Türkiye
Tel: +90 222 239 29 79 / 4499
e-posta: zekeriya@ogu.edu.tr

Telefon: 0 222 2293048

Sahibi ve Başkan

Prof. Dr. Kemal ŞENOCAK, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Rektörü

Sorumlu Müdür

Prof. Dr. Hilmi ÖZDEN, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi ESTÜDAM Müdürü

Editör

Prof. Dr. Mesut ERŞAN, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Editör Yardımcısı

Yrd. Doç. Dr. Mustafa Yahya METİNTAŞ, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Editör Sekreteri

Zekeriya YILDIRIM, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Rektörlüğü

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Ferruh AĞCA

Prof. Dr. Hilmi ÖZDEN

Prof. Dr. Mesut ERŞAN

Prof. Dr. Numan ELİBOL

Prof. Dr. Selma METİNTAŞ

Doç. Dr. Nuri KAVAK

Yrd. Doç. Dr. Mehmet KAYIRAN

Yrd. Doç. Dr. Mustafa Yahya METİNTAŞ

Yrd. Doç. Dr. Oktay BERBER

İÇİNDEKİLER

Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkilerine Genel Bir Bakış Ve Ermeni Tehciri	
Mesut ERŞAN	1 – 10
Türklerde Hâkimiyet Telakkisi Ve Atatürk'ün Hâkimiyet Anlayışı	
Mehmet KAYIRAN Mustafa Yahya METİNTAŞ	11 – 33
Cumhuriyetçilik İlkesi Ve Türk Milleti İçin Önemi	
Mehmet KAYIRAN Mustafa Yahya METİNTAŞ	34 – 51
İkinci Dünya Savaşı Dönemi Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin İaşe Politikaları	
Mustafa Yahya METİNTAŞ Mehmet KAYIRAN	52 – 70
Analysis Of Turkish-Greek Population Exchange In The Context Of Greek And Turkish Foreign Policy	
Mustafa Yahya METİNTAŞ Melike METİNTAŞ	71 – 86
Açıklamalı Bir Kaynakça Denemesi: 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) Üzerine Bazı Çalışmalar	
Uğur ŞAKAR	87 - 109
Yazım Kuralları	110 - 114

DÜNDEN BUGÜNE TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİNE GENEL BİR BAKIŞ VE ERMENİ TEHCİRİ

A GENERAL OVERVIEW OF TURKISH-ARMENIAN RELATIONS AND ARMENIAN DEPORTATION

Mesut ERŞAN¹

Özet

Anadolu'da yaklaşık bin yıllık bir birliktelik yaşayan Türk ve Ermeni toplumları arasındaki dostane ilişkiler 19.yy.lın başlarından itibaren bozulmaya başlamış, Fransız İhtilali'nin getirdiği milliyetçilik anlayışının Ermeni toplumu üzerinde yarattığı etkiyle bir Ermeni sorunu ortaya çıkmıştı. Özellikle Balkanlarda cereyan eden olaylar, Ermeni patrikhanesinin, Rusya, İngiltere ve Fransa'nın tahrikleri sonucu bu sorun 1878-79 Osmanlı Rus savaşı sonunda imzalanan Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşmasıyla uluslararası bir nitelik kazanmıştı. Berlin Antlaşmasında beklentileri karşılanmayan Ermeni toplumunun, silahlı örgütler kurarak başlattıkları ve Sevk ve İskân yasasıyla yüzyılın en önemli yer değiştirme uygulamasına muhatap olacağı gelişmeler, hem ulusal hem de uluslararası boyutta çok önemli sonuçlar doğurmuş, Osmanlı devletinin sona ermesinden sonra devralınan bu tarihi olay yeni Türk devletinin dış politikasının da en önemli sorunlarından birisini oluşturmuştur.

Bu makalede millet-i sadıka nitelemesine muhatap olacak kadar Türk toplumuyla kaynaşmış ve Osmanlı devlet idaresinde çok önemli görevler üstlenmiş güvenilir Ermeni toplumunun nasıl böylesine büyük bir sorunun parçası haline geldiği ana hatlarıyla irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Ermeni Tehciri, Birinci Dünya Savaşı, Ermeniler

Abstract

Companionate relations between Turks and Armenian societies, which had been living together for about a thousand years in Anatolia, began to deteriorate from the beginning of the 19th century and an Armenian issue emerged due to the influence created by the French nationalism on the Armenian society. Incidents which particularly emerged in Balkan territory had gained a legal international attribute as a result of the provocations of Russia, France and Britain with the Treaty of Ayastefanos (Yesilkoy) signed at the end of 1878-79 Ottoman Russian War. The Armenian community which did not welcomed their expectation in Berlin Treaty begun to establish armed forces and they would faced with the most broad law of dispatch and resettlement of the century. After that developments they would adressed created essential results in both national and international scale and this historical event which inherited after the Ottoman State collapsed has been one of the most important problems of the foreign policy of the new Turkish state. Armanian society tied up with the Turkish nation, characterised with the term of millet-i sadıka which means that "faithful nation".

In this article, it will be outlined how the reliable Armenian society, which has also undertaken very important duties in the Ottoman state administration, has become such a big part of the issue.

Key Words: Armenian Deportation, World War 1, Armenians

¹Prof. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Giriş

Tarihte ilk Türk Ermeni ilişkileri, Bizans hâkimiyetindeki Anadolu’da Selçuklu fetih ve yerleşme faaliyetlerinden çok önce, henüz Selçuklu devleti kurulmadan, 1015-1021 yılları arasında Çağrı Bey’in Doğu Anadolu’ya yaptığı bir keşif seferiyle başlamış, Tuğrul Bey ve Alparslan zamanlarında devam etmiştir¹. Malazgirt savaşından sonra yaşadıkları bölgeleri terk eden Ermeniler² Kilikya adı verilen Çukurova bölgesine çekilerek burada bir prenslik kurmuşlardır. Anadolu ile beraber Çukurova’nın Osmanlı idaresine geçmesiyle Ermeniler bir diğer Türk devletinin idaresine girdiler. Osmanlı idaresinde Ermeniler yoğun olarak Osmanlı şehir ve kasabalarına göç ettiler. Fatih Sultan Mehmet İstanbul’un fethinden sonra Rumlara verdiği din hürriyetinin Ermenilere de tanıyarak Bursa’daki Ermeni Patriği Hovakim’i İstanbul’a çağırarak bir Ermeni Patrikhanesi ihdas etti. Patrikhanenin tesis edilmesinden sonra İstanbul Ermeni dini ve millî hayatının gerçek bir merkezi haline geldi.19. Yüzyılın başlarında İstanbul’da Ermenilerin nüfusu 150 binin üzerine çıkmıştı ki bu dünyanın en büyük Ermeni cemaati idi.

İmparatorluktaki Müslümanların dışında belli başı dinî topluluklar olan Yahudiler ve Rumlar gibi Ermeniler de “millet” sisteminin hoşgörülü ortamında, kendi dinî yöneticilerinin idaresi altında varlıklarını sürdürmüşler, kendi kiliseleri, okulları, yetimhaneleri, mahkemeleri olmuş, buralarda dillerini ve dinlerini koruyarak geliştirmişler, ticaret sanayi ve zanaat ile uğraşarak kısa sürede refah ve zenginliğe kavuşmuşlardır. “Millet-i sâdıka” olarak Osmanlı toplumunda büyük güven kazanan Ermenilerden birçok yüksek rütbeli devlet memuru Osmanlı devlet yönetiminin çeşitli kademelerinde görev üstlenmişlerdir. Öte yandan Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla ayrıcalıklar kazanan Ermeni toplumunun 1863 “Ermeni Milleti Nizamnamesi” ile bu ayrıcalıkları tescil edilmiştir.

Yaklaşık 1070 yılından 1870 yılına kadar 800 yıl bazı gündelik olaylar dışında Osmanlı topraklarında sorunsuz yaşayan Ermeniler, Fransız İhtilali ile yayılan milliyetçilik akımları, Ermeni Patrikhanesinin ve din adamlarının tahrik edici davranışları, Osmanlı devletinin dağılmaya yüz tutması ve sömürge mücadelelerine girmiş olan Avrupa Devletlerinin çıkarlarının Osmanlı topraklarında düğümlenmesi gibi nedenlerle Osmanlı topraklarında ayaklanarak Ermeni sorununu başlattılar. İngiltere, Fransa ve ABD ile birlikte

¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Belge Yayınları, 1987.

² Ansiklopedik kaynaklarda Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları bölgeler, Erivan, Gökçeöl, Nahçıvan, Rumiye Gölü kuzeyi ve Mako bölgesidir. Tarihsel olarak bakıldığında ise Ermenilerin sırasıyla Pers, Makedon, Selefkî, Roma Sasani, Bizans ve Arapların hâkimiyeti altında yaşadıkları görülür.

Ermeni sorununun ortaya çıkışında Rusya'nın çok özel bir yeri vardır³. 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşından başlayarak çok sayıda Ermeni Rus ordusuna kaydolmuş, ayrıca önemli sayıda Ermeni Osmanlı topraklarından göç etmiş bu durum 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşına kadar devam etmiştir. Ermeni meselesinde bir dönüm noktası olan bu savaş sonrasında imzalanan Ayastefanos Anlaşmasınının 16.maddesinde Ermeniler lehine yer alan kararlar Ermeni sorunu ilk defa uluslararası bir metinde yer almış oluyor ve Ruslar Ermenilerin koruyuculuğunu üstleniyorlardı. Ancak bu durum İngiltere'nin müdahalesiyle Berlin Anlaşmasında düzeltilmiş, Anlaşma Ermeni sorunuyla ilgilenmek görevini Rusya'dan alarak bu anlaşmayı imza eden devletlere vermiştir⁴. Bu suretle sorun Ermenilerin özel bir sorunu olmaktan çıkıp Osmanlı Devleti'nde çeşitli çıkarları çarpışan Rusya ile İngiltere'nin bir davası haline gelmiştir. Bu durumdan cesaret alan Ermeniler harekete geçerek yurt içinde ve dışında ihtilalci dernek ve partiler kurmaya başlamışlardır.

1. Ermeni İsyancıları ve Tehcir

1860 lardan itibaren sosyal amaçlı olarak kurulan dernekler⁵ daha sonra dış destek ve yardımlarla Ermenileri devlete karşı ayaklandıran komitelerin ilk çekirdeklerini oluşturmuşlardır. Bu komitelerin en önemlileri Van'da 1885 kurulan Armenekan, 1887'de Cenevre'de kurulan Hınçak ve 1890'da Tiflis'te kurulan Taşnaksutyun'dur. Kendilerini siyasi birer örgüt olarak tanımlayan bu kuruluşlar birçok ayaklanma ve eylemin organizasyonunu yapmışlardır. 1882 tarihinden 1909 tarihine kadar Ermeni komitelerince çıkartılan isyanların sayısı 38 dir. Bunlar arasındaki Kumkapı Ayaklanması, I. Sasun İsyanı, Bab-ı Ali Olayları, Osmanlı Bankası Baskını, I.Van İsyanı, Erzurum İsyanı, Zeytun İsyanı, II. Sasun İsyanı, Adana Olayları, II. Van Olayı, Muş Olayları, Bitlis, Kars, Artvin, Ardahan, Diyarbakır, Mamüratülaziz olayları, II. Erzurum İsyanı ve Erzincan Olayları büyük çapta isyan hareketleridir. II. meşrutiyetin ilanından sonra ise ihtilalci nitelikteki Ermeni komiteleri, Meşrutiyete bağlılıklarını ve onun korunmasına çalışacaklarını ilan etmişlerdi. Ancak fırsat kolladıkları anlaşılın Ermeni ihtilal komiteleri 1909 yılında "31 Mart Olayı"nın hemen

³ 1820'li yıllardan itibaren organize bir şekilde Ermenilerle ilgilenmeye başlayan Rusya 1826-1828 yıllarında İran ile yapmış olduğu savaşları kazandıktan sonra 1828 yılında imzalamış olduğu Türkmençay anlaşması ile elde ettiği Revan ve Nahçıvan Hanlıklarını birleştirerek Ermeni Vilayetini kurmuştur.(Yusuf Halaçoğlu, "Ermeni Meselesiyle İlgili Birkaç Rus Kaynağı", **Yeni Türkiye; Ermeni Sorunu Özel Sayısı**, II, S.38(Mart-Nisan 2001) Ankara 2001,s.735)

⁴ **Belgelerle Ermeni Sorunu**, Genelkurmay Baş. Yayını, Ankara 1992,s.57,Bu anlaşma ile Ermeniler için muhtariyet yerine ıslahat formülü üzerinde anlaşılarak, ilgili 61.madde şu şekilde tespit edilmiştir: Bab-ı âli, Ermenilerle meskûn vilayetlerde mahallî ihtiyaçların lüzum gösterdiği tensikat ve ıslahatı vakit geçirmeksizin tatbik etmeyi kabul edecekti. (M. Kemal Öke, **Ermeni Sorunu 1914-1923**, Ankara 1993,s.78-79)

⁵ Bunlar arasında Adana bölgesinde 1860'da kurulan "Hayırsever Cemiyeti", "Fedakârlar Cemiyeti", Van bölgesinde kurulan "Araratlı", Muş'ta "Mektep Sevenler" "Şarklı" yine Van'da "İttihad ve Halas" Erzurum'da "Silahlılar Cemiyeti", Milliyetperver Kadınlar Cemiyeti", İstanbul'da "Ermeni Vatanperverler İttihadi",vs. gibi dernekler sayılabilir.

sonrasında Adana, Maraş, Mersin ve İskenderun'da 14 Nisan'da bir isyan çıkardılar. 13 gün süren olaylarda 20.000'e yakın Türk ve Ermeni öldü⁶.

Ermeni komitecilerinin 1915 yılı⁷ ilkbaharında Rusya'nın desteğiyle ortaya koydukları faaliyetler şöyle özetlenebilir: Ermeni komiteleri, savaş başlar başlamaz Rus ordusuna katılmayı, onu desteklemeyi, düşman sınırı geçince onlarla birlikte çarpışmayı planlamışlardı. Seferberlik ilanı üzerine askere gitmeyi reddetmişler, silahlarını alıp dağlara çıkmışlardı. Askere gidenler, silah ve cephaneleri de çalarak kaçmışlar, komitecilerin emrindeki çetelere katılmışlardı. Doğu Anadolu'nun birçok yerinde gizli komiteler faaliyetlerini arttırmışlar, bomba imalathaneleri kurmuşlar, silah depoları teşkil etmişlerdi. Silahsız korunmasız İslam ahali üzerine baskınlar yapılmış, günahsız pek çok masum vahşice katledilmişti. Resmi binalara, askerlere, jandarmalara tecavüz ve saldırılar şiddetlenmiş, şehit düşen askerlerin sayısı binlerin üzerine çıkmıştı. Çeşitli yerlerde isyanlar başlatılmış, bilhassa doğuya yaklaştıkça isyan bölgeleri daha da sıklaşır olmuştu. Van'da büyük bir isyan başlatılmış, Rus ordusu ve Ermeniler şehri işgal etmeden önce ve ettikten sonra katliam yapılmış, Van ahalisinin büyük bir kısmı katledilmiştir. Bütün bu hareketlerin başında, Osmanlı Meclisine dahi girmiş bulunan Ermeni milletvekillerinin, tanınmış komitecilerin, papazların, doktor ve avukatların bulunduğu görülmüştür⁸.

Ermeni komitelerinin çok ileri gitmesi karşısında Osmanlı hükümeti, 24 Nisan 1915 tarihinde tedhiş komitelerinin kapatılmasını, belgelere el konulmasını, bu komitelerin liderleri ile zararlı faaliyeti bilinen Ermenilerin tutuklanmasını ve askerî mahkemeye sevkini kararlaştırdı⁹. Vilayetlere de gönderilen bu kararname ile Ermenilerden buldukları yerde kalmaları sakıncalı görülenlerin uygun yerlerde toplanması da emredilmekteydi¹⁰. Bu karar çerçevesinde 2345 Ermeni tutuklandı.¹¹ Bu 24 Nisan kararlarının bir savunma önlemi olduğu açıktı. Ancak Ermeniler bu karardan bir süre sonra Van'da isyan edip, Van'a doğru ilerlemekte olan Rus birliklerine öncülük ettiler. Van'da sadece bir Jandarma taburunun bulunmasından yararlanan Ermeniler 17 Mayıs 1915'te Van'a hâkim olup Türk mahallelerini yakmış, Türkleri katletmiş ve Van'ı Ruslara teslim etmişlerdir. Öte yandan Erzurum'da Sivas'ta, Trabzon'da, Ankara'da, Adana'da, Urfa'da, İzmit ve Adapazarı'nda, Bursa'da,

⁶ Erdal İlter, **Ermeni Kilisesi ve Terör**, Ankara 1996, s.58.

⁷ Birinci Dünya savaşının Osmanlı Devleti açısından en kritik yılı olan 1915, Tehcir öncesi iki önemli olayla dikkat çeker. Yaklaşık 80.000 askerin kaybıyla sonuçlanan Sarıkamış Harekâtı ve 250 bin askerin kaybedildiği Çanakkale savunması. Tehcir hadisesini bu olaylarla birlikte değerlendirmek gerekir.

⁸ *age.* S. 60-61.

⁹ **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler(1915-1920)**, Ankara 1996, s.7.

¹⁰ Zafer Özkan, **Tarihsel Akış içerisinde Terörden Politikaya Ermeni Meselesi**, İstanbul 2001, s.142.

¹¹ Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, Ankara 1988, s. 213.

İzmir, İstanbul, Maraş, Halep ve Anadolu'nun birçok bölgesinde Ermeni isyan ve terör olayları gerçekleşmekteydi. Ermeni ayaklanmaları, özellikle doğu Anadolu'dakiler tehlikeli olmaya başlamışlardı. Olayları önlemek için tek çare, o bölgelerdeki bozguncu unsurları harekât alanlarından ve yurtiçinin kritik bölgelerinden uzaklaştırmaktı. Bunun için Başkomutanlığın önerisi ile Osmanlı hükümetince geçici olarak şu "Sevk ve İskân Kanunu" çıkarıldı:

Madde:1.Sefer zamanında ordu, kolordu ve tümen komutanları ve bunların vekilleri ve bağımsız bölge komutanları, halk tarafından herhangi bir şekilde hükümet emirlerine, yurt savunmasına, mevcut düzene ve güvenlik işlerine karşı durum alan ve silahla saldıran ve direnenleri görürlerse hemen askeri kuvvetlerle karşı koyacaklar; saldırı ve direnmeyi kökünden yok etme yolunda yetkili ve yükümlüdürler.

Madde:2.Ordu ve bağımsız kolordu ve tümen komutanları askeri nedenlere dayanan, casusluk ve hainliklerini hissettikleri bölge halkını tek tek veya raporlu olarak memleketin diğer bölgelerine gönderebilirler ve oralarda oturabilirler.

Madde:3.bu kanun yayınlandığı tarihten geçerlidir. (27 Mayıs 1915)¹²

Bu yer değiştirme kanunu ve bu kanuna dayalı olarak çıkarılan emirler çerçevesinde Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerinden çıkarılan Ermeniler Musul'un güney kısmı, Zor ve Urfa sancağına; Adana, Halep, Maraş civarından çıkarılan Ermeniler ise Suriye'nin doğu kısmı ile Halep'in doğu ve güneydoğusuna nakledilmişlerdir. Ayrıca 9 Haziran 1915 - 8 Şubat 1916 tarihleri arasında Adana, Ankara, Dört Yol, Eskişehir, Halep, İzmit, Karahisar-ı Sahip, Kayseri, Mamuretülaziz, Sivas, Trabzon, Yozgat, Kütahya ve Birecik'ten toplam 391.040 kişi yeni yerleştirilecekleri yeni bölgelere sevk edilmişlerdir. Osmanlı devletinin son nüfus istatistiğine göre 1.234.671 olan Ermeni nüfusundan yer değiştirmeye tabi tutulmayan nüfus 82.880'i İstanbul, 60.119'u Bursa, 4.548'i Kütahya Sancağı ve 20.237'si Aydın Vilayetinde olmak üzere toplam 167.778'dir¹³.

Osmanlı hükümeti Ermenilerin tehcir esnasında zarar görmelerini önlemek için gerekli önlemleri almış, Müslüman ve Ermeni gurupların birbirlerine saldırma girişimlerine yol açacak hareketlerin önüne geçmek için emirler yayınlamıştır. Göç ettirilenlerin yeni yerlerine tamamen yerleşmelerine kadar yiyecek ve diğer ihtiyaçları devletçe karşılanmış, ihmali görülenler ise cezalandırılmıştır. Savaşın bütün şiddetiyle devam ettiği bu güvensizlik ortamında, tehcir edilen kabilelerin birtakım saldırılara uğraması, savaş günlerinin güç

¹² Belgelerle Ermeni Sorunu, Genelkurmay Baş. Yayını, Ankara 1992, s.224.

¹³ Kantarcı, a.g.e., s. 34.

koşulları, ağır iklim koşullarının yol açtığı kayıplar görülmüştür. Yusuf Halaçoğlu'na göre tehcire tabi tutulan nüfus 438.758, kayıplar ise 56.610 kişidir¹⁴. Gürün'e göre tehcire tabi tutulanlar 702.900 tehcir sırasında hayatını kaybedenlerin sayısı ise 300.000 civarındadır¹⁵. Ancak bu kayıplar Doğu Anadolu'nun Rus işgali sırasında ve sonrasında Ermeni çeteleriyle gönüllü alayları elinde türlü türlü işkencelerle yok edilen, Ermeni zulümlerinden korkarak memleket içine göç eden Türk halkının verdiği kayıplarla kıyaslanamayacak kadar azdır¹⁶. Öte yandan Osmanlı hükümeti, istenmeyen olaylara sebebiyet verenler için soruşturma komisyonları kurmuş, komisyon çalışmaları devam ederken çok sayıda memur, asker ve mutasarrıfa görevden el çektirilmiştir. Bunlar arasında, tehcir sırasında tutum ve davranışlarından dolayı tutuklanan Diyarbakır valisi Reşit Bey, Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey, Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey de vardır ki bunların son ikisi 1920 yılında İstanbul'un işgalinden sonra düzmece iddialarla idam edilmişlerdir. Sonuçta Osmanlı hükümeti ülkede genel güvenliği sağlamak amacıyla haklı olarak aldığı bu gibi önlemlerle Ermenilerin ihtilal hareketini genel bir yok etme hareketine dönüşmeden bastırabilmiştir. I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından Osmanlı Hükümeti yer değiştirmeye tabi tutulan Ermenilerden isteyenlerin tekrar eski yerlerine iade edilmeleri için bir kararname çıkarmıştır. 4 Ocak 1919'da Dâhiliye Nazırı Mustafa Paşa'nın Sadarete gönderdiği yazıda Ermenilerden dönmek isteyenlerin eski yerlerine nakledilmeleri konusunda ilgili yerlere emir verildiği ve gereken önlemlerin alındığı belirtilmektedir¹⁷. Nitekim bu kararnamenin yayımlanmasının ardından çok sayıda Ermeni aile eski yerleşim yerlerine dönmüştür.

Diğer yandan Ermeni milliyetçileri ayaklanmalar sonundaki başarısızlığı hazmedemeyerek yeni bir intikam hedefi ortaya koymuşlar ve Nemesis¹⁸ adı verilen bu hareket tehcirin intikamı olarak sunulmuştur. Nemesisin çalışmaları 1919 yılında İstanbul ve Erivan'da başlatılmıştır. Erivan'da toplanan Batı Ermenistan II. Kongresinde Talat Paşa, Cemal Paşa, Said Halim Paşa, Dr. Nazım, Bahattin Şakir ve Cemal Azmi Bey gibi Osmanlı yöneticilerinin, sözde Ermeni katliamından sorumlu tutularak burada gıyaben idamlarına karar verilmiştir. Talat Paşa 15 Mart 1921'de Berlin'de, Said Halim Paşa 6 Aralık 1921'de Roma'da, Bahattin Şakir Bey ve Cemal Azmi Bey 17 Nisan 1922'de Berlin'de, Cemal Paşa

¹⁴ Yusuf Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri ve Gerçekler**, Ankara 2001, s.76.

¹⁵ Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, Ankara 1988, s.290.

¹⁶ Justin Mc Carthy, **Ölüm ve Sürgün**, çev: Bilge Umar, İstanbul 1998,s.1.

¹⁷ Yusuf Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri**, İstanbul 2008, s.104.

¹⁸ Nemesis, eski Yunan efsanelerinde adalet ve intikam tanrısı olarak geçer.

ve yaverleri Binbaşı Nusret ve Teğmen Süreyya Bey 21 Nisan 1922 günü Tiflis'te şehit edilmişlerdir¹⁹.

Uluslararası antlaşmalara bakıldığında Ermeni sorunun şöyle bir seyir izlediği görülür: Osmanlı Devleti ile itilaf devletleri arasındaki savaşa son veren Mondros Ateşkes Antlaşmasının Ermenilerle ilgili hükümleri Wilson Barış ilkelerine göre şekillendirilmeye çalışılmıştır. Buna göre bütün müttefik ve Ermeni esirleri İstanbul'da toplanacak, kayıtsız şartsız müttefiklere teslim edilecek; İran'ın kuzeybatısında ve Kafkasya'da bulunan Türk Birlikleri geri çekilecek ve en önemlisi, Ermenilerin çoğunlukta buldukları vilayetlerden birinde karışıklık çıkarsa, müttefikler, bu vilayetin bir kısmını işgal edebileceklerdi. 1920 Sevr Antlaşmasının ilgili 88. 89. 90. maddelerinde sorun şu şekilde yer almıştı. *“Devlet-i Osmaniye öteki müttefik devletlerin yapmış oldukları gibi Ermenistan'ı özgür ve bağımsız bir devlet olarak tanıdığı bildirir”; “Öteki bağıtlı yüksek taraflar gibi, Devlet-i Osmaniye ile Ermenistan da, Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilayetlerinde, Devlet-i Osmaniye ile Ermenistan arasında sınırın saptanması işini ABD Başkanının hakemliğine sunmayı ve bu konudaki kararını olduğu kadar, Ermenistan'ın denize çıkışı ile sözü geçen sınıra bitişik bütün Osmanlı topraklarının askersizleştirilmesine ilişkin ileri sürülebileceği bütün hükümleri kabul etmeyi kararlaştırmışlardır” “89. Madde uyarınca sınır saptanması, sözü geçen vilayet topraklarının tümünün ya da bir kesiminin Ermenistan'a aktarılmasına yol açacak olursa, Devlet-i Osmaniye, aktarılan toprak üzerindeki bütün haklarından ve sıfatlarından, karar tarihinden başlamak üzere geçerli olarak vazgeçtiğini şimdiden bildirir.”* Nitekim antlaşma Doğu'da bir Ermenistan kurulması öngörüldüğünden Ermeni Cumhuriyeti bu anlaşmanın tanıdığı haklara dayanarak Türk topraklarına saldırmış ise de Kâzım Karabekir komutasındaki 15. Kolordu harekete geçerek 30 Ekim 1920'de Kars'ı geri aldıktan sonra Taşnakları 2/3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşmasını imzalamaya zorlamıştı. Böylece Sevr Antlaşmasının doğu Anadolu'da yaratmak istediği Büyük Ermenistan hayali Türk ordusunca suya düşürülmüş oluyordu. Ayrıca 16 Mart 1921 Moskova ve 13 Ekim 1921 tarihli Kars antlaşmaları ile TBMM hükümeti Ermeni meselesini kökünden halletmiş oluyordu. Lozan'da da Ermeni meselesi gündeme getirilmiş ancak Türk tarafının sert tepkisi üzerine Antlaşmada Ermenilerle ilgili özel hükümler yer almamıştır. Sadece Türkiye'de yaşayan veya yaşamak isteyen Ermenilerin durumuna genel bir ifadeyle uyrukluklarla ilgili bölümde değinilmiştir. Lozan Antlaşması'nın Türkiye'nin dışında kalan ve ülkeye dönmek isteyen Ermenileri de ilgilendiren 31. maddesi şu şekildedir: *‘18 yaşını geçmiş olup da 30. Madde hükümleri*

¹⁹ Şenol Kantarcı ve Diğerleri, **Ermeni Sorunu El Kitabı**, Ankara 2002, s.83-84.

uyarınca Türk uyrukluğunu yitiren ve kendiliğinden yeni bir uyruklu kazanmış kişiler, işbu antlaşmanın yürürlüğe konulduğu günden başlayarak, iki yıllık süre içinde Türk uyrukluğunu seçmek hakkına sahip olacaklardır” Antlaşmanın dolaylı da olsa Ermenileri ilgilendiren 32. maddesi ise aynen şöyledir:

‘İşbu antlaşma gereğince Türkiye’den ayrılan topraklarda yerleşmiş ve bu topraklardaki halkın çoğunluğundan soy bakımından ayrı olan 18 yaşını geçmiş kişiler, bu antlaşmanın yürürlüğe konulması gününden başlayarak iki yıllık süre içinde, halkın çoğunluğu kendi soyundan olan devletlerden birinin uyrukluğunu o devletin izni koşuluyla seçebileceklerdir. Antlaşmada azınlıklarla ilgili hükümler de Türkiye’deki Ermenileri ilgilendirmektedir. Bunlardan biri 39. maddedir, buna göre Müslüman olmayanlar Müslüman olanlarla özdeş, medeni ve siyasi haklardan yararlanabileceklerdir. Yine Türkiye’nin tüm halkı, din ayırt edilmeksizin, yasa önünde eşit olacaktır. Ancak Amerika Birleşik Devletlerindeki Ermeni lobisinin faaliyetleri sonucu Amerikan senatosu Lozan Antlaşmasını 18 Ocak 1927’de reddetmiştir.

1923 yılından 1965 yılına kadar ABD’deki Ermeniler Türkiye aleyhtar faaliyetlerine devam etmişler²⁰, 1915 yılındaki sevk ve iskân olayını büyük bir soykırım felaketi olarak göstererek Ermeni halkını bunu çevresinde birleştirmeye çalışmışlardır. Öte yandan sözde Ermeni soykırımının 50.yıldönümü kutlamalarının yapıldığı 1965 yılı ise Ermeni propagandaları için yeniden bir başlangıç yılı olmuştur. Bunu 1973 yılından itibaren Ermeni terör hareketleri takip etmiştir.²¹ Zira Ermeni terörü 1973’te münferit bir olay olarak yeniden başlamış, 1974’ten sonra Türk dış temsilciliklerine, hava yolları bürolarına ve özellikle diplomatlara yönelmiştir. Türkiye’nin Los Angeles başkonsolosu Mehmet Baydar ve Bahadır Demir’in şehit edilmesiyle başlayan Ermeni teröründe öldürülen diplomat sayısı 34’tür.

1980’lerden itibaren de Ermeniler bazı ülke parlamentolarından sözde soykırımı tanıyan kararlar çıkartmaya çalışmışlar bunda da büyük ölçüde başarılı olmuşlardır. Öte yandan Ermeniler geniş bir yayın faaliyetine girişmişler, Ermenistan’da, Avrupa ülkelerinde ve Amerika’da birçok, dergi, gazete vasıtasıyla Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarındakinden daha yoğun bir şekilde propagandaya başlamışlardır.

²⁰ Kantarcı, **age.**, s.40.

²¹ Ermeni terörü sistemli bir şekilde bazı organize terör örgütleri tarafından yürütülmüştür. Bu örgütler içinde en önemlileri ASALA(Ermenistan’ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu),JACAG(Adalet Komandoları), ARA (Ermeni İhtilal Ordusu) dır. (Azmi Süslü, **Türk Tarihinde Ermeniler**, s.303)

Sonuç

Ermeni sorunu, Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde ve özellikle İttihat ve Terakki'nin hükümet olduğu I. Dünya Savaşının başlangıç yıllarında Ermeni halkının, Türk hükümeti tarafından Ruslarla işbirliği ve ihanet içinde oldukları gerekçesiyle bir soykırıma tabi tutulduğunun ileri sürülmesi temeline dayanmaktadır. Buradaki iddiaların tarihsel dayanak noktası “tehcir” uygulamasıdır. Öte yandan Lozan sonrasında Sovyet Ermenistan'ındaki Ermenilerle diasporadaki Ermeniler, mücadele programlarında dört ana konuda birleşmişlerdir:

- a)Sovyet Ermeni Cumhuriyeti'nin içerideki rejimden ayrı olarak, ekonomi ve kültürünü pekiştirmek
- b)Bütün dünyaya dağılmış halde bulunan Ermenilerin millî duygu, dil, din, kültür ve amaçlarını yaşatmak ve korumak.
- c)Avrupa devletlerinde ve Birleşmiş Milletler Cemiyetinde Ermeni istek ve iddialarını sürdürmek.
- d)Ermeni halkı ve göçmenleri için hayır kurumlarının yardımlarını sağlamak, anasız ve babasız çocukları yetiştirmek, muhtaç ve hasta olanlara gereken yardımı yapmak.

1970'lerden itibaren çeşitli ülke parlamentolarında gündeme gelmeye başlayan “Ermeni Soykırım yasa tasarıları” 2000 yılıyla birlikte birçok ülkede birden hızla gündeme gelmiş ve birer birer onay almaya başlamıştır. Şüphesiz bu tasarıların, adı geçen parlamentolarda yasalaşmasından sonra gelecek adımların tazminat ve toprak talepleri olacağı açıktır.

Sonuç olarak Türk-Ermeni ilişkileri açısından tarihsel bir öneme sahip Sevk ve İskân Kanunu'nun çıkarılışının ya da çok kullanılan adıyla Tehcir uygulamasının yıldönümlerinde sürekli gündemimizi meşgul eden bu sorunun Kafkasya'nın dünya güç dengeleri bakımından taşıdığı jeo-stratejik ve zengin petrol-doğal gaz yatakları açısından taşıdığı jeo-ekonomik önem kadar, Ermenilerin kimlik krizi ve Batılı-Hıristiyan bilincin suçluluk duygusu gibi psikolojik nedenlerin de göz önünde tutularak değerlendirilmesi gerekmektedir²².

²² Olayın psikolojik boyutu için ilgi çekici bir makale:Erol Göka,Ermeni Sorunu'nun(Gözden Kaçan) Psikolojik Boyutu.

KAYNAKÇA

Belgelerle Ermeni Sorunu, Genelkurmay Baş. Yayını, Ankara 1992.

Göka, Erol, Ermeni Sorununun (Gözden Kaçan) Psikolojik Boyutu.

Gürün, Kamuran, **Ermeni Dosyası**, Ankara 1988.

Halaçoğlu, Yusuf, "Ermeni Meselesiyle İlgili Birkaç Rus Kaynağı", **Yeni Türkiye; Ermeni Sorunu Özel Sayısı**, II, S.38(Mart-Nisan 2001) Ankara 2001.

Halaçoğlu, Yusuf, **Ermeni Tehciri ve Gerçekler**, Ankara 2001.

Halaçoğlu, Yusuf, **Ermeni Tehciri**, İstanbul 2008.

İlter, Erdal, **Ermeni Kilisesi ve Terör**, Ankara 1996.

Kantarıcı, Şenol ve Diğerleri, **Ermeni Sorunu El Kitabı**, Ankara 2002.

McCarthy, Justin, **Ölüm ve Sürgün**, çev: Bilge Umar, İstanbul 1998.

Osmanlı Belgelerinde Ermeniler(1915-1920), Ankara 1996.

Öke, M. Kemal, **Ermeni Sorunu 1914-1923**, Ankara 1993.

Özkan, Zafer, **Tarihsel Akış içerisinde Terörden Politikaya Ermeni Meselesi**, İstanbul 2001.

Süslü, Azmi, **Türk Tarihinde Ermeniler**.

Uras, Esat, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Belge Yayınları, 1987.

TÜRKLERDE HÂKİMİYET TELAKKİSİ VE ATATÜRK'ÜN HÂKİMİYET ANLAYIŞI

CONCEPTION OF SOVEREIGNTY IN TURKS AND ATATÜRK'S UNDERSTANDING OF SOVEREIGNTY

Mehmet KAYIRAN¹

Mustafa Yahya METİNTAŞ²

Özet

Milli hâkimiyet, dış görünüş itibariyle hür ve bağımsız yaşamayı, millet ve vatani diğer devletlere karşı korumayı, kısaca kayıtsız şartsız tam bağımsız bir millet – devlet olarak varlığını sürdürmeyi ifade eder. Milli hâkimiyet ya da milli egemenlik iç görünüşü itibariyle milletin kendi kendini yönetmesini ve kendini yönetecek kişileri seçmesini ve demokratik yönetimin millet hayatına egemen olmasını esas alır. Çünkü Mustafa Kemal Atatürk'ün belirttiği gibi, “hürriyetin de, eşitliğin de, adaletin de dayanak noktası milli egemenliktir.”

Milli hâkimiyet, istiklalsiz ve hürriyetsiz olamaz. Devlet kurma ve idare etme hususunda üstün ve özel bir yeteneğe sahip olan “Türk Milleti”, tarihin her devrinde hür ve bağımsız yaşamayı şiar edinmiş ve sinesinde bir lider çıkarabilmiştir. Osmanlı Devleti tarih sahnesinden çekilirken de gücünü akıl – bilim ve Türklük şuurundan alan bir önder etrafında toplanmış ve yeni bir “Türk Devleti” kurmuştur. Bu dahi önder: O'na milletin kendi adını soyadı olarak verdiği Mustafa Kemal ATATÜRK'tür.

“Ya istiklal ya ölüm” diyerek yola çıkar. Mustafa Kemal, zekâsı dehası, irade ve azim kudreti sayesinde “Türk Milleti” ni bir araya toplayarak bin bir güçlükler içinde milleti kurtarmayı ve milli egemenlik ilkesine dayanan Türkiye Cumhuriyeti devletini kurmayı başarmıştır. ATATÜRK, yalnızca yeni bir “Türk Devleti” kurmakla yetinmemiş ve bu devletin sonsuza kadar yaşaması için gerekli inkılapları yapmış ve gelecek nesillere de yegâne yol göstericinin akıl ve bilim olduğunu vasiyet etmiştir. İşte kısaca belirtilen bu hususlardan dolayı biz de: Mustafa Kemal Atatürk'ü ve onun içinden çıktığı “Türk Milleti” nin karakterini anlamaya katkı sağlayacağını düşündüğümüz için bu yazımızda: “**Türklerde Hâkimiyet Telakkisi ve Atatürk'ün Hâkimiyet Anlayışı**” nı inceledik.

Anahtar Kelimeler: Türklerde Hâkimiyet Telakkisi, Milli Egemenlik, Cumhuriyet, Atatürk

Summary

The national sovereignty means to protect the free and independent life, the nation and the homeland from other states against the external threat, in short, to maintain its existence as a fully independent nation, in other words being kind of state without any intervention. National sovereignty is based on the democratic governance which dominates the nation's life so that the nation can self-govern and choose the people to govern itself. Because, as Mustafa Kemal Atatürk puts it, "Freedom, equality and justice are the main points of national sovereignty.

National sovereignty can not be without independence and freedom. Having a superior and special ability to establish and govern the state, the "Turkish Nation" has been able to create a leader from all eras which it had been existed who had been aimed to live independently. While the Ottoman State was withdrawn from the part of the world history, it gathered around a leader who took his power in the minds of reason - science and Turkishness and established a new "Turkish State". ATATÜRK has not only satisfied with establishing a new "Turkish State" and has made the necessary reforms in order to maintain state's existence forever, and aimed that the those reforms would be guide for future generations for wisdom and science. Because of these reasons mentioned briefly here, we also considered: Mustafa Kemal Atatürk and the "Turkish Nation" that came out of it, contributed to the meaning of the character. In this article, we have studied "The Supremacy of the Turks and the Understanding of the Sovereignty of Ataturk".

Keywords: Understanding of Sovereignty in Turks, National Sovereignty, Atatürk

¹Dr. Öğr. Üy. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Eskişehir

²Dr. Öğr. Üy. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Eskişehir

Giriş

Türkler, bağımsızlıklarına ve hürriyetlerine düşkün olan milletlerin başında yer alır. “İstiklal benim karakterimdir” diyen Atatürk, Türklerin devlet kuruculuğu vasfından ilham almış ve en güç şartlar altında yeni bir Türk Devleti kurmuştur.¹ Tarih boyunca hür yaşamış Büyük Türk Milleti’nin kurduğu Türkiye Cumhuriyeti, hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğu düsturundan hareketle, gelişmesini sürdürmüş ve dünyada demokratik parlamenter sistem ile yönetilen ülkeler arasında yer almıştır. Biz bu çalışmamızda, tarih boyunca büyük imparatorluklar ve devletler kuran Türk Milleti’nin “Devlet Kuruculuğu” vasfına değineceğiz. Daha sonra da asıl konumuz olan Türklerde hâkimiyet telakkisi ve Atatürk’ün hâkimiyet anlayışını incelemeye çalışacağız.

1. Türklerde Devlet Kurma Vasfı Ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Kurucusu Atatürk

Atatürk’e göre devlet: “...belirli bir arazide yerleşmiş ve kendine özgü bir kuvvete sahip kişilerin bütününden oluşan bir varlıktır.”² Atatürk’ün yaptığı bu devlet tanımı eski Türkler’in devlet anlayışı ile aynıdır. Milletin var olması için, “göğün altındaki” ülkenin varlığı esastır. Yani “halk” ile “toprak” devleti meydana getiren iki önemli unsurdur. “topraksız” bir devlet, “insansız bir devlet” eski Türkler ‘de düşünülemezdi.³ Üçüncü öge olan hâkimiyeti ise Türk kağanları, sağlamakla görevlendirilmişti. Eski Türk yazıtlarında da belirtildiği gibi Tanrı, Türk kağanlarını “yer ve su” lar sahipsiz kalmasın diye göndermişti. Türklerin yaşadıkları “yerler ile sular” sahipsiz kalamazdı. Bu yerler ancak ve ancak Türk kağanları tarafından idare edilmeliydi. Göktürkler arasında yaygın olan devlet anlayışı, daha çok Büyük Hun Devleti’nin inanç ve düşüncelerine dayanıyordu. Eski Türkler, İl’e ve devlete kağandan daha çok önem veriyorlardı. “devletin yıkılması”, Türkler için en büyük acı, bir felaket idi.⁴

Anlaşılabileceği üzere Türkler ‘in devlet anlayışı kökleri çok derinlerde bulunan, sağlam bir düşünce düzeni ile dünya görüşüne dayanmakta ve halk ve millet geleneği halinde, bugüne kadar gelmektedir. Devlet gerek kişilerin hürriyetini sağlamak için millet üzerinde bir nüfuza, daha da önemlisi millet ve memleketin bağımsızlığını koruyabilmek için kendine özgü üstün bir kuvvete sahip olmalıdır.

¹ Mehmet Altay Köymen, “Atatürk’ün Kültür Siyaseti”, Milli Kültür, Cilt:2 Sayı: 6, 7, 8, (Kasım, Aralık 1980, Ocak 1981), s.11-12 (Ss.:10-15).

² Bkz.:Bahattin Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, Ankara, 1979, s.211-216

³ Atatürkçülük (Üçüncü Kitap), İstanbul, 1984, s.21

⁴ Y.a.g.e. S. 215

Türklerin, “devlet kuruculuğu” konusundaki üstün yeteneklerini anlamak için fazla bir araştırma yapmadan, tarihte kurulan Türk devletlerine bakmak yeterlidir.⁵ Bu devletler Asya’da, Afrika ve Avrupa’nın bir kısmında, çeşitli tarihlerde, çeşitli medeniyetler olarak ortaya çıkmışlar ve her seferinde de, dünyanın kaderini etkileyecek veya değiştirebilecek bir rol oynamışlardır. Son iki bin yılın tarihi, bilinen bu Türk devletlerini gözler önüne sermektedir.

Türkler, bilinen en eski tarihlerden itibaren mükemmel devletler, cihanşümul imparatorluklar kurmuşlardır. Türkler’ in “devlet kuruculuğu vasfı” en gelişmiş haliyle Göktürk Kitabelerinden anlaşılmaktadır. Göktürk Kitabelerinde olgun bir devlet dili kullanılmış, devlet ve idarecilerin görevleri en geniş bir biçimde anlatılmıştır.⁶

Türkler, devlet kurma ve idare etme hususunda üstün ve özel bir kabiliyete sahiptirler. Devlet kurmak, kurduğu devletlerde zaman, mekân ve medeniyet seviyesine göre büyük bir disiplin ve adaleti sağlamak, bir Türk Devleti tarihten silindiği zaman yerine yeniden bir devlet kurmak, iç karışıklıklar ve kabile kavgalarının hüküm sürdüğü bölgeleri idare altına alarak insanları birbirine yaklaştırmak, hukuki hayata alıştırmak vb. Türkler’ in insanlık tarihinde yerine getirmiş oldukları şerefli rollerden bazılarıdır. Türkler, tarihin en karanlık, en karışık dönemlerinden itibaren, insanlık âleminin büyük bir kısmını disiplin ve adalet altında yaşatmışlardır.⁷

Asya’da kurulan ilk Türk devletleri; Saka – İskit İmparatorluğu ve Hun İmparatorluklarıdır. Batı Hun İmparatorluğu diye tarihimize geçen ve Atilla tarafından kurulan devlet Doğu Avrupa’da 374’ten sonra ortaya çıkan büyük bir imparatorluktur. Hunların tarih sahnesinden silinmesinden sonra Göktürk (I. ve II.) devletleri, Uygur ve Türgeş devletleri; Avrupa’da Batı Hun İmparatorluğu’nun dağılmasından sonra Bulgar, Peçenek ve Kıpçak’lar tarafından kurulan devletler, İslamiyet’ten önce kurulmuş Türk Devletleri’dir.⁸

İslamiyet’in Türkler arasında yayılmaya başlamasından sonra Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklu İmparatorluğu, Harzemşahlar Devleti, Büyük Timur İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu kurulmuştur.⁹

⁵ Abdülkadir Donuk, “Tarihte 16 Türk Devleti Mes’elesi ve Türk Devleti’nin Karakteri”, Türk Kültürü, Yıl XXII (Mart 1984), Sayı: 251, Ss. 146-161.

⁶ Bahattin Ögel, Türkler’de Devlet Anlayışı, Ankara, 1982, s.111.

⁷ Sadri Maksudi Arsal, “Beşeriyet Tarihinde Devlet ve Hukuk Mefhumu ve Müesseselerinin İnkişafında Türk Irkı’nın Rolü”, 11.Türk Tarih Kongresi, (20-25 Eylül 1937), Kanun Matbaası, İstanbul, 1943, s.1063 (Ss.1048-1099). Gerçekten de, günümüzde Ortadoğu ve Balkanlar’da yaşayan halkların içinde buldukları durum bize bunu ispatlamaktadır.

⁸ Bkz. B. Ögel, a.g.e. , s. 31-109 ve 145-159; Kemal Ertürk, Türk Devletleri Genel Tarihi, Ankara, Tarihsiz, s.25-53; Ali K. Anıt, Türk Tarihi ve Banileri, İstanbul, 1950, s.15-20.

⁹ K. Ertürk, a.g.e. , s.10.

XI. yüzyılda, Anadolu'da kurulan Anadolu Selçukluları ile Anadolu kısa bir sürede Türkleşmiş ve Türklerin öz yurdu haline gelmiştir.¹⁰ Köseadağ Savaşı'ndan sonra (1243) dağılmaya yüz tutan bu devlet yerine Türk Beylikleri ve bu beylikler arasında, Osmanlı Beyliği yeni bir Türk İmparatorluğu olarak tarih sahnesine çıkmışlardır. Türkler' in yayılma ve ilerlemeleri aynı enlem dairesi içinde, daima Batı'ya doğru olmuş ve XIV. ve XV. Yüzyıllarda Afrika, Asya ve Avrupa'ya yayılarak, muazzam bir devlet kurmuş olan Osmanlı Türkleri, Batı'da en uç noktaya kadar (Viyan Kapılarına) dayanmışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu, 1. Dünya Savaşı galipleri tarafından paylaşılmaya başlanınca Türk Milleti bir kez daha vatanlarını, topraklarını korumak için harekete geçti. İşte, Türkler için en felaketli bu durumda, “sinesinde büyük adamlar yetiştirme hassasına sahip olan Türk Milleti, bu kez bağrından, durumun vahametine uygun ruhi vasıflara sahip bir şahsiyet çıkardı. Bu dahi Türk, Atatürk'tü. O, zekâsı, dehası, tarihte misli görülmemiş irade ve azim kudreti sayesinde Türk Milleti'ni bir araya toplayarak, düşünülemeyecek bin bir güçlükler içinde milleti kurtarmaya ve yepyeni bir Türk Devleti kurmaya muvaffak oldu. Yeni devleti, yaptığı yenilik hareketleri, ıslahat ve inkılaplarla çağdaş uygarlık seviyesine ulaştırdı.¹¹

2. Türkler' de Hâkimiyet Telakkisi Ve Atatürk

Türklerin devlet kuruculuklarına ve hâkimiyet anlayışlarına, bu konudaki üstün vasıf ve yeteneklerine kısaca değindikten sonra, şimdi de insanlık tarihinde çok önemli bir yeri olan Türk Milleti'nin devlet kuruculuğunu ve hâkimiyet anlayışlarını örnekler vererek açıklamak istiyoruz.¹²

Gerçekten de ünlü “Bilim Tarihi” yazarımız Prof. Dr. Aydın Sayılı'nın da deyimiyle “Avrupa'yı Karanlık Çağdan” ayıran ve “Karanlık Çağı” sona erdiren uyanış, “Türklerin de himmet ve katkılarıyla” ortaya çıkan “İslam Dünyası Uygarlığı”dır. “İslam dünyası bilim ve tefekkürü, evrensel uygarlık tarihinin”, dünya düşünce tarihinin, “bir ana aşamasını, kalburüstü bir merhalesini, teşkil etmektedir”.¹³ Bu bakımdan da günümüz batı uygarlığı Türkler'e çok şey borçludur. Türkçe konuşan ve ortak bir geleneğe sahip olan Türkler'in

¹⁰ Bkz.: Abdülhaluk ÇAY, Anadolu'da Türk Damgası, Ankara, 1983, ve a.g.e. , Bibliyografya: s.153-163'deki yayınlar ve belgeler.

¹¹ S.M. Arsal, a.g.m., s.1071-1076; M.A.Köymen, a.g.m., s.11; Bahaeddin Yediyıldız, “Kültür ve Yenileşme”, Türk Kültürü, Yıl XX, Sayı:231 (Temmuz 1982), s.14 (Ss.1-21); Ercüment Kuran, Atatürkçülüğün Fikir Temelleri”, Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, 1975, s.267(Ss.264-268),

¹² Bkz.: Emel Esin, Türk Kültür Tarihi: İç Asya'daki Erken Safhaları, Ankara, 1985, Aydın Sayılı, Ortaçağ Bilim ve Tefekküründe Türklerin Yeri, Ankara, 1985.

¹³ A.Sayılı, a.g.e., s.18.

“Bilge ve Bilgelik” anlayışı Türk Tarihinde önemli bir rol oynar, bilgeler “Devlet” de olduğu kadar halk arasında da bulunuyordu.¹⁴

Türk devlet idaresi çok açıktı. İdare edenler ile edilenler arasında bir seremoni engeli yoktu. Halkın sevgisini kaybeden bir “hakan” tutunamazdı. Osmanlılar ’da da bu durum “Örf-i Sultani” şeklinde “hükümdar’ın” iradesi ile belirlenirdi.

Eski dönemlerde ister Asya’da, ister Eski Roma ve Yunanlılarda olsun, hükümdarın Tanrısal bir gücü olurdu. Hâlbuki Türklerde hakan insandı. Doğuştan “Hükümdar” niteliklerine sahip değildi, kutsal sayılmıyordu. Ancak, sonradan bilge olmasını sağlayacak bilgiler ona öğretiliyordu. Hükümdarlık yetkisinin kendisine Tanrı tarafından verildiği kabul ediliyordu. Aksi takdirde hükümdarlık yetkisi elinden alınır ve bu işi daha iyi yapabilen birine verilirdi.¹⁵

Göktürk Yazıtlarında “Türk Budun” yani “Türk Milleti” denilince çoğu zaman Türk devletinin sınırları içinde kalan bütün halk toplulukları anlatılmaktadır. Ancak, devleti kuran ve sürekliliğini sağlayan Türk unsuru da hiç ihmal edilmemiştir. Devlet güçlü oldukça Türk olmayanlar da devlet içinde hizmet vermişlerdir. Bu, Atatürk’ün “Türk Milleti” tanımına uyan bir anlayışa Eski Türkler’ in de sahip olduklarını gösteren iyi bir kanıttır. Eski Türkler’ de tek Tanrı anlayışının eskiden beri mevcut olduğunu da “Türk Yazıtları” ndan anlayabiliyoruz. Değerli birer vesika olan yazıtlar (başlıca üç büyük yazıt), Kül Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk yazıtlarıdır.¹⁶ Türkler’ de devletin toprağı kutsaldır. Bu ise bir çeşit vatan anlayışıdır. Yani Türkler’ de vatan kutsaldır¹⁷. Bu durum “Milli Mücadele ”de “Türk Milleti”nin dünyanın en ileri askeri yeteneğine sahip büyük düşman ordularına karşı direnmesini, vatanını kurtarmasını ve bir Türk devleti daha kurmasını, “bir mucize” yaratmasını açık – seçik bir biçimde göstermektedir.

Her Türk’te gelişmiş bir şekilde itaat ve emir verme kuvveti mevcuttur. Fakat emir verme kudreti, işlek bir zekâya sahip olma, irade, azim, bilgi ve tecrübe sahibi olmak bakımından özellik gösterir. Türk Milleti, pek çok “şef” yetiştirmiştir. Bu kişiler Türkler’in Devlet kurucu bir millet olmasında en önemli etken olmuştur.¹⁸ Osmanlı Devletinin çöküşü

¹⁴ Bahaeddin Ögel, Türlerde Devlet Anlayışı, s. XI-XVI.

¹⁵ B. Ögel, y.a.g.e., s. XV-XVIII.

¹⁶ Bugün “Orhun Anıtları” veya “Köktürk Yazıtları” dediğimiz yazıtlar, Kül Tigin ve Bilge Kağan ve Tonyukuk yazıtlarıdır. 732 ve 735 tarihlerini taşıyan Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarının her ikisi de Köktürk kağanı Bilge Kağan’ın ağzından taşa yazılmıştır. Bkz.: Muharrem Ergin, Orhun Abideleri, M.E.B. Bin Temel Eser Serisi: 32, İstanbul, 1970, s.49-82.

¹⁷ B. Ögel, a.g.e., s.2-14.

¹⁸ y.a.g.e., s.62-114.

yıllarında da Türkler'in bu vasfı yok olmamış, bu kez de Atatürk tam zamanında ortaya çıkmıştır.

Türkler'in devlet kurucu bir millet olabilmeleri ve hâkimiyet anlayışları; adaleti seven, kanunlara uyan ve uyduran bir millet olmaları sayesinde gerçekleşmiştir.¹⁹

Orta Asya Türkleri'nin büyük bir kısmı İslamiyet'i kabul ederek, "İslam Medeniyeti" çerçevesine girmişlerdir. Böylece bu dönemde özellikle Göktürklerle başlayıp, Uygurlar zamanında çok büyük gelişme gösteren Türk Kültürü ve Medeniyeti ile "İslam Medeniyeti" adı verilen tarihi gelişmenin temelleri atılmıştır.²⁰

Karahanlı devlet anlayışında da, eski Türk hâkimiyet anlayışında olduğu gibi, "Hükümdar" da Tanrı bağış vasıfların varlığı kabul edilir. Ve "Türk Hükümdarı", yeryüzünün ve bütün insanların hâkimi olarak gösterilmektedir. Türkler' in erdem saydıkları ve hükümdarlarında görmek istedikleri vasıflar arasında iyi huylu, sakin tabiatlı, alçak gönüllü, merhametli ve affedici olmak gibi özellikler vardır. Hükümdarlar zalim olmamalıdır. Zalim hükümdarları halk, meşru müdafaa hakkını kullanarak tahttan indirebilmektedir.²¹ Bu hususlar göstermektedir ki, ilk İslami Türk Devleti olan Karahanlılar'da devlet yönetimi, örf ve adetlerden, beylerden geldiği gibi, bazı konularda da eski idari geleneklerine bağlı kalmışlardır.

Anadolu Selçuklu Devleti, 1242 Köseadağ Savaşı'ndan sonra yıkılmaya yüz tutmuştur. İşte o zaman tarih bir kez daha Türk'e tanıklık etmiş ve yıkılan bu Türk devleti toprakları üzerinde pek çok küçük "Türk Devleti" ortaya çıkmıştır. Bu durum, tarihin hiçbir döneminde Türkler'in uzun süre bağımsızlıktan yoksun ve esir olarak yaşayamayacaklarını göstermiştir.

Moğol baskısı ile Anadolu'ya yoğun Türk göçleri olmuştur. Anadolu'ya gelen Oğuz boyları, Orta Asya'da yüzyıllardır geliştirdikleri hakimiyet ve devlet hakimiyeti kavramı içinde, yerli halktan sadece itaat ve devlete sadakat istemişlerdir. Yerli halkı ikinci sınıf halk, köle veya esir olarak kabul etmemişlerdir. Onların şu veya bu dinden olmaları, devleti kuranların ve yönetenleri gözünde o kadar önemli değildi. Nitekim Osmanlı Devleti'nin kurucuları olan Kayılar, yaylaya çıktıkları göçebelik döneminde, kışlık ağırlıklarını Bilecik Kalesi'ne, yerli "Tekfur"a emanet etmekte bir sakınca görmemişlerdir. Yine Eski Türkler'den gelen ve Osmanlı Devleti'ni kısa zamanda bir cihan imparatorluğu haline getiren adetlerden

¹⁹ S.M. Arsal, a.g.m., s.1078-1098.

²⁰ Reşat Genç, Karahanlı Devleti Teşkilatı, İstanbul, 1981, s.5-9.

²¹ y.a.g.e., s.66-114.

biri de, devleti yönetenlerin soy ve sınıf farkı gözetmemesi idi²². Devletin kuruluşunda önemli rol oynayan Türk Beyleri, İstanbul'un fethine kadar önemli derecede rol oynamışlardır. Fatih dönemine kadar, özellikle İstanbul'un fethine kadar ağırlıklı bir rol üstlenen Türk beylerinin etkileri bu tarihten sonra giderek azaltılmış, en nihayet Fatih'le beraber İmparatorluk yıkılıncaya kadar, Osmanlı tahtına veraset sistemi ile gelecek "Osmanlı Hanedanı" tek egemen öge haline gelmiştir.

Osmanlı devlet anlayışında, öteki Türk devletlerinden farklı olarak, merkezileşme ve devleti tek elden sevk ve idare etme yönteminin, ağır bastığı görülür. Böylece, yönetime karışacak asil sınıf yavaş yavaş merkezi yönetim tarafından eritilmiş, her hükümdar değişikliğinde, şehzadeler arasında çıkan taht kavgalarının önüne geçilmiş, sınırları çok genişlemiş olan İmparatorluğun "sabt - ı rapt" içinde tutulmasına çalışılmıştır. Tarihin en güçlü ve uzun ömürlü imparatorluğu olan Osmanlı devlet yapısında; Türk, İslam hatta Bizans yönetimi şekillerinden oluşan bir sistem karışımına kendine özgü yenilikler getirerek, birlik ve beraberliği sağlamaya çalışmış ve bunda da son derece başarılı olunmuştur.²³

Osmanlı Devleti, küçük bir beylikten kuvvetli bir devlet haline geçerken, izlediği politika ki "gaza ve cihat" olarak bilinir Osmanlıların yüzyıllarca takip ettikleri yol olmuştur.²⁴

Osmanlılar, önceleri özellikle din adına, Müslüman olmayanlarla yapılan savaşlarla, kısa bir süre Asya, Afrika ve Avrupa'da geniş topraklara sahip büyük bir imparatorluk haline geldiler. Osmanlı İmparatorluğu uzun süre dünyanın her bakımdan en gelişmiş bir devleti olarak namını sürdürdü. Ekonomisi ve gerçekleştirdiği merkezi sistem Osmanlı Devleti'ni mükemmel ve yenilmez yapmıştı.²⁵ Fakat bu arada Avrupa'da bazı gelişmeler oldu. Avrupalılar ekonomik gücü Osmanlılar, Venedik ve Cenevizliler'in elinden almak istediler. Avrupalılar bu amaçla coğrafi keşiflerle, ipek ve baharat yoluna ulaşmanın başka yollarını aradılar. Rönesans ve Reform hareketleri "Sanayi İhtilali" gibi büyük olaylar Avrupa'yı kısa sürede hem bilim ve teknik, hem de ekonomik güç bakımından üstün bir duruma getirdi. Avrupa böylesine hızla gelişirken Osmanlılar, uzun süreler bu gelişmelere ilgisiz kaldılar. Osmanlılar çağın gidişatına ayak uyduramadılar ve sonuçta Avrupalılar bu devletin elindeki

²² İsmet Parmaksızoğlu, Türkler 'de Devlet Anlayışı, (İmparatorluk Devri: 1299-1789), Ankara, 1982, s.9-11.

²³ y.a.g.e., 17-91.

²⁴ Bkz: Mustafa Akdağ, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişaf Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti", Belleten, Cilt: XIII, Sayı: 51, (Temmuz, 1949), Ss.497-564; Halil İnalcık, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kültür ve Teşkilat" Türk Dünyası El Kitabı, (Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını), Ankara, 1976, Ss.974-990.

²⁵ H.İnalcık, y.a.g.m., s.975-976, Osmanlı Devletini İmparatorluk haline getiren Fatih Sultan Mehmet ve Kanuni Sultan Süleyman devri için bkz.: İsmail Hakkı Uzunçarşafı, Osmanlı Tarihi, Cilt:II, Ankara, 1975, ve Stanford Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye (1280-1808), Cilt:1, Çeviren: Mehmet Harmancı, İstanbul, 1982.

toprakları almak veya Osmanlı İmparatorluğunu “açık pazar” haline getirmek için saldırılarını yoğunlaştırdılar.²⁶

Dıştan gelen sürekli saldırılar; içte ise başta maliye, adalet, eğitim, askeri vb. sistemin bozulması ve bunlara bağlı pek çok nedenlerden dolayı başlayan sürekli isyanlar ve ayaklanmalar Devleti içten ve dıştan sinsice kemirmeye başladı.²⁷ Biz burada bu gerileme ve çöküşüm sebeplerini vermeyeceğiz. Bizim burada vurgulamak istediğimiz husus, tarihte bir Türk devletinin daha yıkılmakta olduğu ve Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde yeni bir “Türk Devleti”nin kurulmasına yol açan gelişmelerin ortaya çıkmasıdır. Kısacası Türkler’in devlet kuruculuğu vasfı bir daha kendini göstermektedir.²⁸

Atatürk’e göre, yabancı bir devletin egemenliğini istemek, korumasını kabul etmek insanlık vasıflarından yoksunluğu, güçsüzlük ve miskinliği itiraftan başka bir şey değildir. Kayıtsız şartsız milli hâkimiyete dayanan, bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak gereklidir. Türk Milleti’nin bütün dünya milletlerinin manevi gücünden üstün bir vasfa sahip olduğunu bilen ve buna inanan Atatürk, yalnızca “milletin sevgi ve fedakârlığına güvenerek, onun tükenmez feyiz ve kudret kaynağından ilham alarak vicdani”²⁹ görevine devam etme kararını almıştır.

Mustafa Kemal, önce milli şuuru “milli irade” ye daha sonra da “milli egemenliğe” dönüştürerek “Milli Mücadele” yi yalnızca bir cephe savaşı olmaktan çıkarmış, bütün milletçe yapılan milli bir savaş haline getirebilmiştir.³⁰ “Benim hayatta tek övünç kaynağım, servetim, Türklük’ten başka bir şey değildir”³¹ diyen Atatürk Osmanlı Devleti’nin çöküş sebeplerinden birinin de milletin kendi benliğini unutmuş olmasından kaynaklandığını biliyor ve 1923 de bunu şu şekilde dile getiriyordu:³²

“Osmanlı İmparatorluğu içindeki çok çeşitli topluluklar, hep milli inançlarına sarılarak, milliyetçilik idealinin gücü ile kendilerini kurtardılar. Kuvvetimizin zayıfladığı anda bizi hor ve hakir gördüler. Anladık ki kabahatimiz kendimizi unutmuş

²⁶ Bkz.: Mehmet Kayıran, “16 Ağustos 1938 Tarihli Türk İngiliz Ticaret Antlaşması ile 29 Nisan 1961 Tarihli Türk Fransız Ticaret Antlaşması ve Karşılaştırılması”, Anadolu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:2, Sayı:1, (Mayıs, 1989), s.152-155 (Ss.151-181).

²⁷ Yusuf Akçura, “Osmanlı Devleti’nin Dağılıma Devri” ; (XVIII ve XIX. Asırlarda), Ankara, 1985, s.6-22; Bernard Lewis, Modern Türkiye’nin Doğuşu, Çev: Metin Kıratlı, Ankara, 1970, s.20-41.

²⁸ Bkz.: Özer Ergenç, “Atatürk’ün Büyük Devlet Adamı Niteliği”, Atatürk 100. Yıl Konferansları, Ankara, 1981, s.90-91.

²⁹ Milli Mücadele ve Mustafa Kemal’i anlatan yüzlerce kaynak vardır. Ancak hiç birisi O’nun Büyük Nutku’ndaki gibi öz ve güzel bir şekilde Türk’ün verdiği bu büyük bağımsızlık mücadelesini anlatamaz. Gazi Mustafa Kemal Nutuk (Söylev), Cilt:1-11, (Türk Tarih Kurumu Yayını), Ankara, 1986-1987.

³⁰ Bkz.: Nutuk, Cilt:1, s.1-42.

³¹ Mahmut Esat Bozkurt, Yakınlarından Hatıralar, İstanbul, 1955, s.95; Utkan Kocatürk, a.g.e., s.168.

³² Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Cilt:1, Ankara, 1959, s.142-143, Atatürkçülük 1.Kitap: Atatürk’ün Görüş ve Direktifleri, s.59.

olduğumuzmuş. Dünyanın bize saygı göstermesini istiyorsak, ilk önce biz kendi kendimize ve milletimize bu saygıyı, hissi, fikri ve fiili olarak, bütün davranış ve hareketlerimizle gösterelim.”

Atatürk, “Milli Mücadele” yıllarında uyandırdığı “Kuvayı Milliye Ruhu” ile daha sonraki yıllardaki icraatında da “milli devlet” politikasında “Türklük” şuurunu esas almış, bu şuur her zaman uyanık ve canlı tutma inancına dayanan bir devlet politikasını kurduğu Türkiye Cumhuriyeti’ne de hâkim kılmış büyük bir Türk milliyetçisidir. O, kökleri tarihin derinliklerindeki milli ruhun ifadesi olan kültürün millilik vasfını koruyabilmesi için bir dizi çalışma başlatmış, milli kültürü bir milletin yüz yıllar boyunca oluşturduğu maddi ve manevi değerler bütünü olarak görmüştür. Ve “Türkiye Cumhuriyeti’nin temeli kültürdür”,³³ “Milli kültür en yüksekte görmek istediğimiz yüce ve dilediğimiz idealdir.”³⁴ Diyerek, tarih ve dil çalışmalarına gereken önemin verilmesini sağlamıştır.³⁵ O her alanda olduğu gibi tarih ve dil alanındaki çalışmalara da liderlik ve öncülük yapmıştır.

Atatürk, 22 Haziran 1919 tarihinde Anadolu’nun bütün askeri ve mülki erkânına gönderdiği “Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır”³⁶, hükmünü taşıyan “Amasya Tamimi”; milli şurudan milli iradeye doğru uzanan ilk teşebbüs olmuştur. 23 Temmuz – 7 Ağustos 1919 tarihleri arasında yapılan Erzurum Kongresi ile; milletin kendi kaderine sahip çıkması ve milli sınırlar içinde kalan toprakların bölünmezliği kararı kabul edilmiştir.³⁷ 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında toplanan Sivas Kongresi ile; “bölgesel direniş örgütleri birleştirilmiş, İstanbul hükümeti ile ilişkilerin kesilmesi yönünde karar alınmış”, başka bir deyimle şahıs iradesinin milli iradeye dönüştürülmesi benimsenmiştir. Sivas’ta çıkarılan gazeteye de “İrade-i Milliye” adı verilmiştir.³⁸

İstanbul’daki Osmanlı Meclisi Mebusa’nında, 28 Ocak 1920’de oy birliği ile (Metni Mustafa Kemal tarafından hazırlanan) Misak-ı Milli³⁹ kabul edilerek yeni kurulacak Türk vatanının sınırları belirlenmiştir.

23 Nisan 1920’de Ankara’da B.M.M’nin açılışı ile “milli hakimiyet”in üstünlüğü ilan edilmiş ve milli mücadelenin hedefi bütün dünyaya duyurulmuştur.⁴⁰

³³ U. Kocatürk, *a.g.e.*, s.125.

³⁴ *Atatürk’ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, IV*, (Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını), Ankara, 1964, s.73.

³⁵ “Bizim Türkler ‘de Hâkimiyet Telakkisi ve Atatürk’ün Hâkimiyet Anlayışı”, konusunu seçmemizin bir sebebi de; Türklüğün değerleri hakkında bilgi sahibi olmak ve Atatürkçülük ile Türklük şuuru arasındaki bağlantıyı ve aynılığı daha iyi öğrenmek istememizden kaynaklanmıştır.

³⁶ *Nutuk*, Cilt:1, s. 42, (Madde:3).

³⁷ Bkz.: Mehmet Kayıran, “Milli Egemenliğe Doğru : Erzurum ve Sivas Kongresinin Toplanması” *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt:3, Sayı:1, (1990) , Ss.171-183.

³⁸ *v.a.g.m.*, s.179-182 ; Hamza Eroğlu, *Atatürk ve Milli Egemenlik*, Ankara, 1987, s.6 ve 23.

³⁹ Remzi Oğuz Arık, *Türk İnkılabı ve Milliyetçiliğimiz*, Ankara, 1981, “Milliyetçiliğimizin Merhaleleri”, s.63-64.

“Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz” ile 28-29 Ağustos 1922’de “caniler ve katiller” sürüsünün yani düşman kuvvetlerinin büyük kısmı yok edilmiştir.⁴¹ 9 Eylül 1922’de İzmir düşman işgalinden kurtarılmış, 11 Ekim 1922’de “Mudanya Mütareke Protokolü” imzalanmış ve bütün vatanın kurtuluşu sağlanmıştır.⁴² Londra Barış Anlaşması imzalanarak diplomatik sahada bir zafer elde edilmiş ve yeni bir Türk devletinin kurulduğu tescil ettirilmiştir. Böylece “Kuvayı Milliye Ruhu” dediğimiz bir milli ruh dünyaya gösterilerek, “Türk Milleti’nin” inandığı dava uğrunda her türlü fedakârlığı göze alarak bir millet olduğu bir kez daha kanıtlanmıştır.

29 Ekim 1923’de Cumhuriyet ilan edilerek, demokrasi ile yönetilecek yeni bir Türk devleti kuran “Türk Milleti’nin” “milli hâkimiyet” ilkesine ulaşan kesin zaferi de tescil edilmiştir. Bu kesin zafer, günümüze kadar dünyadaki esir milletleri uyandıran, bu milletlerin de milli benliklerinin bilincine ulaşmalarını sağlayan geniş çaplı bir etki yaratmıştır.

Atatürk, yalnızca bir devlet kurucusu değil, Cumhuriyet’in ilanından sonra da kurduğu Türkiye Cumhuriyeti’ni sonsuza kadar yaşatmayı amaç edinen, bu sebeple de gücünü Türk Tarih şuurundan alan yenileşme hareketlerini başlatan bir Türk büyüğüdür. O, kurduğu yeni devletin “Türk Milleti’nin” sosyal ve tarihi şartlarının zorunlu kıldığı sağlam temellere oturması için gerekli olanı yapmış ve gelecek nesillere de yol gösteren büyük bir “Türk Milliyetçisi” unvanına sahip olabilmıştır.

3. Türkler ’in Ve Atatürk’ün Demokrasi Anlayışı

Tarih boyunca Türkler istiklallerini her şeyin üzerinde tutmuştur. Türklerdeki milli hâkimiyet duygusu, “Türk Milleti” ni diğer milletlerden ayıran en üstün meziyetlerden birisidir. Türkler ’in bu meziyete sahip oluşları, Türk Milleti’ni tarihin çeşitli devirlerinde (büyük felaket ve musibet anlarında birleştirmiş, bütünleştirmiş ve tek bir güç haline getirmiştir) varlıklarını sürdürmelerini sağlamıştır.

Türkler ’in ve Atatürk’ün bu konudaki düşüncelerini ve uygulamalarını çalışmamızın I. ve II. bölümünde incelemeye çalıştık. Bu bölümde de aslında birbirinden ayrılmaz bir nitelik taşısa da⁴³, Türkler ’in ve Atatürk’ün demokrasi anlayışını anlatmaya çalışacağız.

⁴⁰ H. Eroğlu, a.g.e., s.6, vd.

⁴¹ Selahattin Tansel, “İstiklal ve İstiklal Savaşı” Büyük Zafer’in 50. Yıldönümüne Armağan, İstanbul, 1972, s.277 (Ss.272-279).

⁴² S. Tansel, a.g.m., s.279 ; Daha geniş bilgi için bkz.: Samet Ağaoglu, Kuva-yı Milliye Ruhu, İstanbul, 1964, s.37 vd.

⁴³ Bu sebeple, daha önceki bölümlerde sözü edilen bazı hususları tekrar etmemiz kaçınmamız mümkün olmayacaktır.

Gerçekten de “Milli Hâkimiyet” duygusu da tıpkı bağımsızlık, hürriyet, yiğitlik, dürüstlük ve kahramanlık meziyetleri gibi “Türk Milleti’ni” diğer milletlerden ayıran bir meziyettir. Atatürk’ün de açıkça belirttiği gibi:⁴⁴

“Türk milleti en eski tarihlerde, meşhur kurultayları ile bu kurultaylarda devlet reislerini intihap etmeleri ile demokrasi fikrine ne kadar merbut olduklarını göstermişlerdir...”

Milli hâkimiyetin yokluğundan duyulan umumi ıstırabın en çarpıcı örneklerini milli şahsiyet ve karakterimizin taşlara yontularak ifade edilmiş olduğu “Orhun Abideleri”nde görmekteyiz.⁴⁵

Türk milleti topyekûn bir millet olarak “Gök Tanrı’nın desteklediğine inandıkları bir milli Kahraman’ın” etrafında toplanarak “Milli Hâkimiyet” ve istiklaline kavuşmuştur. Bu milli kahraman Hunlar ’da METE HAN olmuştur. Göktürk’lerde BUMİN KAĞAN, BİLGE KAĞAN olmuşlardır. Selçuklular’da ALPARSLAN, Osmanlılar ’da YAVUZ SULTAN SELİM HAN ve en sonunda YÜCE ATATÜRK olmuştur.⁴⁶

Türkler ‘de devlet anlayışı bakımından, “Türkmen Beyi ile bir Sultan’ın arasında pek büyük bir fark yoktu.⁴⁷ Türkler ‘de hâkimiyetin sağlanmasında önemli bir müessese olan “Kurultay’ın” verdiği hizmet hemen hemen aynı kalmasına rağmen bazı değişikliklere uğramıştır. Uygurlar ’da “Kengeş Meclisi”, Selçuklular ’da “Meşveret Meclisi”, Osmanlılar ’da “Divan-ı Hümayun” ve “Meclis-i Ayan – Meclis-i Mebusan” gibi meclisler vardı.⁴⁸

Türk Hâkimiyet anlayışının diğer bir özelliği de, farklı inanç ve milliyete sahip insanların yüzyıllar boyunca Türk idaresi altında kalmalarına rağmen kavmi özelliklerini ve inançlarını devam ettirmiş olmalarıdır. “Bu Türk insanının adil ve insanı insan yapan değerlere vermiş olduğu önemin bir ifadesidir”. Bu Hunlar ile başlayan, Türkiye Cumhuriyeti ile devam eden hâkimiyet anlayışdır.⁴⁹

Türkler ‘de hâkimiyet anlayışını, Atatürk devri kültür ve felsefe politikasını oluşturan büyük Türk filozofu Ziya Gökalp, “Milli egemenlik” esasına dayanan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’ni bazı yabancı yazarların “Bolşeviklik” idaresine benzetmelerine karşı şu cevabı vermiştir:⁵⁰

⁴⁴ Afet (İNAN), *Vatanımız İçin Medeni Bilgiler 1. Kitap*, İstanbul, 1933, s.27.

⁴⁵ Zekeriya KİTAPÇI, “Atatürk ve Tarih Boyunca Türkler’ de Milli Hâkimiyet Duygusunun Tezahürleri”, *Milli Kültür*, (Mayıs 1986), Sayı:53, s.13.

⁴⁶ Zekeriya KİTAPÇI, *a.g.m.*, s.13.

⁴⁷ Abdülkadir YUVALI, “Milli Hâkimiyet Anlayışımızın Dayandığı Tarihi”, *Milli Kültür*, (Gençlik Özel Sayısı), (Mayıs 1986), Sayı:53, s.47.

⁴⁸ Abdülkadir YUVALI, *a.g.m.*, s.47-48.

⁴⁹ A. YUVALI, *a.g.m.*, s. 48.

⁵⁰ Ziya GÖKALP, *Makaleler VII (Küçük Mecmuadaki Yazılar.)* Hazırlayan: Abdülhaluk ÇAY, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s.115-119.

“Bolşeviklere göre hükümet bütün asırlarda ve bütün ülkelerde bir sınıfın diğer sınıfa tahakküm etmesinden ibarettir... Türkiye hükümetinin hedefi, bir sınıfın diğer bir sınıfa tahakkümü değil, Türk Milleti'nin haricen tam istiklalini, dâhilen tam istiklalini, dâhilen tam hürriyetini temin edecek, tekâmül merhalesine doğru adımlar atmaktır”.

Ziya Gökalp ve Atatürk, tarihte büyük devletler ile imparatorluklar kuran Türk Milleti'nin başarılarını sınıfsız ve imtiyazsız bir toplum kurmaya borçlu olduğunu anlayan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin de bu temel üzerine yükselip gelişeceğini sezebilen büyük Türk aydın ve önderleridir. Bu haliyle “Yeni Türk Devleti”de, tarihi ve ictimai temellere dayandığı için güçlü karakterlerini muhafaza edebilmiş ve pek çok millete demokrasi alanında ışık tutabilmiştir.⁵¹

Ziya Gökalp, “Türklerin En Zayıf Noktası ve En Kuvvetli Noktası” adlı makalesinde:⁵²

“Türk Milleti'nde ortak sayılan maşeri; topluluğun olan “Ortak Vicdan” çok kuvvetlidir, bu hususta diğer şark milletlerine benzemez... Tehlike ve harp alanlarında daima Türk milletinin mucizeler göstermesini bekleyebiliriz ve Türklerin hiçbir millette görülmeyen fedakârlıkları yapacağından emin olabiliriz. Türk milletinin daima güvенеbileceğimiz en kudreti budur”.

“Türklerin en zayıf noktasına gelince bu da taksimi amalin (iş bölümü) kâfi derecede gelişmemiş olmasından ibarettir”.

Demiştir.

Yine Ziya Gökalp Türk milletinin en büyük mefkûrelerini de dört ana başlık altında toplamaktadır.⁵³ Bunlar;

“1) Milliyetçilik, 2) Halkçılık, 3) Garp Medeniyetçiliği, 4) Cumhuriyetçilik, Türk milleti bu gayelere ulaşmak için maşeri vicdan kuvvetiyle, neler yapmak mümkünse, hepsini yapacaktır”.

Ziya Gökalp demokrasinin temel ilkelerinden olan halkçılığın prensiplerinin de üç unsurdan meydana geldiğini başka bir makalesinde şu şekilde belirtmiştir:

“Halkçılığın birinci umdesi (prensibi) ırkların müsaviliği, ikinci umdesi milletlerin müsaviliği olduğu gibi üçüncü umdesi kadınla erkeğin müsaviliğidir”.

⁵¹ Mehmet Altay Köymen, “Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Nasıl Ele Alınmalıdır”, Milli Kültür, (Aralık 1983), Sayı:43, s.7. Bu konuda daha fazla bilgi için ayrıca bkz.: İbrahim Kafesoğlu-Mehmet Saray, Atatürk İlkeleri ve Dayandığı Tarihi Temeller, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul, 1983; Peyami Safa, Türk İnkılabına Bakışlar, Ankara, 1981 ve “Bibliyografya”.

⁵² Ziya GÖKALP, Hayatı, Sanatı, Eseri, 2. Baskı, Hazırlayan: Ali Nüzhet GÖKSEL, Varlık Yayınları, İstanbul, 1985, s.102-106.

⁵³ Ziya GÖKALP, y.a.g.e., s.99.

Ziya Gökalp'in milliyetçi fikirleri yaymak ve Osmanlı İmparatorluğu'nu bir Türk Devleti haline getirmek amacıyla yaptığı çalışmalar özellikle, 1911 de Türk Yurdu, 1912 de Türk Ocakları teşkilatının kurulmasından sonra hız kazandı.

Osmanlı Devleti'nin zayıfladığı ve çöküşün başladığı dönemde;

1) 3 Kasım 1839 günü İstanbul'da Gülhane Meydanı'nda Reşit Paşa tarafından okunan fermanla; bütün vatandaşlara eşit haklar, mal ve can emniyeti vaat ediliyor, mali, askeri ve adli sahalarda bazı reformlar yapılacağı duyuruluyordu⁵⁴.

2) Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra; "Islahat Fermanı" Batılı devletlerin baskılarıyla ilan edildi. Hristiyan azınlıklara bu fermanla daha fazla imtiyazlar veriliyor ve Osmanlı Devleti'nin çöküşü de böylece daha da çabuklaştırılıyordu.⁵⁵

3) 23 Aralık 1876'da ilk "Osmanlı Kanuni Esasisi" batıcı aydınların baskısıyla ilan edilerek, Mebusan ve Ayan Meclislerinden meydana gelen bir parlamento sistemi kuruluyordu.

4) II. Meşrutiyet'in 23 Temmuz 1908'de ilanı, İttihat ve Terakki Cemiyet'inin devletin yönetimini ele geçirmesi, Birinci Dünya Savaşı'na girmek zorunda kalınması ve savaş sonrasında imzalanan mütareke ile bu mütarekenin İtilaf Devletleri'nce Türk'ün öz vatanı Anadolu'yu paylaşmak istemeleri sonucu Osmanlı Devleti' de yerini başka bir Türk Devleti'ne bırakıyordu.⁵⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'nda yenilişi 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla kararlaştırıldı.⁵⁷ İtilaf Devletleri aralarında yaptıkları gizli anlaşmaları uygulamaya koymak amacıyla İstanbul'a gelerek şehre asker çıkardılar. Şubat 1919'da toplanan Paris Barış Konferansı'nda Yunan delegesi Venizelos'un İzmir'in Yunanlılara verilmesini istemesi ve özellikle de İngilizlerce desteklenen Yunan Kolordusu 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal etti. Yunanlıların işgali Türk Milleti'ni harekete geçirdi. 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa Üçüncü Ordu Müfettişi olarak Samsun'da Anadolu topraklarına ayak bastı. O gün, Türk Tarihi'nde yeni bir devrin açılmasının başlangıcıdır.⁵⁸

⁵⁴ Halil İncalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Sunuş, TİB Kültür Yayınları, 2011, Ankara.

⁵⁵ Mehmet Seyitdanlıoğlu, Tanzimat Devrinde Meclisi Vala 1838 – 1868, TTK Basımevi, Ankara, 1999, s. 2.

⁵⁶ Kısaca özetlenen bu gelişmeler için bkz.: Kemal KARPAT, Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temelleri), İstanbul, 1967, s.1-33.; "Türkiye'de Demokrasi Hareketleri Konferansı (6-8 Kasım 1985 Ankara), Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, cilt 4, Sayı:1, (özel sayı), s.VII-XII ve 1-64.

⁵⁷ Tarih IV, s.13.

⁵⁸ Cumhuriyet Tarihimizle ilgili hemen hemen bütün eser ve makalelerde bu husus incelenmiştir. Ancak; Özellikle de, Türklüğü ortadan kaldırmaya çalışan Türk düşmanlarının bu faaliyetleri ve kurtuluş çaresinin ne olduğu Büyük lider Atatürk'ün Nutuk'unun ilk 15 sayfasında açık seçik anlaşılmiştir.

Büyük Önder Atatürk, (Ziya Gökalp'in yukarıda belirttiği, Türk'ün en kuvvetli noktası) Türk Milleti'nin tehlike ve harp anlarında mucizeler göstereceğini bildiğinden, Türk'ün istiklal ve hürriyet aşığı bir millet olarak “ya istiklal ya ölüm” parolası etrafında bir liderin önderliğinde daima toplanacağına olan inancı yüzünden hiç vakit kaybetmeden harekete geçti. Bu büyük mücadeleyi başlatma, Türk Milleti'nin bir ferdi olarak O'nun için kutsal bir görev olduğu kadar, bir zorunluluktur. Çünkü O da milleti gibi, hürriyet ve istiklaline son derece düşküdü, esir olarak yaşamaktansa ölmeyi tercih eden bir karaktere sahipti. Türk Ocağı'nda yaptığı konuşmada şunları söylüyordu:⁵⁹

*“Türk şairinin dediği gibi, “**Türküm ve düşmanım sana, kalsam, da bir kişi**” diyelim. Düşmanlarımıza bu hakikati İFADE ETTİĞİMİZ GÜN kanaatimize, mefkûremize, istikbalimize yan bakan her ferdi düşman telakki ettiğimiz gün, milli benliğe uzanacak her eli şiddetle kırdığımız, milletin önüne dikilecek her haili derhal devirdiğimiz gün, halası hakikiye vasıl olacağız.”*

Bütün bunlara göre, “Milli Hâkimiyet İlkesinin” benimsenmesinde iki önemli hususun etken olduğunu söyleyebiliriz:

Birincisi, “Türk Milleti'nin” ruh ve karakter yapısına en uygun düşen yönetimin “Demokrasi” oluşu, İkincisi de iki yüz yıldır süren ve bunalımlar yaratan Padişahlık yönetiminin yarattığı tepkidir.⁶⁰

Türk Tarihi ve Türk Kültürü üzerine değerli incelemeleri bulunan Mehmet Altay Köymen'in de belirttiği gibi; Oğuzların meydana getirdiği Anadolu'daki Muhteşem Türk Devletini kuran bu millet, engin tarihinden akıp gelen bir medeniyet mirasına sahiptir. Bu miras bezen kendisinin de farkına varmadığı “içgüdü” halinde, bazen de gelenek halinde mevcuttur. Yoksa Türk Milletini, gerek Atatürk tarafından bir günde karar verilip ilan edilen Cumhuriyet rejimine geçerken; gerekse, çok partili demokratik hayata geçerken gösterdiği olgunluğu, ne sadece “Gülhane Hattı-ı Hümayunu” ile ne de I. ve II. Meşrutiyet hareketleriyle izah etmeye imkân yoktur.⁶¹

Atatürk, Türk Milleti'nin Demokrasi ve Cumhuriyet hususundaki fikrini şöyle ifade etmiştir;⁶²

“Türk Milletinin tabiat ve şiarına en mutabık olan idare, Cumhuriyet idaresidir.” Buradan da şu önemli sonucu çıkarabiliriz: Türk Milletinin yaradılış ve anlayışına en uygun yönetim Cumhuriyet yönetimidir.

⁵⁹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 11, s.143.

⁶⁰ Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Çev.: Boğaç Babür Turna, Ankara, 2010, s. 188.

⁶¹ M.Altay KÖYMEN, “Türkler ve Demokrasi”, 50.Yıl Konferansları, s.157.

⁶² Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 111, s.74.

Demokrasi ve Cumhuriyet ne demektir hususuna gelince, her demokrasi cumhuriyet, her cumhuriyet de demokrasi değildir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk'e göre Cumhuriyet nedir, neden demokrasiye en uygun yönetim şekli cumhuriyettir? Şimdi de bunu yine kendi sözleri ile anlatmaya çalışacağız. Atatürk'e göre demokrasi;⁶³

“Artık, demokrasi fikri, daima yükselen bir denizi andırmaktadır.”

“Artık, hâkimiyetin sahibi olduğunu iddia cesaretinde bulunabilecek, hükümdar enderdir.”

Atatürk, demokrasiyi şu şekilde izah etmiştir:⁶⁴

“Hâkimiyet fertlerin iradesi fevkinde, fertlerin teşkil ettikleri milletin müşterek şahsiyetine raci, umumi maşeri iradedir. Binaenaleyh hâkimiyet birdir, cüzlere ayıramaz ve hâkimiyetin ifade ettiği maşeri irade, onun sahibi olan müşterek şahsiyet, millet tarafından hiçbir vakit başkasına devir ve ferağ edilemez.”

Atatürk'e göre demokrasi prensibinin bariz vasıfları: “siyasi, fikri, ferdi ve müsavat perverlikdir.”⁶⁵

Atatürk, demokrasiye aykırı asri cereyanları da şöyle sıralamaktadır:⁶⁶

I. Bolşevik nazariyesi

II. İhtilalci siyasi sendikalizm nazariyesi

III. Menfaatlerin temsili nazariyesi

Görüldüğü gibi Milli Hâkimiyet İlkesi'ne başta Kominizm olmak üzere “Milli İradeye” dayanmayan yönetim şekillerinin hepsi aykırıdır.

Atatürk'e göre cumhuriyet idaresi; demokrasinin bütün manasıyla millet idealinin; milletin tamamının aynı zamanda idare eden vaziyette bulunabilmesini, hiç olmazsa, devletin son idaresini yalnız milletin ifade ve izhar etmesini ister. Ancak, bu memleketlerin büyüklükleri, milletlerin fikri karakter ve eğitimleri gibi sebeplerle bu ideal idareden büsbütün yoksun kalmaları tehlikesini doğurur. Bu tür bir idare tam anlamıyla dünyanın hiçbir yerinde hiçbir zaman da uygulanamamıştır. Dolayısıyla en iyi idare şeklini Atatürk şöyle belirtir:⁶⁷

“Binaenaleyh, demokrasi prensibinin en asri ve mantıki tatbikini temin eden hükümet şekli Cumhuriyettir.”

⁶³ Afet İNAN, *M.Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, Ankara, 1969, s.20.

⁶⁴ Demokrasinin bu bariz vasıfları hakkındaki açıklamalar için bkz.: Afet İNAN, *y.a.g.e.*, s.29-30.

⁶⁵ Daha geniş bilgi için bkz.: Afet İNAN, M.Kemal..., s.25-26.

⁶⁶ Afet İNAN, *Medeni Bilgiler...* s.46-48.

⁶⁷ Afet İNAN, M.Kemal..., s.23.

“Cumhuriyet’te son söz, Millet tarafından müntahap meclistedir. Millet namına her türlü kanunları o yapar. Hükümete itimat eder. Millet, vekillerinden, memnun olmazsa, muayyen zamanlar nispetinde, başkalarını intihap eder. Millet hâkimiyetini; devlet idaresine iştirakini ancak zamanında reyini kullanmakla temin eder.”

Yeni kurulan Türk Devleti’nin de yönetim şekli, Türk Milleti’nin karakterine en uygun, insanlık tarihin de en son aşamasını teşkil eden egemenliğini hiçbir kayıt ve şart tanımadan millete veren, yönetimde doğrudan doğruya Türk halkını söz sahibi yapan bir Cumhuriyet idaresi olabilirdi. Bu sebeple Türk Devleti’nin adı “Türk”, rejimi, “Cumhuriyet” olan “Türkiye Cumhuriyeti” olmuştur⁶⁸.

Cumhuriyetçilik ilkesinin hem benimsenmesinde hem de temel unsurlarından birisini teşkil eden bir esası da; **“Türk Devletinin Türk Milleti için var olduğu”** prensibinden hareketle “Hükümet millet, millet hükümettir”, ilkesine dayanmış olmasıdır. Bu hususta Atatürk şöyle demiştir:⁶⁹

“Bugünkü hükümetimiz, teşkilatı devletimiz doğrudan doğruya milletin kendi kendine, kendiliğinden yaptığı bir teşkilat-ı devlet ve hükümettir ki, onun ismi Cumhuriyettir. Artık hükümet ile millet arasında mazideki ayrılık kalmamıştır. Hükümet Millettir ve Millet Hükümettir. Artık hükümet ve hükümet mensupları kendilerinin milletten gayri olmadıklarını ve milletin efendi olduğunu tamamen anlamışlardır.”

Kısacası, Atatürk’ün fikir yapısına esas olan, bütün prensiplerinin kaynağını olduğu gibi; demokrasi anlayışının esasını oluşturan temel unsur da; “Türk Tarihi” ve “Türk Kültürü”dür”. Bu sebeptendir ki O, “Milli Hâkimiyeti”, “Milli İradeyi” yegâne tecelli ettiren bir yönetim şekli olan Cumhuriyeti seçmiştir.⁷⁰

Devlet olmanın esasını: **“İstiklali Tam Ve Bilakayt Ve Şart Hâkimiyeti Milliye”** esasına bağlayan Atatürk, bu temeller üzerinde; “Türkçülük idealini” tatbik ederek Milli bir devlet hüviyetine sahip bir “Türk Devleti’ni” kurmuştur. Türk İnkılabının ve “Türk Devleti’nin” dayandığı esaslardan en başta geleni de hiç kuşkusuz özetlemeye çalıştığımız bu “Milli Hâkimiyet ve Milli İstiklal” duygusu ve düşüncesidir. Türk Milleti’nin bu üstün meziyetine sahip büyük bir devlet adamı olan Atatürk, **“Hâkimiyeti Milliye milletin namusudur, haysiyetidir, şerefidir.”** diyerek, Türkler’ in bu anlayışa tarih boyunca nasıl baktıklarını, veciz bir biçimde ifade etmiştir.

⁶⁸ Kemal Arı, *Atatürk ve Aydınlanma: Düşünsel Temelleri ve Gelişimi*, Yakın Yayınları, 2009.

⁶⁹ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, 11, s.230.

⁷⁰ Bu hususta ilgili tarihi gelişmelere 11. Bölümün sonlarında ve yeri geldikçe incelememiz içinde yer verilmiştir.

Sonuç

Biz bu çalışmamızda; “Türkler’de Hâkimiyet Telakkisi ve Atatürk’ün Hâkimiyet Anlayışı” nı inceledik: Türkler’in “Milli Hâkimiyet” ve “İstiklaline” büyük bir değer vermiş bir millet olduklarını gördük. Türk’deki “Milli Hâkimiyet” duygusunun “Türk Milleti”ni diğer milletlerden ayıran en üstün meziyetlerden birisi olduğunu öğrendik ve şu neticeleri çıkardık:

1.”Türkiye Cumhuriyeti” devletini kuran ve bu devletin sonsuza kadar yaşaması için hayatının sonuna kadar durup dinlenmeden çalışan Atatürk, gücünü Türklük şuurundan almıştır. Başka bir ifade ile Türkler’in bağımsızlıklarına ve hürriyetlerine düşkün olan bir millet olduğuna inandığı için: **“Hürriyet ve İstiklal Benim Karakterimdir”** diyen Atatürk, Türkler’in devlet kuruculuğu özelliğinden ilham alarak en güç şartlar altında yeni bir “Türk Devleti” kurmuştur.

2. Türkler, devlet kurma ve idare etme hususunda üstün ve özel bir kabiliyete sahiptirler. Bu sebeple, tarihin her devrinde; bir “Türk Devleti” tarihten silindiği zaman yerine yeni bir Türk Devleti kurabilmişlerdir. Atatürk de, “Büyük Türk Milleti”nin tarihin hiçbir devrinde esaret altında ve devletsiz yaşamadığını, yaşayamayacağını bildiği ve buna inandığı için “Milli Mücadele”yi başlatmıştır. O, Türk’e özgü liderlik vasıflarına da sahip olduğu için yeni bir Türk Devleti’nin kurucusu ünvanına sahip olabilmıştır.

3. Atatürk, yalnızca yeni bir “Türk Devleti”nin kurucusu değil, kurduğu “Türkiye Cumhuriyeti”ni sonsuza kadar yaşatmayı amaç edinmiş ve bu sebeple de gücünü Türklük şuurundan alan bir dizi yenileşme hareketlerini başlatmış bir Türk büyüğüdür. O, kurduğu yeni devletin “Türk Milleti”nin sosyal ve tarihi şartlarının zorunlu kıldığı sağlam temellere oturması için gerekli olanı yapmış ve gelecek nesillere de yol gösteren büyük bir “Türk Milliyetçisi” ünvanına da sahip olabilmıştır.

4. Türk Milleti, Atatürk’ün liderliğinde, inandığı dava uğrunda her türlü fedakarlığı yapan bir millet olduğunu bütün dünyaya bir kez daha kanıtlamıştır. “Türk Mucizesi” adı da verilen Türk’ün bu son “İstiklal Mücadelesi”, “Kuva-yı Milliye Ruhu” dediğimiz bir milli ruh sayesinde gerçekleştirilebilmiştir.

5. 29 Ekim 1923’de Cumhuriyet ilan edilerek, yeni bir” Türk Devleti” kuran ”Türk Milleti”nin “Milli Hâkimiyet” ilkesine ulaşan kesin zaferi de tescil etmiştir. Türk’ün bu kesin zaferi (günümüze kadar), dünyadaki esaret altında yaşayan milletleri uyandıran, bu milletlerin de milli benliklerinin bilincine ulaşmalarını sağlayan geniş çaplı bir etki yaratmıştır.

6. Osmanlı İmparatorluğu, 1.Dünya Savaşı galipleri tarafından paylaşılmaya başlayınca Türk Milleti, bir kez daha vatanlarını korumak için harekete geçmiştir. Çünkü bir Türk için vatanı kadar kutsal başka bir değer yoktur. Türkler için en felaketli bu kötü durumda, sinesinde büyük adamlar yetiştirme hassasına sahip olan Türk Milleti, bu kez de bağrından durumun vahametine uygun ruhi vasıflara sahip bir şahsiyet çıkardı. Bu dahi Türk Atatürk'tü. Türk Milleti, tarihinin her felaketli devrinde büyük bir lider çıkartabilen bir millettir. Türkler'in devlet geleneği ve devlet kuruculuklarının bir sebebi de Türk milletinin bu üstün meziyete sahip olabilmesindedir. O, zekâsı, dehası, tarihte eşi benzeri görülmemiş irade ve azim kudreti sayesinde Türk Milleti'ni bir araya toplayarak, düşünilemeyecek bin bir güçlükler içinde milleti, kurtarmayı ve milli egemenlik ilkesine dayanarak yepyeni bir Türk Devleti kurmayı başarmıştır Yeni kurduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni, yaptığı yenilik hareketleri ve inkılaplar ile çağdaş uygarlık seviyesine ulaştırmıştır.

7. Türk'ün ve Atatürk'ün anlayışına göre, millet hayatına yön veren her türlü oluşum ve gelişmelerin başında “Milli Hâkimiyet duygusu ve şuuru gelir. Eşitliğin de, adaletin de, hürriyetin de yegâne dayanağı “Milli Hâkimiyettir”. İşte bu duygu ve şuur Türk Milleti'ni tarihin hemen her devrinde büyük felaket ve musibet anlarında tek yumruk halinde birleştirmiş ve Türkler'e büyük imparatorluklar ve devletler kuran millet olma vasfını kazandırmıştır.

8. Atatürk Türklük gurur ve şuurunun milletimizin bütün fertlerine verilmesi ve Türklük şuurunun daima canlı tutulması için bir dizi çalışmalar yapmıştır. O, Türk Milleti'nin varlığının tek garantisi olarak “Türklük Şuurunu” görmüş ve hayatı boyunca bu şurdan güç alarak hareket etmiştir.

9. Kısacası Atatürkçü Düşünce Sistemi'nin kaynağını, mensubu bulunduğu ”Türk Milleti” nin ortak eğilimi, arzusu ve fikri teşkil etmiştir. O, Türk Milleti'nin gerçek hislerini ve eğilimlerini anlayabildiği, tek kuvvet kaynağının “milletin kendisi” olduğu gerçeğini kavrayabildiği için; Türk halkının varlığını ve bağımsızlığını kurtaran “Hâkimiyeti millîyeye müstenit, bilakaydüşart müstakil yeni bir Türk Devleti tesis etmek” kararını vermekte hiç tereddüt göstermemiştir. Türk Milleti'nin hakiki kurtuluşunun parolası ise, “ya istiklal ya ölüm” olarak tespit ve ilan edilmiştir. Bu kararın gerçekleştirilmesi yolunda atılan adımlarda hiç sapma olmamış, Türk Milleti ile Atatürk tek bir vücut gibi hedeflerine ulaşmışlardır.

KAYNAKÇA

- AĞAOĞLU, Samet : Kuva-yı Milliye Ruhu, İstanbul, 1964.
- AKÇURA, Yusuf : Yeni Türk Devleti'nin Öncüleri (1928 Yılı Yazıları), Ankara, 1981.
- : Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri: (XVIII ve XIX. Asırlarda), Ankara, 1985,
- AKDAĞ, Mustafa : “Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişaf Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti”, Belleten, Cilt: XIII, Sayı:51 (Temmuz-1949), Ss.497-564.
- ANIL Ali K. : Türk Tarihi ve Banileri, İstanbul, 1950.
- ARI, Kemal. : Atatürk ve Aydınlanma: Düşünsel Temelleri ve Gelişimi, Yakın Yayınları, 2009.
- ARIK Remzi Oğuz : Türk İnkılabı ve Milliyetçiliğimiz, Ankara, 1981,
- Arsal, Sadri Maksudi : “Beşeriyet Tarihinde Devlet ve Hukuk Mefhumu ve Müesseselerinin İnkişafında Türk Irkı'nın Rolü” Türk Tarih Kongresi, (20-25 Eylül 1937), İstanbul, 1943, Ss.1048-1099.
- ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal : Nutuk,(Söylev), Cilt:1-II, (Türk Tarih Kurumu Yayını), Ankara, 1986-1987.
- : Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri 1, (Toplayan: ARSAN, Nimet), 2. Baskı, Ankara, 1961.
- : Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri 11, (Toplayan: UNAN, Nimet), 2. Baskı, Ankara, 1959.
- : Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, (Söylev ve Demeçleri IV), (Derleyen: ARSAN, Nimet), 2. Baskı, Ankara, 1964.
- BEYSANOĞLU, Şevket: (Hazırlayan): Makaleler IX (Ziya Gökalp'in Yeni Gün. Yeni Türkiye. Cumhuriyet Gazetelerindeki Yazıları), İstanbul, 1980.
- BOZKURT, Mahmut Esat: Yakınlarından Hatıralar, İstanbul, 1955.

- ÇAY, Abdülhaluk : “Anadolu’nun Türkleşmesi 11”, Türk Kültürü, Yıl:XXI (Mayıs, 1983), Sayı:241, Ss.270-279.
- : (Hazırlayan) Makaleler VII, (Ziya Gökalp’in Küçük Mecmuadaki Yazıları), Ankara, 1982.
- : Anadolu’da Türk Damgası, Ankara, 1983.
- DANIŞMEND, İsmail Hami: Türklük Meseleleri, 3.Baskı, İstanbul, 1983.
- DONUK, Abdülkadir : “Tarihte 16 Türk Devleti Meselesi ve Türk Devletlerinin Karakteri” Türk Kültürü, Yıl: XXII (Mart 1984), Sayı: 251, Ss.145-161.
- EMEL, Esin : Türk Kültür Tarihi: İç Asya’daki Erken Safhaları, Ankara, 1985.
- ERGENÇ, Özer : “Atatürk’ün Büyük Devlet Adamı Niteliği”, Atatürk 100.Yıl Konferansları, Ankara, 1981.
- ERGİN, Muharrem : Orhun Abideleri, M.E.B. Bin Temel Eser Serisi, No: 32, İstanbul, 1970.
- EROĞLU, Hamza : Atatürk ve Milli Egemenlik, Ankara, 1987.
- ERTÜRK, Kemal : Türk Devletleri Genel Tarihi, Ankara, Tarihsiz.
- GİRİTLİ, İsmet : “Kemalizm, Milli Hâkimiyet ve Cumhuriyet Demektir” (Atatürk Yolu Adlı Ortak Eser), İstanbul, 1981, Ss.109-128.
- GÖKALP, Ziya : Türkçülüğün Esasları, Ankara, 1961.
- : Hars ve Medeniyet, Ankara, 1964.
- : Ziya Gökalp’in Hayatı, Sanatı-Eseri, 2.Baskı, Hazırlayan: Ali Hüznnet Göksel, Varlık Yayınları, İstanbul, 1955.
- : Makaleler VII (Küçük Mecmuadaki Yazılar), Hazırlayan: Abdülhaluk Çay, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.
- GÖKSEL, Ali Nihat : (Hazırlayan): Ziya Gökalp Hayatı, Sanatı, Eseri, 2. Baskı, İstanbul, 1955.
- İNALCIK, Halil : “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kültür ve Teşkilat”, Türk Dünyası El Kitabı, (Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını), Ankara, 1976, Ss.:974-990.

- İNALCIK, Halil SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet. :Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Sunuş, TİB Kültür Yayınları, 2011, Ankara.
- İNAN, Afet : M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım, Ankara, 1969.
- : Vatandaş İçin Medeni Bilgiler, 1.Kitap, İstanbul, 1933.
- : Yurt Bilgisi Notlarından Vatandaş İçin Medeni Bilgiler, İstanbul, Devlet Matbaası, 1933.
- KAFESOĞLU, İbrahim : “Türk Zaferleri ve Kültür” Türk Kültürü, Yıl:XXII (Ağustos 1984), Sayı.: 256, Ss.272-274.
- : Mehmet Saray : Atatürk İlkeleri ve Dayandığı Tarihi Temeller, (Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını), İstanbul, 1983.
- KANSU, Mazhar Müfit : Erzurum'dan Ölüme Kadara Atatürk'le Beraber, Cilt: 1, 2.Baskı, Ankara, 1986.
- KARAL,Enver Ziya : Atatürk'ten Düşünceler, 2.Baskı, Ankara, 1960.
- KARPAT, Kemal : Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temelleri), İstanbul, 1967.
- KAYIRAN, Mehmet : Atatürkçü Düşünce Sisteminin Oluşmasına Neden Olan Etkenler ve Bu Düşünce Sisteminin Geliştirilmesi, Anadolü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt.:2, S:2(2 Mayıs 1990), Ss.187-203.
- : “16 Ağustos 1938 Tarihli Türk İngiliz Ticaret Antlaşması ve Karşılaştırılması” Anadolü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt.:2, S:2 (1 Mayıs 1989), Ss.151-181.
- : “Milli Egemenliğe Doğru : Erzurum ve Sivas Kongresinin Toplanması”, Anadolü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt:3, Sayı:1, (1990), Ss. 171-183.
- KAYIRAN, Mehmet, METİNTAŞ Mustafa Yahya: Atatürkçü Düşünce Sistemi Atatürkçülük Kemalizm. Atatürk Yolu, 13(51), 579-615.
- KİTAPÇI, Zekeriya : “Atatürk ve Tarih Boyunca Türkler'de Milli Hakimiyet Duygusu Tezahürleri”, Milli Kültür, Mayıs 1986, Sayı: 53.

- KOCATÜRK, Utkan : (Hazırlayan) Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, 3.Baskı, Ankara, 1984.
- KÖYMEN, Mehmet Altay : “Atatürk'ün Kültür Siyaseti”, Milli Kültür, Cilt:2, Sayı: 6,7,8, (Kasım, Aralık 1980, Ocak, 1981), Ss.10-15.
- : “Atatürk'ün Yeni Türkiye'yi Kurarken Dayandığı Temel Fikirler”, Milli Kültür, Cilt:2, (Ağustos- Eylül-Ekim 1980), Sayı: 3-4-5, Ss.6-8.
- : Türkler ve Demokrasi”, 50.Yıl Konferansları, Ankara Üni. D.T.C.F., (Türkiye Cumhuriyeti'nin 50. Yılı), Ankara, 1976, Ss.151-159.
- KURAN, Ercüment : Atatürkçülük Üzerine Denemeler, Ankara, 1981.
- : “Atatürkçülüğün Fikir Temelleri”, Atatürk Devrimleri 1. Milletlerarası Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, 1975, Ss.264-268.
- KUTAY, Cemal : Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları, Ankara, 1973.
- LEWIS, Bernard : Modern Türkiye'nin Doğuşu, Çeviren: Metin, Kıratlı, Ankara, 1970.
- LEWIS, Bernard : Modern Türkiye'nin Doğuşu, Çev.: Boğaç Babür Turna, Ankara, 2010.
- ÖGEL, Bahaeddin : Türkler'de Devlet Anlayışı, Ankara, 1982.
- : Türk Kültürünün Gelişme Çağları, Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara, 1979.
- PARMAKSIZOĞLU, İsmet: Türklerde Devlet Anlayışı, (İmparatorluk Devri: 1299-1789), Ankara, 1982.
- REŞAT, Genç : Karahanlı Devleti Teşkilatı, İstanbul, 1981.
- SEFA, Peyami : Türk İnkılabına Bakışlar, Ankara, 1981.
- SAYILI, Aydın : Ortaçağ Bilim ve Tefekküründe Türklerin Yeri, Ankara, 1985.
- SHAW, Stanford : Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye (1280-1808), Cilt:1, Çeviren: Mehmet Harmancı, İstanbul, 1982.

- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet: Tanzimat Devrinde Meclisi Vela 1838 – 1868, TTK Basımevi, Ankara, 1999.
- TANERİ, Aydın : Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı, Konya, 1978.
- TANSEL, Selehattin : “İstiklal ve İstiklal Savaşı”, Büyük Zaferin 50. Yılına Armağan, (Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları), İstanbul, 1972, Ss.272-279.
- TANYOL, Hikmet : Atatürk ve Türk Milliyetçiliği, Ankara, 1961.
- Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti: Tarih IV: Türkiye Cumhuriyeti, İstanbul, 1934.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı: Atatürkçülük (1.Kitap) : Atatürk’ün Görüş ve Direktifleri, İstanbul, 1984.
- : Atatürkçülük (3.Kitap), İstanbul, 1984.
- : ATATÜRKÇÜLÜK (2.Kitap): Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler, İstanbul, 1988.
- “Türkiye Demokrasi Hareketleri Konferansı”(6-8 Kasım 1985 Ankara), Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:4, Sayı:1, (Özel sayı).
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı: Osmanlı Tarihi, Cilt:1, Ankara, 1975.
- YEDİYILDIZ Bahaddin : “Kültür ve Yenileşme”, Türk Kültürü, Yıl: XX (Temmuz 1982), Sayı: 231, Ss.1-18.
- YUVALI, Abdülkadir : “Milli Hâkimiyet Anlayışımızın Dayandığı Tarihi Temeller”, Milli Kültür, (Gençlik Özel Sayısı), (Mayıs 1986), Sayı:53, Ss.12-14.

CUMHURİYETÇİLİK İLKESİ VE TÜRK MİLLETİ İÇİN ÖNEMİ

PRINCIPLE OF REPUBLICANISM AND ITS IMPORTANCE FOR TURKISH NATION

Mehmet KAYIRAN¹

Mustafa Yahya METİNTAŞ²

Özet

Türk İnkılabı, “Türk Milleti’ni” aklın ve bilimin öncülüğünde, özgürlükçü bir ortamda, milli iradeyi esas alarak, tam bağımsız bir devlet olarak çağdaş medeniyet seviyesinin üzerine çıkarmayı amaç edinmiştir. Bu hedefe yönelik, kendi içinde tutarlı ve uyum içinde birbirine bağlı, bir, diğerini tamamlayan düşünce sistemi ise “Atatürk İlkeleri” dir.

Yeni Türk Devletinin temel niteliklerini oluşturan bu ilkeler: “Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve İnkılapçılık”tır.

Bu araştırmada Türkiye Cumhuriyeti’nin bütün anayasalarının değiştirilemez, değiştirilmesi teklif bile edilemez değeri olan “Cumhuriyetçilik İlkesi” ne geçiş süreci ve özellikleri incelenmiştir. Devlet ve toplum düzeninde, yönetiminde millet iradesinin egemen olduğu idare biçimi “Cumhuriyetçilik” olarak tanımlanabilir.

Atatürk’e göre, “Cumhuriyet demokrasinin en iyi uygulandığı, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu bir devlet ve yönetim biçimidir. O’na göre, “Cumhuriyet fazilettir”, “Türk Milleti” nin tabiat ve adetlerine de en uygun yönetim şeklidir...

Bu incelemede; “Atatürk İlkeleri” nin dayandığı tarihi ve sosyolojik temeller Batı’da ve Türkler ’de demokrasi ve cumhuriyet düşüncesinin gelişimi, “Milli Egemenlik” ve “Cumhuriyetçilik” ilkesinin esasları ve nitelikleri temel kaynaklar ile bu hususlarla ilgili literatür analiz edilerek değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Milli Egemenlik, Cumhuriyetçilik, Türk Milliyetçiliği, Atatürk

Summary

The Turkish Revolution aimed at bringing the "Turkish Nation" above the level of contemporary civilization as a fully independent state on the basis of national will in a libertarian environment under the leadership of intelligence and science. The thought system which is consistent with this goal and which is coherent and complementary to another is "Ataturk's Principles". These principles which constitute the basic qualities of the new Turkish State are "Republicanism, Nationalism, Populism, Statism, Secularism and Revolutionism".

In this study it changed the whole constitution of the Republic of Turkey, which is not even offer Changing values "republican principle 'during the transition process and the properties were investigated. In the state and society order, the mode of administration in which the rule of the nation is dominant can be defined as "republicanism". According to Atatürk, "The best practice of the Republican democracy is that the sovereignty belongs unconditionally to the nation. According to him, "Republican virtue" is the most suitable form of management for the nature and customs of "Turkish Nation" ... In this study, the historical and sociological basis on which Atatürk's Principles are rooted has been evaluated by analyzing the literature under the development of democracy and republican thought in the West, the principles of national sovereignty, the principles and qualities of the principle of "republicanism"

Key Words: National Sovereignty, Republicanism, Turkish Nationalism, Ataturk

¹Dr. Öğr. Üy. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Eskişehir

²Dr. Öğr. Üy. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Eskişehir

Giriş

Milli Mücadele'nin askeri yönü büyük bir zaferle son ermişti. Yüzyıllardır, Türkü "Öz Vatanı Anadolu'dan" atmak için emperyalist devletlerce yapılan planlar boşa çıkarılmış, vatan toprakları dış düşmanlardan temizlenmişti.

Sıra, "Milli İnkılabın" tamamlanmasına gelmişti. Tarih sahnesine, Türk adı, Türk dili, Türk tarihi, Türk kültürü (harsı); milli siyaseti, milli hedefi ile milli bir devlet olarak çıkış ve milli bir hüviyeti benimseyiş, milli İnkılabın –Türk İnkılabının- özünü teşkil etmektedir. Mustafa Kemal Paşa, İttihat ve Terakkicilerin tatbik edemedikleri "Türkçülük İdealini" hayata geçirmiş ve yeni bir Türk devleti kurmuştur.¹

Milli Mücadele sonunda, Osmanlı Devleti'ne de ad veren Osmanlı hanedanı; -padişah-yani devlet başkanı olma vasfını yitirmiş, devlet merkezi Ankara'ya taşınmış, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanlığı'nda "Türk Devleti, yeni döneminde yeni şartlarıyla varlığını devam ettirmeye başlamıştır."²

Atatürkçülük, kısaca Atatürk ilke ve inkılapları demektir. Türk İnkılabı, Atatürk'ün liderliğinde yapılmıştır. Milletinin vasıflarını çok iyi bilen ve değerlendiren Atatürk'ün en büyük ideali; Milletini "çağdaş medeniyet düzeyinin üstüne çıkarmak", "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir" gerçeğini rehber edinmektir. "Yapıcılık ve yaratıcılık, Atatürkçü düşünce sisteminin temel felsefesini oluşturur."³

Atatürk, askeri ve siyasi başarılarla yetinmemiş, Türk milletinin çağdaş bir toplum düzeyine ulaşmasını sağlamak için köklü değişikliklere girişmiştir. Bu bakımdan Atatürk, bir medeniyet savaşı da kazanmak karar ve azmi içinde bulunuyordu. Türk İnkılabı, bütünüyle 1919'dan önceleri Atatürk'ün kafasında belirmiştir.⁴ Bu sistemini, 19 yıl gibi kısa bir sürede, acele etmeden, belli bir sıra takip ederek birer birer gerçekleştirecektir.⁵ Kullandığı metodu Atatürk Nutuk'ta şöyle açıklamaktadır:⁶

"Tatbikatı bir takım safhalara ayırmak ve vakayi ve hadisattan istifade ederek milletin hissiyat ve efkârını ihzar eylemek ve kadem kademe yürüyerek hedefe vasıl olmaya çalışmak lazım geliyordu."

Atatürk'ün çizdiği yön ve hedeften asla sapma olmadı. Atatürk, önce vatani kurtararak milli bağımsızlığı sağlamış, saltanatı yıkararak millet egemenliğine dayanan bir yönetimin temellerini atmış, hukuk düzenini çağdaşlaştırmış, laikliği getirerek, milli tarih, milli dil

¹ Hikmet TANYU, *Atatürk ve Türk Milliyetçiliği*, Ankara, 1961 s.8.

² Tuncer BAYKARA, *Milli Mücadele (1918-1923)*, Ankara, 1985 s.104.

³ Bekir TUNAY, "Jeopolitik Tehditler Karşısında "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt II, (Temmuz 1986) Sayı 6 s.743.

⁴ Bedia AKARSU, *Atatürk Devrimi ve Yorumları*, Ankara, 1981,s.8.

⁵ Bkz.:T.T.T. Cemiyeti, Tarih IV, İstanbul, 1934, s.137 vd.

⁶ Mustafa Kemal ATATÜRK, NUTUK I, Ondördüncü Basılış, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1981, s.14. Bundan sonraki dipnotlarda NUTUK I, NUTUK II, NUTUK III, diye verilecektir.

çalışmalarıyla milli bilinci yaratmıştır. Türk İnkılabı üzerine değerli bir kitap hazırlamış olan Prof. Bernard Lewis, bu köklü değişimleri şöyle özetlemiştir:⁷

“Türkiye’de temel değişiklik-İslami bir imparatorluktan milli bir Türk devletine, bir Ortaçağ teokrasısından anayasalı bir Cumhuriyete, bürokratik bir feodalizmden modern bir kapitalist ekonomiye- birbirini izleyen reformcu ve radikal dalgaları tarafından uzun bir sürede tamamlandı.”

23 Nisan 1920’de, Ankara’da Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılmasıyla Türk Milleti’nin tarihinde yeni bir dönem başladı. Yeni bir Türk devletinin temeli atıldı. Devletin kuruluşu, işgal kuvvetlerine ve İstanbul Hükümeti’ne karşı koyan “milli iradeye” dayanıyordu. Bu yeni devlet, hiçbir makama veya bir şahsın onayına gerek duymadan, bizzat millet tarafından, kendi güç ve iradesiyle, hâkimiyeti ve bağımsızlığı uğruna savaşarak, anlaşmalar, kanunlar yaparak siyasal ve hukuksal yollardan geçerek kurulmuştu. Milli iradeye dayalı ve milli egemenliğe sahip olan Türkiye Büyük Millet Meclisi, seçimle işbaşına gelmişti. “Meclisin Üstünlüğü” prensibi kabul edilmiş bu meclisten üstün hiçbir kuvvete ve yetkiye imkân tanınmamıştı. Özetle söylemek gerekirse, millet, egemenliğine ve bağımsızlığına sahip olmuştu.⁸

İşte, bizim incelemeye çalışacağımız konu - Cumhuriyetçilik - Atatürkçü düşünce sisteminin temel unsurlarından biridir. Yeni kurulan Türk devletinin esaslarındandır. “Atatürkçülükte Tam Bağımsızlık ve Milli Egemenlik İlkeleri Devletin Temel Unsurlarıdır.” Yeni Türk devletinin dayandığı esaslar “Tam Bağımsızlık” ve “Kayıtsız Şartsız Milli Egemenlik”ten ibarettir.⁹

Her inkılabın üzerinde yükseldiği düşünceler vardır. Belli bir düşünceye dayanmayan inkılabın oluşması imkânsızdır. Türk İnkılabı gerçekleştirilirken dayandığı fikirler ve esasların sistemli bir şekilde ifade edilmesine “Atatürk İlkeleri” adı verilir. Atatürk İlkelerinin temelinde yatan düşünceler, özellikle XVI. Yüzyıldan sonra işlenmeye başlayan, akla ve bilime dayanan fikirler ve ilkeler bütünüdür. İnsanlığın ortak mirası olan bu düşünceleri özümseyen Atatürk, Türk milletinin gerçeklerine, ihtiyaçlarına uyan ilkelerini yükseltmiş, onlara dayanarak bu inkılapları yapmış ve yürütmüştür. Atatürk bu düşünceleri kendi sezgisi, akli ile değerlendirmiş, onlara Türk milliyetçiliği anlayışından doğan yeni boyutlar kazandırmış ve uygulamaya koymuştur.¹⁰

Bilindiği gibi Atatürk, hayatı boyunca mensup olduğu Türk Milletini sevmiş ve onu yüceltmeye çalışmıştır. O’nun her alanda yaptığı çalışmalar ve verdiği mücadele; Türk’ün

⁷ Bernard LEWIS, Modern Türkiye’nin Doğusu, Çev.: Metin KIRATLI, Ankara, 1970, s.474.

⁸ Daha geniş bilgi için bkz.: Celal BAYAR, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluş Temeli: Birinci Büyük Millet Meclisi”, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, 1970, Sayı 31, s.12-26.; Samet AĞAOĞLU, Kuvayi Milliye Ruhü, Birinci Büyük Millet Meclisi, İstanbul, Baha Matbaası, 1973.

⁹ ATATÜRKÇÜLÜK (Üçüncü Kitap) Atatürkçü Düşünce Sistemi, Genel Kurmay Başkanlığı Yayını, Ankara, 1983, s.7

¹⁰ Bu hususta daha geniş bilgi için bkz.: Ahmet MUMCU, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi-II, Ankara, 1986, s.106 vd. İbrahim KAFESÖĞLU-Mehmet SARAY, Atatürk İlkeleri ve Dayandığı Temeller, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, 1983, Ahmet MUMCU, Atatürkçülükte Temel İlkeler, İstanbul, 1981, Peyami SAFA, Türk İnkılabına Bakışlar, Ankara, 1981, Bu konuda yüzlerce kaynak verilebilirse de, Atatürk’ün Nutuk’u, Söylev ve Demeçleri... gibi Atatürk’ün bizzat söylediği ve yaptığı çalışmalarını anlatan kitaplar bu alanda yapılan araştırmalara temel teşkil eder. İncelememizi biz de bu esas kaynaklara dayanarak yapmaya çalışacağız.

milletler arasında layık olduğu yeri alabilmesini sağlamak içindir. Atatürkçülüğün de, onun sistemli bir şekilde ifadesi olan ilklerinin de esasını Türklük bilinci ve Türk Milliyetçiliği teşkil eder. Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve İnkılapçılığın yegâne kaynağı “Türk Milliyetçiliğidir.”

1. Atatürk İlkeleri'nin Dayandığı Temeller Ve Ortak Özellikleri

Atatürk ilkeleri bir bütünü oluşturan ilkelere dir. Bu sebeple ortak özelliklerinin ve dayandığı tarihi temel in aynı olması gerekli ve doğaldır. Bu ilkelerin fikir ve anlayış olarak, Milli Mücadele'nin başlangıcından itibaren ortaya çıktığını, başta Atatürk olmak üzere, yeni Türk Devleti'ni kuranların davranış, çaba ve kararlarıyla gerçekleştirildiğini söylemek yanlış değilse bile eksik bir anlatımdır. Zira Türkler ne Amerikalılar gibi yakın zamanda devlet kurmuş bir millettir ne de devlet anlayışları Batılılarınkine benzer özelliklere sahip bir millettir.

Türkler, Başka milletlerde rastlanmayan bir şekilde bugüne kadar değişik bölgelerde, ayrı veya aynı anda birden çok devlet kurmuşlardır.¹¹ Atatürk'ü anlayabilmek için Türk devlet yapısını ve Türk kavminin konu ile ilgili fikir ve düşüncelerini de bilmek ve tanımak gereklidir. Türkler'in kurdukları devlet ve imparatorluklar bize şunu ispat etmektedir:

Türkler, bağımsızlıklarına, özgürlüklerine, hukuk ve adalete en fazla değer veren millettir. Türk Milleti'nin büyük önderi Atatürk; Amasya'dan (22 Haziran 1335'de (1919) kumandanlara ve valilere gönderdiği tamimde: “Vatanın tamamîyetini milletin azim ve kararı kurtaracaktır.”¹² Diyerek, Türk milletinin bağımsızlığına ve hürriyetine uzanan elleri kırmaya çağırmıştır.

Atatürk bunu şu şekilde ifade etmiştir:¹³

“Ne vakit başladığı bilinmeyen zamanlardan beri bağımsızlığı şerefi ile yaşayan milletimiz en feci bir çökmeyle nihayet buluyor gibi görüşmüşken esaret kaydına karşı evladını ayaklanmaya davet eden ecdat sesi kalplerimiz içinde yükseldi ve bizi son kurtuluş mücadelesine davet etti.”

Özetleyecek olursak, Atatürk'ün fikri temelini oluşturan unsurların başında, tarihin derinliklerinden gelen Türk devlet anlayışı ve zengin bir kültür birikimi gelir. Batı insanı son asırlarda devletin ancak vatandaşı olabilmıştır. Hâlbuki Türkler, devleti ile bütünleşmiştir. Türk devleti, Türkler için, Türkler mensubu olduğu Türk Milleti için vardır. Bunun için de Batılı devletler, tarihin hemen her döneminde Türk devletinin iktidarını sınırlayıcı birtakım önlemlerin ihtiyacı içinde olmuştur.¹⁴

¹¹ Tarihte kurulan Türk Devletleri hakkında son yıllarda yapılan incelemelerden birisi için bkz.: Abdülkadir DONUK, “Tarihte 16 Türk Devleti Meselesi ve Türk Devleti'nin Karakteri” Türk Kültürü, Yıl XXII (Mart 1984), Sayı 251, s.146-161.

¹² Tarih IV, s.353, (5 No'lu dip notta geçen eser bu şekilde kısaltılarak verilecektir).

¹³ Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, 3.Baskı, Hazırlayan: Utkan KOCATÜRK, Ankara, 1984, s.4.

¹⁴ Aydın KEZER, “Türk ve Batı Kültüründe Devlet Kavramı”, Milli Kültür, (Mart 1984) Sayı:44 s.3, Aydın TANERİ, Türk Devlet Geleneği, Ankara, 1981.

Atatürk'e göre, Türkiye Cumhuriyeti'ni yalnızca siyasi bağımsızlığı yeterli sayılamaz ve burada durulamazdı. O, Türk Milleti'nin ideali olan "tam bağımsız" bir devlet olmasını istiyordu. Türk'e yakışanı da buydu. Atatürk, tam bağımsızlıktan şunu anlıyordu:¹⁵

"İstiklali tam denildiği zaman, bittabi, siyasi, mali, iktisadi, adli askeri, harsi ve ila... Her hususta tam ve serbest-i tam demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde istiklalden mahrumiyet, millet ve memleketin manayı hakikisiyle bütün istiklalinden mahrumiyeti demektir."

Hiç kuşkusuz Atatürk'ün "tam bağımsızlık" ilkesi, başka bir milletle ya da milletlerle işbirliği yapmamak anlamında değerlendirilmemelidir. O'na göre tam bağımsızlık kazanıldıktan sonra, bu ilkeyi zedelememesi şartıyla diğer milletlerle ilişkiler kurulmalıdır. Devlet ve milletin iç ve dış bağımsızlığı ve vatanın bütünlüğüne aykırı düşmemek koşulu ile "memleketimize karşı istila emeli beslemeyen her hangi devletin fenni, iktisadi, sanii muavenetini memnuniyetle karşılarız."¹⁶

Görüldüğü gibi, Atatürk her şeyden önce Türklerin bağımsız ve hür yaşamak hususundaki hasletlerini iyi bildiğinden yeni kurduğu Türk Devleti'nin de bu esas üzerinde yükselmesini gaye edinmiştir. "Hürriyet ve istiklal benim karakterimdir."¹⁷ diyen Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'ni bu temel üzerine kurmuş, fikirlerini bu esas üzerine dayandırmıştır. "Ben milletimin ve büyük ecdadımın en kıymetli mevrusatından alan aşk-ı istiklal ile meftun bir adamım" diyen Atatürk şöyle devam eder:¹⁸

"Bence bir millette şerefın, haysiyetin, namusun ve insanlığın vücut ve beka bulabilmesi mutlaka o milletin hürriyet ve istiklaline sahip olmasıyla kaimdir."

Osmanlı Devleti'nin çöküş sebeplerinden en önemlisi; "Türk cemiyetiyle idare bünyesine musallat olan devşirme kütlesinin birbirinden ayrı ve her hususta birbirinin zıddı sayılabilecek iki cemiyet teşkil etmesinde gösterilebilir. Bunlardan, birincisi milli bir cemiyet, ikinci kozmopolit bir kütledir."¹⁹ Bu tarihi gerçeği çok iyi gören Atatürk, yeni kurduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni, Türk milletine dayanan, her bakımdan milli bir devlet olarak inşa etmiştir.

Görüldüğü gibi; Atatürk ilkeleri Türk toplumunun ihtiyaçlarından doğmuştur. Bu ilkelerin kabul edilmelerinde ve benimsenmelerinde herhangi bir dış baskı, -Tanzimat döneminde olduğu gibi- körü körüne taklitçilik ya da özentisi yoktur. Kaynağı, Türk Tarihi ve zengin bir Türk mirasıdır -Türk kültürüdür.-

Atatürk İlkelerini Türk'ün öz niteliklerine aykırı düşen anlayışlarla anlatmaya ve açıklamaya kalkışmak Atatürk İlkelerini anlamamaktır. Türk milletine ve Atatürk'e ihanettir. Hem Atatürk'ün sözleriyle, hem de uygulamaları ile belirlenmiş olan Atatürk İlkelerinin her birini Türk milletinin ruhuna, karakterine, ananelerine ve yeteneklerine uygun düşen yönleriyle değerlendirmek gerekir. Atatürk İlkelerini birbirinden ayırmak, tek tek değerlendirmeye çalışmak, onları "Türk İnkılabından" ayrı düşünmek de gereksizdir,

¹⁵ Nutuk II, s.624.

¹⁶ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III (1918-1937, Ankara 1954, s.9. (Bundan sonraki atıflarda Söylev ve Demeçler III olarak kısaltılacaktır.

¹⁷ y.a.g.e., s.24.

¹⁸ y.a.g.e., s.24.

¹⁹ İsmail Hami DANİŞMEND, *Türklük Meseleleri*, Üçüncü Baskı, İstanbul, 1983, s.48.

yanlıştır. Atatürkçülük bir bütündür ve ilkeleri de bir bütünü oluşturan unsurlardır. Birbirleriyle tam bir uyum ve bütünlük içinde bulunan ilkeler Atatürkçülük dediğimiz bir dünya görüşünü ortaya çıkarmıştır.²⁰

2. Cumhuriyet Düşüncesinin Tarihi Gelişimi

2.1. Batı'da Demokrasi Ve Cumhuriyet Düşüncesi

Her devlet için üç zorunlu unsurun varlığı şarttır. Bu üç öge; belli sınırları olan bir vatan –ülke-, onun üzerinde yaşayan bir insan topluluğu –halk-millet-, ve ortak bazı özelliklere sahip insanların kendi içinden çıkardıkları güç, yani egemenliktir. Bu üç ögeden birinin yokluğu devletin de ortadan kalkmasını sebep olur.²¹

Egemenlik, mutlaka toplumun içinden çıkan bir güçtür. Egemenliğin kullanılış şekilleri de bize devletin idare sistemini gösterir. En genel anlamda, insanlık tarihi boyunca üç yönetim şekli görülmüştür. Egemenliğin aynı soydan gelen bir kişi tarafından kullanılmasına “monarşi”, belli bir grubun elinde ise “oligarşi”, toplumun bütününe aitse “demokrasi” adı verilmektedir.

Burada şu hususun da ayrıca belirtilmesi gereklidir; her demokrasi Cumhuriyet olmadığı gibi, her Cumhuriyet de demokrasi değildir.²² Bu nedenle Cumhuriyet ve demokrasi birbirlerinin aynı olmamakla beraber, demokrasinin bir sonucu olarak Cumhuriyet ortaya çıkmıştır.

Cumhuriyet, en genel ifade ile milletin egemenliğini kendi elinde tuttuğu ve bunu belirli süreler için seçtiği milletvekilleri aracılığı ile kullandığı devlet şeklidir.

Cumhuriyet yönetiminin tarihini, ilkçağlarda eski Yunan'a kadar uzatanlar vardır. Yunan'ın site devletlerinde görülen ve halkın egemenliğinin geçerli olduğunu iddia ederek bu küçük devletleri “Cumhuriyet” olarak kabul edenler²³ varsa da, bugünkü anlamda bunlara bu adın verilmesi yanlıştır. “Cumhuriyet” yönetimi monarşik bir rejime karşı tepki olarak doğmuştur. Ne Yunan'da ne de Roma'da demokrasiden ve cumhuriyetten söz etmek doğru değildir. Belli bir grubun yönetimde söz sahibi olabildikleri bu yönetim şekline adı cumhuriyet de olsa oligarşi demek daha yerinde olur. Zira demokrasinin gelişmesi:

1. Yönetenlerin yetkilerini yönetilenler lehine sınırlandırmak,
2. Mümkün olduğu kadar daha fazla kişinin oy kullanabilmesini sağlayarak yönetime katılanların sayısını azami ölçüde artırmak yönünde olmuştur.

Aslında, “Cumhuriyet” denildiği zaman anlaşılması gereken demokrasiye dayanan, egemenliğin tüm halka ait olduğu cumhuriyetlerdir. Bu bakımdan, Ortaçağ ve kent

²⁰ İncelememizde bu esas göz önünde bulundurulmaya çalışılacak ve “Cumhuriyetçilik” bu temel çerçeve içinde değerlendirilecektir.

²¹ Ahmet MUMCU, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi-II ... s.114.

²² Devletin adına “Cumhuriyet” geçen Rusya'da demokrasiden söz edilemeyeceği gibi, adında Cumhuriyet kelimesi geçmeyen, başında bir kralın bulunduğu İngiltere'ye ise “monarşi” denilemez.

²³ Anıl ÇEÇEN Atatürk ve Cumhuriyet, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981, s.10.

cumhuriyetleri Ceneviz ya da Cenova –İtalya kent cumhuriyetlerini- de bu yönetim şekliinden ayır tutmak zorundayız. Bunlar olsa olsa oligarşik cumhuriyetlerdir.²⁴

Çağımızın Cumhuriyetini hazırlayan gelişmeler ise, İngiltere’de Kral I. John’un 1215’de imzalamak zorunda kaldığı “Magna Carta” ile başlar. Bu belge ile Kral’ın yetkilerinin sınırlandırılması ile yönetilenler lehine ilk adım atılmıştır. 1640 yılındaki İngiliz İnkılabı ile Cromwell’in önderliğini yaptığı hareket Cumhuriyet’in ilan edilmesine yol açmışsa da bu yönetim kısa sürede diktatörlüğe dönüşmüştür. (1658’den sonra ise İngiltere’de demokrasi rayına oturdu, İngiliz demokrasisi günümüze kadar giderek daha fazla insanın yönetime katılması ile, adım adım gelişmiştir.

Avrupa’da 18. yüzyıldan itibaren egemen olmayı başlayan akılcı ve bilimci yaklaşım ile endüstrideki inkılaplar toplumun refahını artırmıştır. Halk giderek yönetime katılma yolunda daha fazla istekli bir hale gelmiştir. Demokrasi alanında; Amerika Birleşik Devletleri’nin bağımsızlığını kazanması da büyük bir adım olarak değerlendirilmektedir.²⁵ Thomas Jefferson’un kaleme aldığı ve 1776’da ilan edilen “Bağımsızlık Bildirisi” ve 1789’da yapılan seçimler sonucunda George Washington’un seçimle işbaşına geldiği, tarihte ilk kez günümüze kadar süren cumhuriyet de kurulmuştur.

Nihayet, Fransız İhtilali ve 26 Ağustos 1789 tarihli “Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirisi” insanlık tarihinde demokrasi alanında atılan adımların en büyüğünü teşkil etmektedir.²⁶ Fransız İhtilali’nden sonra önce Avrupa’nın diğer devletlerine yayılan milliyetçilik fikri ile hürriyet, adalet ve eşitlik gibi kavramlar Osmanlı Devleti’ni etkilemekte gecikmedi.

Batı’da ana hatlarıyla özetlemeye çalıştığımız demokrasinin gelişmesi fikri günümüze kadar bütün fertleri de etkileyecek şekildeki yayılmasını sürdürmüştür. Halkın tam olarak yönetime katılma çabaları İkinci Dünya Savaşı sonunda ancak sağlanabildi. Batı’da özellikle kadınlara siyasi hakların tanınması Türk İnkılabından sonraya rastlaması üzerinde durulmaya değer bir olgudur. Bu durum, Türk milletinin Batılılardan daha fazla demokrasiye düşkün bir millet olduğu ve karakterlerinin demokrasiye uygun olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir.

3. Cumhuriyetin Kuruluşu Ve Milli Egemenlik

Osmanlı İmparatorluğu’nun Birinci Dünya Savaşı’nda yenilişi 30 Ekim 1918’de Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasıyla kesinleşti.²⁷ İtilaf Devletleri aralarında yaptıkları gizli anlaşmaları uygulamaya koymak amacıyla İstanbul’a gelerek şehre asker çıkardılar. Şubat 1919’da toplanan Paris Barış Konferansında Yunan delegesi Venizelos’un İzmir’in Yunanlılar’a verilmesini istemesi ve özellikle de İngilizlerce desteklenen Yunan kolordusunun 15 Mayıs 1919’da İzmir’i işgal etmesi Türk Milleti’ni harekete geçirdi. 19

²⁴ Toktamış ATEŞ, Cumhuriyet, Ankara, 1986, s.39-40.

²⁵ Toktamış ATEŞ, y.a.g.e., s.49.

²⁶ Gerek 1924 tarihli Anayasamız, gerekse Vatandaş İçin Medeni Bilgiler kitabında yer alan kavram ve görüşlerin benzerliği Atatürk’ün Fransız İhtilali ve sonrası dünyaya yayılan, fikirleri çok iyi bildiğini ve kendi milli bünyemize uygun olanlarını da aldığını göstermektedir. Bkz: Şerafettin TURAN, Atatürk’ün Düşünce Yapısının Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar, Ankara, 1982, s.15.

²⁷ Tarih. IV, S.13.

Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa Üçüncü Ordu Müfettişi olarak Samsun'a Anadolu topraklarına ayakbastı. O gün, Türk Tarihi'nde yeni bir devrin açılmasının başlangıcıdır.²⁸

Büyük Lider Atatürk, (Ziya Gökalp'in yukarıda belirttiği Türk'ün en kuvvetli noktası) Türk milletinin tehlike ve harp anlarında mucizeler göstereceğini bildiğinden, Türk'ün istiklal ve hürriyet aşığı bir millet olarak “ya istiklal ya ölüm” parolası etrafında bir liderin önderliğinde daima toplanacağına olan inancı yüzünden hiç vakit kaybetmeden harekete geçti²⁹. Bu büyük mücadeleyi başlatma, Türk Milleti'nin bir ferdi olarak O'nun için kutsal bir görev olduğu kadar, bir zorunluluktur. Çünkü O da milleti gibi, hürriyet ve istiklaline son derece düşküdü, esir olarak yaşamaktansa ölmeyi tercih eden bir karaktere sahipti. Atatürk Türk Ocağı'nda yaptığı konuşmada şunları söylüyordu:³⁰

“Türk şairinin dediği gibi, “Türkün ve düşmanım sana, kalsam da bir kişi” diyelim düşmanlarımıza bu hakikati ifade ettiğimiz gün, kanaatimize, mefkûremize, istikbalimize yan bakan her ferdi düşman telakki ettiğimiz gün, milli benliğe uzanacak her eli şiddetle kırdığımız, milletin önüne dikilecek her haili derhal devirdiğimiz gün, halası hakikiye vasıl olacağız.”

Atatürk'ün daha önceki devirde olduğu gibi, Milli Mücadele'nin başından “hayata gözlerini kapayınca kadar HALKIN İNÇİNDE KALMAK VE HERŞEYİ HALK İLE BERABER YAPMAK temel alışkanlık ve kararı idi.”³¹ Milli birlik ve beraberliği sağlamak için harekete geçen Mustafa Kemal Paşa, “İngiliz himayesini”, “Amerikan mandasını” ve “mahalli kurtuluş” çarelerine matuf kurtuluş tekliflerinin yerine; “ciddi ve hakiki kararın” ne olduğunu şöyle açıklıyordu:³²

“Efendiler, bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı. O da hâkimiyeti milliyeye müstenit, bilakaydüşart müstakil yeni bir Türk Devleti tesis etmek!”
Hakiki kurtuluşun parolası da tesbit edilmişti. Bu; “ya istiklal ya ölüm”dü,³³

İlk kararın gerçekleştirilmesi yolunda atılan adımlar bunu takip etti. Hedefe yürürken asla sapma olmadı. Atatürk 21-22 Haziran 1919 gecesi yaveri Cevat Abbas Bey'e dikte ettirdiği “Amasya Tamimi”nde:³⁴

“Vatanın tamamiyeti, milletin istiklali tehlikededir. Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.”

Diyerek Sivas'ta milli bir kongrenin toplanması da istiyordu. Önce Erzurum'da, sonra Sivas'ta toplanan Kongreler bize göstermektedir ki Atatürk, İstiklal Mücadelesini milletle birlikte; millet iradesine dayanak yürütmek istiyordu. Nitekim bundan sonraki gelişmeler de bunu ispat etti.

²⁸ Cumhuriyet Tarihimize ilgili hemen hemen bütün eser ve makalelerde bu husus incelenmiştir. Ancak; Özellikle de, Türklüğü ortadan kaldırmaya çalışan Türk düşmanlarının bu faaliyetleri ve kurtuluş çaresinin ne olduğu Büyük lider Atatürk'ün Nutuk'unun ilk 15 sayfasında açık seçik bir biçimde anlatılmıştır.

²⁹ Erol Mütercimler, Fikrimizin Rehberi: Gazi Mustafa Kemal, İstanbul, 2016, s. 809.

³⁰ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II, s.143.

³¹ Cemal KUTAY, Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları, Ankara, (1973), s.200.

³² Nutuk I, s.12

³³ Nutuk I, s.13

³⁴ Nutuk I, s.30-31,

“Vatanın tamamîyetinin, milletin istiklalinin” tehlikede olduğu Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınan kararlarda da yer aldı. Türk milleti istiklaline yine kendi azim ve kararı ile kavuşmalıydı. İstanbul’da milletin temsilcilerinin toplanması –işgal altında olduğu için...- da doğru değildi. Anadolu’nun en emin yeri olan Ankara’da Milletin temsilcilerinin toplanması ve milletin mukadderatını yine milletin tayin etmesi tek çıkar yoldu. Gelişmeler bunu gerektirmiştir.³⁵

Mustafa Kemal Paşa, 19 Mart 1920’de yani, İstanbul işgal edilip son Osmanlı Meclisi’nin dağıtılmasından üç gün sonra vilayetlere ve kolordu kumandanlıklarına gönderdiği genelge ile “Fevkalade salahiyeti haiz bir meclisin Ankara’da içtimai ve dağılmış Meclisi Mebusundan Ankara’ya gelebileceklerin de bu meclise iştirak etmesi zaruretinden bahsedilerek yeni intihabata başlanması bildiriliyordu.”³⁶ Osmanlı Meclis-i Mebusan’ının seçildiği “Seçim Kanunu” aynı kalmakla birlikte, 23 Nisan 1923’te Türkiye Büyük Millet Meclisi –Milletin temsil edildiği meclis- toplandı.³⁷

Türk milleti “Milli Egemenliğine” sahip çıkıyor ve Meclis’in en yaşlı üyesi Sinop Milletvekili Şerif Bey’in açış konuşması ile:³⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin “milletin mukadderatını bizzat deruhte ve idare etmeye başladığı...” açık seçik belirtilerek Türk Milleti’ne ve bütün dünyaya ilan ediliyordu. Meclis, milletin istiklal ve hürriyetin sağlamayı, Anadolu’dan düşmanı atmayı temel gaye edinmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin daha ilk açıldığı günlerde Atatürk’ün söylediği sözler de anlamlıdır. Atatürk, Padişah ve Halifelik hususunda, milli birliğin bozulmasına meydan vermemek, Meclisin toplanma gayesine aykırı düşmemek, İtilaf Devletleri’ne hukuki bakımdan müdahale etme fırsatı vermemek gibi sebeplerle Meclis’te yaptığı konuşmalarda; “Halifelik ve Saltanat’ın esaretten kurtarılmasından söz etmişse de³⁹ daha sonraki gelişmeler; Atatürk’ün temel hedefinin vatanın kurtuluşundan sonra, egemenliği kayıtsız şartsız millete devretmek olduğunu göstermiştir.⁴⁰

Türkiye Büyük Millet Meclisi yurtda otoritesini sağladıktan sonra düzenli orduyu kurma çalışmalarını da tamamladı. Bir yandan Türk yurdunu işgal eden düşmanlarla mücadele yürütülürken bir yandan da yeni bir düzen kurma yolunda çalışmalar yapıyordu. Daha Meclis açılır açılmaz Atatürk’ün 24 Nisan 1920’de verdiği önerenin kabul edilmesinden ve yapılan konuşmalardan kesin olarak şu anlaşılıyordu: Milli irade vatanın geleceği ile ilgili işlere bilfiil el koymuştu. Meclis’in üstünde bir güç yoktu. Meclis hem vatan savunması ile hem de milletin yönetimi ile ilgili bütün işlere bakacaktı. Kısaca, hukuk yönünden de milli egemenlik kurulmuş oluyordu.⁴¹

³⁵ Tarih, IV, s.26-49.; Nutuk I,s.44, Tayyip Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken – Mondros Mütarekesinden Büyük Millet Meclisinin Açılmasına, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, 2011, s. 533.

³⁶ Tarih, IV, s.51.

³⁷ Kemal DAL, “Milli Egemenlik ve Temsili”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, cilt II, (Kasım 1985), Sayı 4, s.105.

³⁸ Bu konuşma için bkz.: TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, cilt 1, Ankara, 1961, s.2-3,

³⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 1, s.30/32.

⁴⁰ Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin kuruluşu, çalışmaları hususunda daha geniş bilgi için bkz.: Hıfzı Veldet VELİDEDEOĞLU, “Türkiye’de Ulusal Egemenliğin Kurulması ve Tanıtılması”, Türk Dili, Yıl 19, Cilt XXII, (Mayıs 1970), Sayı 224, Ss. 72-89; Yunus NADİ, Birinci Büyük Millet Meclisinin Açılış ve İsyanlar, İstanbul, 1955.;İhsan GÜNEŞ, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Düşünsel Yapısı, Eskişehir, 1985.

⁴¹ Bkz.:TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 1, s.30-32,

Türk devletinin kuruluşu ve TBMM'nin yetkileri tespit edildikten sonra Atatürk'ün hazırlayıp sunduğu 13 Eylül 1920 tarihli tahrir Meclis'in 18 Eylül 1920 tarihli toplantısında okundu. Bu tahrirde Türkiye'nin siyasi, sosyal, idari ve askeri bakımdan takip edeceği politika tespit edilmiştir. Aradan dört ay geçtikten sonra da "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu" olarak 20 Ocak 1921'de ilan edilmiştir. Bu anayasada kuvvetler birliği sisteminin hâkim olduğu, bütün kuvvet ve salâhiyetin millette olduğu açıkça belirtilmiştir.

Hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğu, idare usulünün halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare temeli esasına dayandığı (Madde 1) belirtilmiştir. Diğer maddelerine de bakıldığında bu Anayasa ile getirilen sistemin "Adı konulmamış bir Cumhuriyet olduğu görülebilmektedir."⁴²

1 Kasım 1922 Tarihinde 307 Numaralı bir kararla da, "**Osmanlı İmparatorluğu'nun inkıraz bulup Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Teşekkül Ettiğine Dair Heyeti Umumiye Kararı**" ile de padişahlığın kaldırıldığına ve "Makamı Hilafetin esir bulunduğu ecnebilerin elinden kurtaracağına karar verildi."⁴³

Türk'ün öz vatanı Anadolu'dan düşman atılmış, bir Türk Devleti daha tarihteki yerini almış, yönetimi de esas itibarıyla belli olmuştu. Sıra bu yönetimin adının konmasına gelmişti. Nihayet o da yapıldı ve "**Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun Bazı Mevadinin Tavzihen Tadiline Dair Kanun**" 29 Ekim 1923'te kabul edildi.⁴⁴ Buna göre: "**Madde 1- Hâkimiyet, bila kaydü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat bilfiil idare etmesi esasına müstenittir. Türkiye Devletinin şekli hükümeti, Cumhuriyettir.**"

Atatürk'ün Erzurum Kongresi'nin toplanmasından önce Mazhar Müfit Kansu'ya söylemiş olduğu; "şekli hükümet Cumhuriyet olacaktır"⁴⁵ sözü de gerçekleşmiş oldu.

Cumhuriyet'in ilan edildiği gece "oybirliği" ile Mustafa Kemal Paşa Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı'na seçildi.⁴⁶ Türkiye'nin ilk Cumhurbaşkanı bu seçim üzerine yaptığı tarihi konuşmada şunları söyledi:⁴⁷

"...Ancak bu sayede ve Allah'ın inayetiyle, şahsıma tevcih buyurduğunuz ve buyuracağınız vezaifi hüsnü ifaye muvaffak olabileceğimi ümidederim. Daima muhterem arkadaşlarımla ellerine, çok samimi ve sıkı bir surette yapışarak onların şahıslarından kendimi bir an bile müsteğni görmeyerek çalışacağım, milletin teveccühünü daima nokta-i istinat telakki edecek hep beraber ileriye gideceğiz Türkiye Cumhuriyeti mesut, muvaffak ve muzaffer olacaktır."

4. Cumhuriyetçilik İlkesinin Esasları Ve Nitelikleri

"Cumhuriyetçilik ilkesinin" esaslarına geçmeden önce buraya kadar anlatmaya çalıştıklarımızın bir özetini vermek konuyu daha iyi kavramamız bakımından faydalı olur

⁴² Bkz.: Suna KİLİ-A.Şerif GÖZÜBÜYÜK, *Türk Anayasa Metinleri "Senedi İttifaktan Günümüze"*, Ankara, T. Z. Tunaya, Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, Ankara, 1981, s. 128.

⁴³ Bekir Sıtkı YALÇIN-İsmet GÖNÜLAL, *Atatürk İnkılabı...*, Ankara, 1984, s.285.

⁴⁴ B.Sıtkı YALÇIN,... a.g.e., s.293.

⁴⁵ Mazhar Müfit KANSU, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. I, 2.baskı, Ankara, 1986, s.73.

⁴⁶ Cumhuriyet'in ilanı hususunda "Tatbiki için münasip zaman, beklediğim bir fikrin tatbik anı gelmişti" diyen Atatürk bu gelişmeleri NUTUK'unda en güzel şekilde anlatmaktadır. Bkz.: NUTUK II s.798-845.

⁴⁷ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I*, s.326

düşüncesindeyim. “Cumhuriyetçilik İlkesinin” benimsenmesinde etken olan hususların başında:

Tarih boyunca kurulan Türk devletlerinin yönetim esasının adı “Cumhuriyet” olmamakla beraber, bu devletlerin meşrutiyet ve Cumhuriyet yönetimlerinde var olan “kurultay”lar ve “danışma meclisleri”ni daima oluşturdukları gerçeğidir. Hakan ve Padişahlar böyle bir meclis toplanmadan hiçbir zaman büyük kararlar vermemişlerdir. Türk devletlerini idare yetkisi, hükümdar dâhil hiç kimsenin tek başına elinde toplanmamıştır ve “ortak sorumluk sistemi adını verebileceğimiz bir sistem bütün “Oğuzlar Devleti” yapısına hâkimdir,”⁴⁸ İslamiyet’ten sonraki Türk devletlerinde de bu durum devam etmiştir. Yetkilerin bir elde toplanmaması, bugünkü demokratik sistemin de esasını teşkil eder, Türk devletlerinde “kararların, bir nev’i parlamento olan “kurultay” tarafından hem de uzun tartışmalardan sonra alındığı görülmektedir.”⁴⁹

Osmanlı İmparatorluğu’nda bu danışma meclisleri genişletilmiş kubbe altı toplantıları biçiminde olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu’nun gerileme dönemlerinde de bu meclisler toplanmıştır. Ancak, genel olarak bilgisiz ve milletimize düşman unsurlar devlet yönetiminde yer aldıklarından, bu genişletilmiş kubbe altı toplantılarında alınan bazı kararlar milletin aleyhinde olmuştur. Divanı Hümayun başkâtibi Halef Efendi’nin Yunanlılar lehine çalışması ve Türklüğe verdiği zarar, Türk olmayan unsurların devlet yönetiminde etkin görev alabilmeleri durumunda ortaya çıkacak sonuç hakkında, uyarıcı olması gereken onlarca olaydan sadece birisidir.⁵⁰

Bütün bunlara göre, “Cumhuriyetçilik İlkesi”nin benimsenmesinde iki önemli hususun etken olduğunu söyleyebiliriz:

Birincisi, “Türk Milleti’nin” ruh ve karakter yapısına en uygun düşen yönetimin “Cumhuriyet” oluşu, ikincisi de son iki yüz yıldır süren ve bunalımlar yaratan Padişahlık yönetiminin yarattığı tepkidir.

“Türk Tarihi ve Türk Kültürü” üzerine değerli incelemeleri bulunan Mehmet Altay Köymen’in de belirttiği gibi; Oğuzların meydana getirdiği Anadolu’daki Muhteşem Türk devletini kuran bu millet engin tarihinden akıp gelen bir medeniyet mirasına sahiptir. Bu miras bazen kendisinin de farkına varmadığı “içgüdü” halinde, bazen de gelenek halinde mevcuttur. Yoksa Türk Milletinin, gerek Atatürk tarafından ne bir günde karar verilip ilan edilen Cumhuriyet rejimine geçerken; gerekse, çok partili demokratik hayata geçerken gösterdiği olgunluk ne sadece “Gülhane Hatt-ı Hümayunu” ile ne de I. ve II. Meşrutiyet hareketleriyle izah etmeğe imkân yoktur.”⁵¹

⁴⁸ Daha geniş bilgi için bkz.: Mehmet Altay KÖYMEN, “Türkler ve Demokrasi” 50.Yıl Konferansları, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi (Türkiye Cumhuriyeti’nin 50.Yılı) yayınları, Ankara, 1976, s.152.

⁴⁹ M. Altan KÖYMEN, y.a.g.m., s.153, (Bu husus belgelere dayanarak açıklanmaktadır.)

⁵⁰ Halet Efendi’nin Yunan “Megali İdea”sı leyhine çalışmış olması, Osmanlı Devlet adamlarının Türk olmayanlara çok güvenmeleri, onlara devlet işlerinin önemli yerlerinde görev ve sorumluluk vermeleri yüzünden uğranılan kayıpların acı bir örneğini teşkil etmektedir. Bkz.: Türk Yunan İlişkileri ve Megalo İdea, Hazırlayan: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara, 1985, s.31 vd.

⁵¹ M. Altan KÖYMEN, “Türkler ve Demokrasi”, 50.Yıl Konferansları s.157.

Atatürk, Türk Milleti'nin demokrasi ve Cumhuriyet hususundaki fikrini şöyle ifade etmiştir:⁵²

“Türk milletinin tabiat ve çıkarına en mutabık olan idare Cumhuriyet idaresidir.”

Buradan da şu önemli sonucu çıkarabiliriz:

“Türk Milletinin yaradılış ve anlayışına en uygun yönetim Cumhuriyet yönetimidir.”

Daha önce, demokrasi ve cumhuriyet ne demektir hususunu kısaca açıklamış ve her demokrasinin cumhuriyet, her cumhuriyetin de demokrasi olmadığını örnekler vererek de izah etmiştir. Türk devletinin kurucusu Atatürk'e göre cumhuriyet nedir, neden demokrasiye en uygun yönetim şekli cumhuriyettir: Şimdi de bu hususu yine kendi sözleri ile anlatmaya çalışacağız. Atatürk'e göre demokrasi:⁵³

“Artık, demokrasi fikri, daima yükselen bir denizi andırmaktadır.” “Artık, hâkimiyetin sahibi olduğunu iddia cesaretinde bulunabilecek, hükümdar enderdir.”

Atatürk, XVI. yüzyılda demokrasi prensibinin hükümdarların nüfuzunu kırmak için siyasi mücadele vasıtası olarak kullanıldığını ve bu mücadelelerde ortaya atılan fikirlerin şunlar olduğunu belirtmektedir:

“Kuvvet millete aittir. Onu kanun dairesinde bir hükümdara vermiştir. Bazı ahvalde geri alabilir. XVIII. Asırda idi ki, demokrasi fikri, mukavemet olunamaz bir kuvvet ve cereyan halini aldı. Demokrasi prensibi, Hâkimiyeti Milliye prensibi şekline girdi ve hukuki esasiyeye geçti. Artık milletle hükümdar arasında mukavele fikri kayboldu. Ortaya Hâkimiyet tecezzi ve ferağ edilemez fikri çıktı.”

Atatürk'e göre demokrasi fikri şu şekilde izah edilir:⁵⁴

“Hâkimiyet fertlerin iradesi fevkinde, fertlerin teşkil ettikleri milletin müşterek şahsiyetine raci, umumi, maşeri iradedir. Binaenaleyh hâkimiyet birdir, cüzlere ayrılamaz ve hakimiyetin ifade ettiği maşeri irade, onun sahibi olan müşterek şahsiyet, millet tarafından hiçbir vakit başkasına devir ve ferağ edilemez.”

Atatürk'e göre demokrasi prensibinin bariz vasıfları:

“siyasi, fikri, ferdi ve müsavatperverdir.”⁵⁵ “Ferdî ve müsavatperver vasıflarından “umumi ve müsavi re prensibi çıkar.”

Atatürk'e göre çağın demokrasiye aykırı düşünsel ve siyasi akımları ise:

I. Bolşevik nazariyesi

II. İhtilalci Siyasi Sendikalizm nazariyesi

III. Menfaatlerin temsili nazariyesi” dir.

Görüldüğü gibi demokrasiye ve cumhuriyetçilik ilkesine başta “komünizm” olmak üzere “Millî İradeye” dayanmayan yönetim şekillerinin hepsi aykırıdır.

⁵² Atatürk'ün Söyle ve Demeçleri III s.74.

⁵³ Afet İNAN, *M.Kemal Atatürk'ten Yazdıkları*, Ankara, 1969, s.20

⁵⁴ Demokrasinin bu bariz vasıfları hakkındaki açıklamalar için bkz.: Afet İNAN, *Vatandaş İçin...* s.29-30.

⁵⁵ Daha geniş bilgi için bkz.: Afet İNAN, *M.Kemal...*, s.25-26

Atatürk'e göre Cumhuriyet idaresi; demokrasinin bütün manasıyla idealinin milletin tamamının aynı zamanda idare eden vaziyette bulunabilmesini, hiç olmazsa, devletin son idaresini yalnız milletin ifade ve izhar etmesini ister⁵⁶. Ancak, bu memleketlerin büyüklükleri, milletlerin fikri karakter ve eğitimleri gibi sebeplerle bu ideal idareden büsbütün yoksun kalmaları tehlikesin doğurur. Bu tür bir idare tam anlamıyla dünyanın hiçbir yerinde hiçbir zamanda uygulanmamıştır. Dolayısıyla en iyi idare şeklini Atatürk şöyle belirtir:⁵⁷

“Binaenalyh, demokrasi prensibinin en asri ve mantıki tatbikini temin eden hükümet şekli Cumhuriyettir.”

Cumhuriyet'te son söz, millet tarafından, müntahap meclistedir. Millet namına her türlü kanunları o yapar. Hükümete itimat eder. Millet, vekillerinden, memnun olmazsa, muayyen zamanlar nispetinde, başkalarını intihap eder. Millet hâkimiyetini; devlet idaresine iştirakini ancak zamanında reyini kullanmakla temin eder.”

Yeni kurulan Türk Devleti'nin de yönetim şekli, Türk Milleti'nin karakterine en uygun, insanlık tarihinin de en son aşamasını teşkil eden, egemenliği hiçbir kayıt ve şart tanımadan millete veren, yönetimde doğrudan doğruya Türk halkını söz sahibi yapan bir Cumhuriyet idaresi olabilirdi. Bu sebeple Türk Devleti'nin adı “Türk”, rejimi, “Cumhuriyet” olan “Türkiye Cumhuriyeti” olmuştur.

Cumhuriyetçilik ilkesini hem benimsenmesinde hem de temel unsurlarından birisini bir teşkil eden esası da; “Türk Devleti'nin Tür Milleti için var olduğu” prensibinden hareketle “Hükümet millet, millet hükümettir”, ilkesine dayanmış olmasıdır. Bu hususta Atatürk şöyle demiştir.⁵⁸

“Bugünkü hükümetimiz, teşkilatı devletimiz doğrudan doğruya milletin kendi kendine, kendiliğinden yaptığı bir teşkilatı devlet ve hükümettir ki, onun ismi Cumhuriyettir. Artık hükümet ile millet arasında mazideki ayrılık kalmamıştır. Hükümet Millettir ve Millet Hükümettir. Artık hükümet ve hükümet mensupları kendilerinin milletten gayri olmadıklarını ve milletin efendi olduğunu tamamen anlamışlardır.”

“Cumhuriyetçilik İlkesi”nin temel özelliklerinden birisi de; Kanun önünde hiç kimseye ayrıcalık tanımama”, “Sınıf mücadelesini reddederek sosyal dayanışmaya önem vermesidir”.

Atatürk'ün fikri yapısına esas olan, bütün prensiplerinin kaynağını teşkil eden temel unsurun Türk Tarihi ve Türk Kültürü olduğunu daha önce söylemiştik. Burada tekrar edişimizin sebebi ise, bu prensibin kaynağında da açık seçik görüleceği gibi, tarih boyunca Türk devletlerinde hiçbir zaman sınıf mücadelesi gibi bir meselenin ortaya çıkmadığı gerçeği ile bu tezimizi kuvvetlendirmekte, belgelemektir. Yine bizzat Atatürk'ün ifadesi ile konuya açıklık getirmek istiyoruz:

⁵⁶ Kemal Arı, Atatürk ve Aydınlanma: Düşünsel Temelleri ve Gelişimi, İzmir, 2009.

⁵⁷ Afet İNAN, M.Kemal..., s.23.

⁵⁸ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, s.230.

Atatürk, daha 1 Aralık 1921’de Bakanlar Kurulu’nun göreve ve yetkisini belirten kanun teklifi münasebetiyle yaptığı konuşmada yönetimin demokrasiye, sosyalizme, hiçbir şeye benzemediği hususunda yapılan bir tenkite verdiği cevapta “Efendiler biz benzememekle ve benzetilmemekle iftihar etmeliyiz! Çünkü biz bize benziyoruz Efendiler!” Demiştir.⁵⁹

Aynı konuşmasında: “...*Milli hâkimiyeti, milli iradeyi yegâne tecelli ettiren bir hükümettir, bu mahiyette bir hükümettir! Sosyoloji noktasından bizim hükümetimizi ifade etmek lazım gelirse “halk hükümeti” deriz. Diyerek halkçılığın yeni yönetimde yalnızca hayatını ve istiklalini kurtarmak için çalışarak sağlanabileceğini hak ve yetki sahibi olmanın yolunun da çalışmaya dayandığını ifade etmiştir.*⁶⁰

Atatürk, Türk halkının sınıf esasına dayanmadığını şu şekilde açıklamıştır:⁶¹

“Bizim halkımızı menfaatleri yekdiğerinden ayrılır sınıf halinde değil; bilakis mevcudiyetleri ve muhassalai mesaisi yekdiğerine lazım olan sınıflardan ibarettir.”

Cumhuriyetçilik ilkesi siyaset mekanizma yönünden tüm atılımların da itici gücü olmuştur. Halkçılık düşüncesinin de temel kaynağı “Milliyetçilik” ve “Cumhuriyetçilik” ilkeleridir.

Atatürk’ün “Devletçilik İlkesi” bilhassa devletin ekonomi alanındaki faaliyetlerini demokrasi ve Cumhuriyetçilik İlkesi” çerçevesinde kesin olarak sınırlamaktadır. Bu hususta Atatürk şunları söylemiştir:⁶²

*“Prensip olarak, devlet, ferdin yerine kaim olmamalıdır...” . “O halde, diyebiliriz ki, “ferdiyet inkişafının mani karşısında kalmaya başladığı nokta, devlet faaliyetinin hududuna teşkil eder.” “Laiklik ilkesi” ve “İnkılapçılık ilkesi” de “Cumhuriyetçilik ilkesi” çerçevesinde ele alınmalı ve sınırları da siyasi hürriyet ve demokrasi prensiplerine uygun olarak çizilmelidir.*⁶³

Özetlersek; “Cumhuriyetçilik İlkesi” “Milli Devlet ve Çağdaş Medeniyet İlkesi” ile birlikte doğup gelişmiştir. Bütün Türk Vatandaşlarının kanunlar önünde eşitliğini, hürriyetini sağlamak amacına yöneliktir. Cumhuriyetçilikte çok partili parlamenter sistem esastır. Tam bağımsız ve Milli bir siyaset takip edilmesi, Milli çıkarlarımız tehlikeye girmedikçe “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” prensibine uyulması da yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin temel siyasetini teşkil eder⁶⁴.

⁵⁹ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I, s.196-197

⁶⁰ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I, s.196

⁶¹ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II, s.112. “Atatürk’ün Sınıfsız Toplum İlkesi” hususunda daha geniş bilgi için bkz.: Mehmet Altay KÖYMEN, “Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Nasıl Ele Alınmalıdır”, Milli Kültür, (Aralık 1983), Sayı, 43, s.7-8

⁶² Afet İNAN, Vatandaş İçin..., s.58.

⁶³ Bu konuda da daha geniş bilgi için bkz.: Afet İNAN, Vatandaş İçin..., s.20-100. Diğer Atatürk İlkelerinin de temelini oluşturan “Milliyetçilik İlkesi” hakkında da aynı kitabın 1-20 sayfaları. Ayrıca; Turhan FEYZİOĞLU, “Türk Milli Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Milli Egemenliği”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. I, Sayı 3, Ss. 741-791; Hamza EROĞLU, “Milli Egemenlik İlkesi ve Anayasalarımız” Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. I, Sayı I, Ss.137-163; Ahmet MUMCU, Atatürk’e Göre Milli Egemenlik, Ankara, 1986 (TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayını).

⁶⁴ Kemal Karpat, Türk Siyasal Tarihi: Siyasal Sistemin Evrimi, Çev.: Ceren Elitez, İstanbul, 2015, s. 31 – 33.

Sonuç

“Milli Mücadele’nin askeri yönü büyük bir askeri zaferle sona ermiş ve “Türkiye Cumhuriyeti” adıyla yeni bir Türk Devleti kurulmuştur. Türk Devleti’nin dayandığı ilkelere ise “Atatürk İlkeleri” diyoruz. Bu ilkeler, tarih boyunca kurulan “Türk Devletleri” nin fikir ve felsefesini oluşturan temel fikirlerin sistemli bir şekilde ifade edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu ilkeler başta Atatürk olmak üzere Ziya Gökalp ve diğer Türk Milliyetçileri tarafından ortaya atılan fikirlerin bir bütünüdür ve Türk İnkılabının ideolojisidir. Bu sebeple “Atatürk İlkeleri” bir bütünü oluşturan, Türk Milletinin ihtiyaçlarından doğmuş, kabul edilmelerinde ve benimsenmelerinde herhangi bir dış baskı, körü körüne bir taklitçilik ya da özentisi bulunmayan esaslardır.

Milli Mücadele’nin başlangıcından itibaren Türk Devleti’ni kuranların çaba ve kararlarıyla oluşup gelişen “Atatürk İlkeleri’nden beşi (Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Laiklik, Devletçilik ve İnkılapçılık) de, “Atatürk’ün Türk Milliyetçiliği” ilkesine dayanır.

Devlet olmanın esasını “istiklali tam” ve bilakayt ve şart hâkimiyeti milliye” esasına bağlayan Atatürk, bu temeller üzerinde; “Türkçülük idealini” tatbik ederek Milli bir devlet hüviyetine sahip bir “Türk Devleti’ni” kurmuştur. Türk İnkılabının ve “Türk Devleti’nin dayandığı esaslardan biri de hiç şüphesiz; “Cumhuriyetçilik İlkesidir.”

Cumhuriyet: Millet’in hâkimiyetini kendi elinde tuttuğu ve bunu belirli süreler için seçtiği milletvekilleri aracılığı ile kullandığı bir yönetim biçimidir diye tarif edebiliriz.

Cumhuriyetçilik ise: Millet’in kendi kendini yönetmesi gerçeği ve gereği üzerine kurulmuş “Cumhuriyet” yönetimine dayanan; milli hâkimiyetin ve hürriyetin temelidir.

Cumhuriyetçilik İlkesi’ nin benimsenmesinde etkili olan hususların başında “Cumhuriyet” yönetiminin Türk milletinin ruh ve karakter yapısına en uygun yönetim oluşu gelir. Bir etken ise, devletin yönetiminin yabancı unsurların eline geçmesi ile bozulmuş olan “Osmanlı Devleti” yönetimine duyulan tepkidir.

Atatürk tarafından ilan edilen “Cumhuriyet”in benimsenmesinde, çok partili demokratik sisteme geçişte ve Türk Milleti tarafından “Cumhuriyetçilik İlkesi”nin kısıkançlıkla savunulmasının sebebinin ne “Gülhane Hatt-ı Humayunu” ile ne de I. Ve II. Meşrutiyet hareketleriyle izah etmenin mümkün olmadığını incelememizde geniş olarak anlatmaya çalıştık. Türk Milleti’nin siyasi olgunluğunu ve demokrasiye yatkınlığını tarihte kurulan Türk devletlerinin geleneğinde arayan ve tespit ederek uygulamaya koyan ise ilk kez Atatürk’tür. Türk halkının ise; “halkı bütünüyle refaha kavuşturmaktan ibaret olan eski Türk devlet anlayışına aykırı hareket ettiğini gördüğü” hükümetleri iktidardan düşürmesi Türkler’in demokratik ruh ve karaktere sahip bir millet olduğunu ispat etmektedir.

Batı’da XVI. Asıda milli devletlerin kurulmaya başlaması, XVIII. asırdan itibaren, hâkimiyetin kaynağı üzerine başlatılan demokrasi alanındaki fikir ve düşüncelerin gelişip yayılmasından Osmanlı Devleti de etkilenmiştir. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti’nin son yıllarında yetişen ve “Türkiye Cumhuriyeti” ni kuran; başta Atatürk olmak üzere diğer Türk aydın ve devlet adamlarının da etkilendiğini söyleyebiliriz. Ancak, bu etkilenme ve uygulama tamamen Türk Milleti’nin karakter ve ruh yapısına uygun bir tarzda olmuştur. Taklitçilik ve

başkalarına benzemeyi Atatürk, şiddetle reddetmiştir. Türk Devleti'nin kuruluş ve yükselmesinde esas alınan temel unsurun, "Türklük Duygusu" olduğu unutulmamalıdır. Bu sebeple, Atatürkçülüğü de, "Cumhuriyetçilik İlkesi"ni de, diğer ilkeleri de, Türk'e öz niteliklere aykırı düşen anlayışlarla anlatmaya ve açıklamaya çalışmak hem bu ilkeleri, hem Türk'ü ve hem de Atatürk'ü anlamamak olur.

"Cumhuriyetçilik İlkesi"nin esaslarını ve niteliklerini de şekilde özetleyebiliriz:

1. Cumhuriyetçilik, Türk milletinin ruh ve karakterine en uygun demokratik bir sistemdir.
2. Cumhuriyetçilik, milli hâkimiyet ve demokrasi ilkelerine dayanır.
3. Cumhuriyetçilik İlkesi, milletle-devlet, devletle-millet arasında bir kaynaşma sağlar.
4. Cumhuriyetçilik İlkesi, kanun önünde her vatandaşını eşit tutma ve sınıf mücadelesini reddederek sosyal devlet ilkesini gerçekleştirmeyi hedef almıştır.
5. Atatürkçülüğün esaslarından birisi de, milli hâkimiyet ve cumhuriyet olduğundan; bu ana ilkeye aykırı tutum ve demokrasi ile ilgili olmaya komünizm başta olmak üzere faşizm ve diğer diktatörlük rejimleri "Cumhuriyetçilik" ilkesine aykırıdır.
6. Cumhuriyetçilik ilkesinin başka bir niteliği de; ekonomik, siyasi, kültürel ve askeri alanlarda tam bağımsız bir siyasetin takip edilmesini amaç edinmiş oluşudur. Milli bir siyaset devletimizin geleceği için şarttır.
7. Türkiye'nin milli çıkarlarını tehlikeye sokmamak kaydıyla, "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" prensibi "Cumhuriyetçilik İlkesi" nin de temel bir gereğidir.
8. Cumhuriyetçilik' te çok partili parlamenter sistem amaçtır.
9. Cumhuriyetçilik, Türk Milletini çağdaş medeniyet seviyesinin de üzerine çıkarmayı amaç edinen temel esasların çıkış noktasıdır.
10. Cumhuriyetçilik, siyasal mekanizma yönünden bütün faaliyetlerin de itici gücüdür.
11. Çıkış noktası "Türk Milliyetçiliği" olan Cumhuriyetçilik, bütün hürriyetlerin dayandığı ana ilkedir.
12. Cumhuriyetçilik, Türk milletinin refah ve mutluluğunu sağlamayı amaç edinen ve Türk Devleti'ni sonsuza kadar yaşatmayı amaç edinen bir Atatürk İlkesi' dir.

KAYNAKÇA

Abdülkadir DONUK, “Tarihte 16 Türk Devleti Mes’alesi ve Türk Devleti’nin Karakteri” Türk Kültürü, Yıl XXII (Mart 1984), Sayı 251.

Afet İNAN, M.Kemal Atatürk’ten Yazdıklarım, Ankara, 1969.

Ahmet MUMCU, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi-II, Ankara, 1986

Ahmet MUMCU, Atatürkçülükte Temel İlkeler, İstanbul, 1981.

Ahmet MUMCU, Atatürk’e Göre Milli Egemenlik, Ankara, 1986.

AKARSU, Bedia, Atatürk Devrimi ve Yorumları, Ankara, 1981.

Anıl ÇEÇEN Atatürk ve Cumhuriyet, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981.

Atatürkçülük (Üçüncü Kitap) Atatürkçü Düşünce Sistemi, Genel Kurmay Başkanlığı Yayını, Ankara, 1983.

Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri, 3.Baskı, Hazırlayan: Utkan KOCATÜRK, Ankara, 1984.

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri III (1918-1937), Ankara 1954.

Aydın KEZER, “Türk ve Batı Kültüründe Devlet Kavramı”, Milli Kültür, (Mart 1984) sayı:44.

Aydın TANERİ, Türk Devlet Geleneği, Ankara, 1981.

Bekir Sıtkı YALÇIN-İsmet GÖNÜLAL, Atatürk İnkılabı, Ankara, 1984.

Bernard LEWIS, Modern Türkiye’nin Doğusu, Çev.: Metin KIRATLI, Ankara, 1970.

Celal BAYAR, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluş Temeli: Birinci Büyük Millet Meclisi”, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, 1970, Sayı 31.

Cemal KUTAY, Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları, Ankara, 1973.

Erol Mütercimler, Fikrimizin Rehberi: Gazi Mustafa Kemal, İstanbul, 2016.

Hamza EROĞLU, “Milli Egemenlik İlkesi ve Anayasalarımız” Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c.I, Sayı I, Ss.137-163.

Hıfzı Veldet VELİDEDEOĞLU, “Türkiye’de Ulusal Egemenliğin Kurulması ve Tanıtılması”, Türk Dili, Yıl 19, Cilt XXII, (Mayıs 1970), Sayı 224.

İbrahim KAFESOĞLU-Mehmet SARAY, Atatürk İlkeleri ve Dayandığı Temeller, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, 1983.

İhsan GÜNEŞ, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Düşünsel Yapısı, Eskişehir, 1985.

İsmail Hami DANİŞMEND, Türklük Meseleleri, Üçüncü Baskı, İstanbul, 1983.

Kemal DAL, “Milli Egemenlik ve Temsili”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, cilt II, (Kasım 1985), Sayı 4.

Kemal Arı, Atatürk ve Aydınlanma: Düşünsel Temelleri ve Gelişimi, İzmir, 2009.

Kemal Karpat, Türk Siyasal Tarihi: Siyasal Sistemin Evrimi, Çev.: Ceren Elitez, İstanbul, 2015.

Mazhar Müfit KANSU, Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber, c.I, 2.baskı, Ankara, 1986.

Mehmet Altay KÖYMEN, “Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Nasıl Ele Alınmalıdır”, Milli Kültür, (Aralık 1983), Sayı, 43.

Mehmet Altay KÖYMEN, “Türkler ve Demokrasi” 50.Yıl Konferansları, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi (Türkiye Cumhuriyeti’nin 50.Yılı) yayınları, Ankara, 1976.

Mustafa Kemal ATATÜRK, NUTUK I, II, III, On dördüncü Basılış, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1981.

Peyami SAFA, Türk İnkılabına Bakışlar, Ankara, 1981.

Samet AĞAOĞLU, Kuvayı Milliye Ruhu, birinci Büyük Millet Meclisi, İstanbul, Baha Matbaası, 1973.

Suna KİLİ-A.Şerif GÖZÜBÜYÜK, Türk Anayasa Metinleri “Senedi İttifaktan Günümüze”, Ankara.

Şerafettin TURAN, Atatürk’ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar, Ankara, 1982.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, cilt 1, Ankara, 1961.

Toktamış ATEŞ, Cumhuriyet, Ankara, 1986.

T.T.T. Cemiyeti, Tarih IV, İstanbul, 1934, s.137 vd.

Turhan FEYZİOĞLU, “Türk Milli Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Milli Egemenliği”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c.I, Sayı 3, Ss. 741-791.

Türk Yunan İlişkileri ve Megalo İdea, Hazırlayan: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara, 1985.

Yunus NADİ, Birinci Büyük Millet Meclisinin Açılış ve İsyanlar, İstanbul, 1955.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİ TÜRKİYE CUMHURİYETİ HÜKÜMETLERİNİN İAŞE POLİTİKALARI

SECOND WORLD WAR II PROSPERITY POLITICS OF THE GOVERNMENTS OF THE REPUBLIC OF TURKEY

Mustafa Yahya METİNTAŞ¹

Mehmet KAYIRAN²

Özet

İkinci Dünya Savaşı boyunca yaklaşık bir milyon askerin silahaltında bulundurulması devletin para ihtiyacını yükseltmiş, tasarruf yapılabilecek, gelir getirebilecek her ürün sıkı denetim ve kontrol altında tutulmuştur. Bu sayede devletin idamesi sağlanabilmiş, mevcut hal ve geleceğe yönelik kısmi bir güvenlik oluşturulmuş, ama halkın büyük çoğunluğu için oldukça zor ve sıkıntılı bir dönem geçirilmiştir. Bu çalışmada, II. Dünya Savaşı sırasında yaşanan iktisadi sorunların hükümetlerin Türkiye’de izlediği tarım ve iâşe politikalarına etkileri değerlendirilmiş, uygulamaların sonuçlarının gelecekte oluşan siyasi, sosyal ve iktisadi hayatın şekillenmesindeki yansımaları tartışılmıştır. Dönemin Refik Saydam Hükümeti, iâşe konusu da dahil iktisadi alanlarda müdahaleci ve belirleyici ama tasarrufun öncelendiği bir politika gütmüştür. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti ise kısmen müdahaleciliği azaltmış, ama önceki politikaların genel niteliğini değiştirmemiş, hatta bazı hususlarda müdahalecilik uygulamalarını daha da artırmıştır. Büyük bir ordunun hazır tutulabilmesi ve savaş sonrasına tasarrufla çıkılabilesine karşın, şehirli kesimi nispeten, köylü kesimi ciddi ölçüde sıkıntıya sokan iâşe politikaları, yan etkileri itibariyle haksız kazançlarla küçük bir grubun ticari sermaye birikimi oluşturmaya kolaylık sağlamıştır. Bu grubun iktisadi gücü sosyal ve idari hayata da yansyarak, 1945 sonrası katı devletçi-tek parti uygulamalarını beslemiş, halkın çoğunluğunun memnuniyetsizliğini arttırmış, halkın daha önceden pek bilinmeyen hukuk, demokrasi, oy hakkı, devlette eşitlik gibi değerlerle ilişkisini güçlendirmiştir. Böylece Türkiye için yeni, geniş halk kesimlerine dayanan siyasal süreç ve örgütlenmelerin zeminini oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Türk Tarımı, İâşe Politikaları

Abstract

During the Second World War, approximately one million soldiers were kept under arms because of it, the state increased the need for money, every product which can be provide saving brought under strict supervision and control. At this point, the state was able to be managed, a partial security for the present state and future was established, but a very difficult and distressing period was passed for the vast majority of the people. In this study, during the World War II the effects of the living economical problems on government’s agriculture and subsistence policies in Turkey, also the consequences of the implementation of the political, social and economic life in the form of the future of the reflections are discussed. The Government of Refik Saydam carried out a policy that is interventionist and decisive in economic areas, including the issue of subsistence, but for which saving is prioritized. The Government of Şükrü Saraçoğlu, on the other hand, partially reduced interventionism, but did not change the general nature of previous policies and even increased interventionism in some respects. Despite an army of one million people can be kept ready and after the war could be saved, the urban population has made it relatively easy to create a small group of commercial capital accumulation with unfair gains due to side effects of the subsistence politics, which put the peasantry in serious in trouble. Economic power of this group by reflecting the social and administrative life after 1945 have fed the solid statist-single-party applications, have increased the dissatisfaction of the majority of the population, a previously little-known law, democracy, voting rights, has strengthened its relationship with values such as equality in the state, so new to Turkey, has laid the groundwork for political processes and organizations based on large public segments.

Key words: Second World War, Turkish Agriculture, Nourishment Politics

¹⁻² Yrd.Doç.Dr.; Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Eskişehir, mmetintas@hotmail.com

1. Giriş Ve Amaç

İkinci Dünya Savaşı, Türk ekonomisini, mali alan başta olmak üzere temellerinden sarsmıştır. Oldukça büyük bir ordunun savaşa hazır halde tutulması devletin para ihtiyacını yükseltmiş, zorunlu olarak piyasadaki para miktarı Merkez Bankası tarafından arttırılmış, buna bağlı olarak Türk parasının alım gücü azalmıştır¹. Para değerindeki güçsüzleşme nedeniyle yatırımlar durmuş, üretim azalmış, dış ticaret imkânları daralmış, ithalât yarı yarıya düşmüştür. Buna karşılık tasarruf yapılabilecek, gelir getirebilecek her ürün sıkı denetim ve kontrol altında tutulmuştur. Bu nedenle, Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri tarafından devletin idamesi sağlanabilmiş, mevcut hal ve geleceğe yönelik kısmi bir güvenlik oluşturulmuş, ama halkın büyük çoğunluğu, özellikle de köylü kesimi için oldukça zor ve sıkıntılı bir dönem geçirilmiştir. Bu çalışmada, II. Dünya Savaşı sırasında yaşanan iktisadi sorunların hükümetlerin Türkiye’de izlediği tarım ve iâşe politikalarına etkileri değerlendirilmiş, uygulamaların sonuçlarının gelecekte oluşan siyasi, sosyal ve iktisadi hayatın şekillenmesindeki yansımaları tartışılmıştır.

Araştırma yapılırken tarih alanına giren bir konunun incelenmesi sırasında kullanılan araştırma teknikleri ve metodoloji kullanılmıştır. İncelemede arşiv belgelerinden, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tutanaklarından, diğer resmi kaynaklardan, gazetelerden, dergilerden ve bu konuda yapılan araştırmalardan yararlanılmıştır.

2. Dünya Savaşı Sırasında Türkiye’de İktisadi Durum

Türkiye Cumhuriyeti yeni kurulduğunda 13 milyona yakın nüfusunun yaklaşık yüzde 84’ü ziraatla geçimini temin ediyor ve ülkenin gayri safi milli hasılasının yaklaşık %48’ini tarım sektörü oluşturuyordu. Bu haliyle genç Türkiye Cumhuriyeti, ekonomik olarak tam bir tarım ülkesiydi. Bu nedenle Erken Cumhuriyet ve İkinci Dünya Savaşı dönemleri iktisadi değerlendirmelerinde iktisat politikalarının ana zeminini “tarım politikaları” oluşturur. Sanayi çalışmaları o yıllarda niyet ve planlama aşamasındadır.

Türkiye, II. Dünya Savaşı’na girmemiş olmakla beraber, savaş ekonomisinin bütün sıkıntılarını yaşamış, savaş boyunca yapılan hazırlıklar ve tedbirler nedeniyle iktisadi açıdan çok zor yıllar geçirmiş, karşılaştığı tüm iktisadi zorlukları ise ziraat alanında yaptığı düzenlemeler ile aşmaya çalışmıştır².

¹ Salih Polatkan, **Birinci ve İkinci Dünya Savaşları**, İstanbul, 1986, s. 401-408.

² II. Dünya Savaşı’nın siyasi gelişmeleri ve sayılarla Türkiye’nin ekonomik durumu hakkında Bkz. Morris Singer,

Söz konusu dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nin en önemli iktisadi sorunu, bir milyondan fazla askerden teşekkül eden Ordu'nun beslenmesi ve şehirlerde yaşayan nüfusun iâşe ihtiyacının karşılanması olmuştur.

Devlet, o yıllarda oldukça büyük bir orduyu her zaman hazır tutabilmek için milli kaynaklarının büyük bir kısmını savunmaya ayırmak zorunda kalmıştır³. Çalışma çağındaki nüfusun askere alınması üretim hayatını, özellikle ekonominin asıl kaynağı olan tarımsal üretimi olumsuz yönde etkilemiştir. Tarımsal üretimi teşvik için yapılan propagandalar ve çok fazla etkili olmayan teşvikler de olumlu sonuçlar vermemiştir. Sonuçta savaş yıllarında ülkede yiyecek maddeleri kıtlığı baş göstermiş, bazı malların "karne" (vesika) ile dağıtılması uygulamasına başvurulmuştur.

Büyük savaşın olağanüstü koşulları altında Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu hükümetlerinin izledikleri iâşe ve vergi politikaları Türk köylüsünü ve kentli nüfusu derinden etkilemiştir. Bu nedenle biz bu kısımda; her şeyden önce 1940'lı yılların ilk yarısında izlenen devlet politikalarının niteliğini ve Türk tarım kesimini nasıl etkilediğini tespit etmeye çalışacağız⁴:

II. Dünya Savaşı boyunca Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) hükümetlerinin uyguladıkları iktisadi ve toplumsal politikaların hukuki dayanak noktasını 18 Ocak 1940'da TBMM tarafından kabul edilen 3780 sayılı "Milli Korunma Kanunu" teşkil etmiştir⁵.

Milli Korunma Kanunu, Bakanlar Kurulu aracılığıyla özel kuruluşların devletleştirilmesinden çeşitli mal piyasalarında alımlara, ithalât-ihracata, malların azami satış fiyatlarının tespit edilmesine kadar çeşitli konularda devlete çok geniş yetkiler tanınmıştır. Savaş yıllarının en önemli iktisadi kanunu olarak nitelendirilen bu Kanun'a dayanılarak çıkartılan kararnameler savaş yıllarındaki iktisat politikalarının temelini oluşturmuştur⁶.

Milward'a göre, savaşa girilsin ya da girilmesin her devlet, ordunun ve kentlerin

The Economic Advance of Turkey (1938 – 1960), Ankara, 1977, s. 7 – 179.

³ İkinci Dünya Savaşı sırasında Türk ordusunun mevcut durumu hakkında Bkz. Hilmi Turan, **Hatıralarım**, Ankara, 1959, s. 358 – 360; Turhan Aytul, "Türkiye'yi Titreten Yıllar", "Emekli Orgeneral Haydar Sükan'ın Mektubu", **Milliyet**, 31.05.1979; Salih Polatkan, **Birinci ve İkinci Dünya Savaşları**, İstanbul, 1986, s. 401 – 408.

⁴Savaş yıllarında izlenen iktisadi ve toplumsal politikalar için ayrıca Bkz.: Kemal KARPAT, **Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, İstanbul, 1967, s. 90-120; Korkut Boratav, **100 Soruda Türkiye'de Devletçilik**, İstanbul, 1974, s. 291-354; Çetin YETKİN, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)**, İstanbul, 1983, s. 182.

221; Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, Ankara, 1986, s. 243- 257.

⁵ 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu metni için Bkz.; **Resmi Gazete**, 26 Kânunusani 1940, No. 4477; **Düstur**, Üçüncü Tertip, C. XXI, s. 433-437.

⁶ Hüsnü BENLİ, **Milli Korunma Kanunu ve Kararları**, C. I, Ankara, 1945, s. I-III.

hububat ihtiyacını üreticilerden sağlayabilmek için iki farklı politikalar izlemek durumundadır. Bunlardan birincisinde devlet, piyasaya yoğun bir biçimde müdahale eder. Ticareti ve gerekirse üretimi sıkı tedbirlerle denetim altına alarak gerekli hububatı tespit ettiği fiyatlar üzerinden tedarik etmeye çalışır. Bu uygulamanın "istifçiliğe, ihtikâra ve yaygın bir biçimde karaborsacılığa" yol açmaması hemen hemen imkânsızdır. İkinci uygulamada ise devlet, piyasa işleyişine çok fazla karışmaz; fiyatlar ve piyasa koşulları üzerindeki denetim ve müdahaleden mümkün olduğu ölçüde kaçınır. Fiyat artışlarının üreticiyi harekete geçireceği ve talep artışlarının üretimdeki artışlarla karşılanacağı beklenir⁷.

İaşe sorunlarının çözümünde hububatın çiftçilerden toplanması yalnızca ilk aşamayı oluşturur. İkinci aşamada ise hububatın şehirlerdeki tüketiciye ekmek olarak aktarılması gereklidir. İşte bu aşamada da hükümetler farklı politikalar izleyebilirler. Devlet bu alanda "serbest fiyat", "sabit fiyat" veya "karne" uygulamaları gibi, farklı yaklaşımları benimseyebilir⁸.

II. Dünya Savaşı yıllarında "Tek Parti Rejiminin" Refik Saydam Hükümeti (Ocak 1939-Temmuz 1942), diğer iktisadi alanlarda olduğu gibi⁹ iaşe konusunda da yukarıda sözü edilen birinci politika yaklaşımını uygulamıştır. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti (Temmuz 1942 - Ağustos 1946) ise ikinci yaklaşım doğrultusunda önemli adımlar atmakla birlikte, önceki politikaların genel niteliğini değiştirmemiş, hatta bazı hususlarda müdahalecilik uygulamalarını daha da artırmıştır¹⁰. Halûk Cillov'a göre¹¹:

"Bu devrede memlekette hemen hemen hiç bir yeni iktisadi yatırım yapılmamış, hatta 1939 tarihli "İkinci Sanayi Plânı" dahi tatbik edilememiştir. Devlet sadece, askerî kudretinin arttırılmasına gayret etmiştir".

II. Dünya Savaşı, Türk ekonomisini mali alan başta olmak üzere temellerinden sarsmıştır. Yaklaşık bir milyon asker büyüklüğündeki bir gücün silah altında bulundurulması devletin para ihtiyacını artırmış¹², enflasyona neden olan "emisyon hacmi" yükselmiş¹³,

⁷ Bkz.: Alan Milward, **War Economy and Society (1939-1945)**, Berkeley, 1977, s. 11-17.

⁸ A.g.e., s. 7-8.

⁹ Refik SAYDAM Hükümeti'nin izlediği iktisat politikasının özellikleri için Bkz.: Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, a.g.e., s. 243-257; Korkut Boratav, **100 Soruda Devletçilik**, a.g.e., s. 296-297.

¹⁰ Şükrü Saraçoğlu Hükümeti'nin iktisat politikasının özellikleri için Bkz.: Cemil Koçak, a.g.e., s. 356-376; Korkut Boratav, a.g.e., s. 298-301.

¹¹ Haluk Cillov, **Türkiye Ekonomisi**, a.g.e., s. 136.

¹² Türkiye'nin 1939 yılı bütçesi 407,5 milyon lira iken, 1943 yılında 1 milyar lirayı geçmiştir. Bkz.: Feridun Ergin "Türkiye'de Harp Mâlîyesi" **İÜİFM**, C. 4, S.2 (İkinci kânun 1943), s. 148-170.

¹³ Yüksek bir oranda büyüme gösteren devlet bütçesinin finansmanı ise - vergilerin arttırılması dışında açık finansman imkânları ile karşılanabilmiştir. Önce kısa vadeli hazine bonoları çıkarılarak iç borçlanmaya gidilmiş,

Türk parasının alım gücü devamlı olarak azalmıştır¹⁴. Yatırımlar durmuş, üretim azalmış¹⁵, dış ticaret imkânlarının daralması yüzünden ithalât % 50 nispetinde düşmüştür¹⁶.

CHP hükümetlerinin –II. Dünya Savaşı sırasında-, tarım kesimine yönelik uygulamalarını iki devreye ayırarak incelemek mümkündür. Bu evrelerin her ikisinde de devlet, Türk köylüsünden üç ayrı talepte bulunmuştur: (I) Emek Yükümlülükleri; (II) Tarımsal Ürüne El Koyma; (III) Para Olarak Vergilendirme.

2.1. Refik Saydam Hükümeti'nin İaşe Politikası (Eylül 1939 - Ağustos 1942)

İkinci Dünya Savaşı yıllarında bir tarım ülkesi olan Türkiye için en temel mesele, tarımsal üretimi düşürmemek, sanayi üretimini sürdürerek, ticareti ve ulaştırma hizmetlerini ayakta tutmak; elde olanla yetinmektir¹⁷.

Birinci (27 Ocak 1939) ve İkinci (10 Nisan 1939) Refik Saydam hükümetlerinin Programı'nda: "Cumhuriyet Halk Partisi'nin Programı" esas alınmıştır¹⁸. Bu durum, 25 Ocak ve 3 Mart 1939 tarihlerinde 2 ayrı hükümetin kurulması için görevlendirilen Doktor Refik Saydam, 27 Ocak ta ilk hükümetinin programını Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) ne sunarken yaptığı konuşmada şu hususlara vurgu yapmıştır¹⁹:

"Kabinenin programı, şimdiye kadar olduğu gibi, mensup olduğumuz Cumhuriyet Halk Partisi'nin programını tahakkuk ettirmek gayesine dayanmaktadır... Maliye misin prensibini, Cumhuriyet devrinin ilk olarak Memleketimizde temin ve itina ile muhafaza ettiği hakiki manası ile Denk bütçe esası teşkil edecektir... İktisadi sahadaki çalışmalarımız, istikametini her işimizde olduğu gibi parti programının anahtarından alacaktır. Devletçilik prensibine dayanan mevzularda faaliyetimiz ihtiyaçları,

bu bonoların ödenmesinde güçlükler çekilince de Merkez Bankası devreye sokulmuştur. Türk hazinesinin iç borç miktarı 1939 yılında 619 milyon TL. İken, 1946'da yaklaşık 1,8 milyar TL.'na çıkmıştır. Bu dönemde, altın ve döviz rezervi 1939'da 65,1 milyon Sterling'den 1946 yılı sonunda 651 milyon Sterling'e ulaşmıştır. Dış borçlarda ise - aynı dönemde-, % 203 oranında bir artış olduğu anlaşılmaktadır. Feridun Ergin, **a.g.m.**, s. 164-167, Ayrıca Bkz.: Targan Hacim Çarıklı, **Bretton Woods Andlaşması ve Türkiye**, İstanbul, 1947, s. 17-18.

¹⁴ "Toptan fiyatlar indeksi 1938'de 100 iken, 1942'de 280'e ve 1943'de 457'ye yükselmiştir". Haluk Cillov, **Türkiye Ekonomisi, a.g.e.**, s. 136.

¹⁵ Korkut Boratav'a göre, "Savaş şartlarının en önemli üretim kalemi olan buğday, 1939'da 4.200.000 ton üretilmiş iken, bu miktar 1945'te 2.200.000 tona" düşmüştür. Korkut Boratav, **100 Soruda Türkiye'de Devletçilik, a.g.e.**, s. 292.

¹⁶ "1938 yılında yapılan 150 milyonluk ithalât 1941 yılında 75 milyon liraya kadar düşmüştür. Haluk Cillov, **Türkiye Ekonomisi, a.g.e.**, s. 135.

¹⁷ Nusret Köymen, "Milli Korunma Kanunu Üzerine Bir Konuşma", **Türk Ekonomisinin Başlıca Meseleleri**, Ankara, 1944, s. 346-361.

¹⁸ "Refik Saydam" hükümetlerinin programları için Bkz.: İsmail Arar, **Hükümet Programları (1920-1960)**, İstanbul, 1968, s. 124-133.

¹⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, İ: 28, 27.01.1939, C: 1, s. 215 - 216.

ehemmiyetlerine ve bu baktaki imkânlarla göre sıraya koyarak temin etmek ve devletin iktisadi teşekküllerinin işlemelerini ve bunların üzerindeki kontrolleri kuruluşlarındaki maksada cevap verecek şekilde ve şartların müsaadesi nispetinde tekemmül ettirmek yolunu takip edecektir...”

Cumhurbaşkanı İnönü, 29 Mayıs 1939'da toplanan CHP'nin "Beşinci Büyük Kurultayı'nı açış konuşmasında, "*Hükümetin icraat programının teferruatıyla Büyük Kurultayı yormak istemem”* dedikten sonra; kendi ifadesiyle köylülerle ilgili bir iki noktayı başlıca mesele olarak Büyük Kurultayın huzurunda şu şekilde ifade etmiştir²⁰:

"Önümüzdeki senelerde nüfusumuzun çoğunu teşkil eden köylümüzün, gerek tahsil, gerek geçim hususunda seviyesini yükseltmeyi başlıca hedef tutacağız. Bu hususta elde edeceğimiz neticelere, çok ehemmiyet ve kıymet veriyoruz. Katı olarak inanıyoruz ki, köylümüzün tahsilini ve maişetini daha yüksek bir dereceye vardırıdığımız gün, milletimizin her sahada kudreti bugün güç tasavvur olunacak kadar yüksek ve heybetli olacaktır".

Refik Saydam Başbakan olarak görev yaptığı süre boyunca hükümet programını okurken de ifade ettiği gibi CHP'nin “devletçilik” anlayışının dışına çıkmadan büyük problemleri çözmeye çalışacaktır. Bunlardan ilki silah altında tutulması gereken devasa insan sayısının ve kentlerin iiaşesi meselesidir. Diğer bir sorun savaşın başlamasından bir süre sonra ortaya çıkan ve hızla büyüyen mal ve ürün kıtlığını önlemektir. Son olarak uygulanan politikaların Belki de bir yan etkisi olarak ortaya çıkan hem hükümetin itibarına halka büyük zarar veren, ihtikâr, istifçilik ve karaborsacılık sorunudur.

Savaşın getireceği iktisadi daralma, iiaşenin temin ve dağıtım güçlüğü, kıtlık ve açlık korkusu gibi nedenlerle Refik Saydam hükümeti ve devlet iktisadi hayatı kontrol altına alma amacı ile 1940 yılının başından itibaren yeni kanunlar çıkararak sıkı tedbirler alma yoluna gitmiştir.

Nitekim Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım 1939 tarihinde TBMM'ni açış Nutku'nda; "*İçinde bulunduğumuz fevkalade şartların, iktisadi hayatımızın nizamını muhafaza etmek için, ayrıca Kanuni tedbirlere ihtiyaç göstermesi ihtimali vardır. Büyük Millet Meclisi'nin memleketin iktisadi bünyesini sağlam bir surette muhafaza ve devam ettirmek için, isabetli tedbirleri daima ittihaz edeceğine milletimiz emindir...”* sözleri ile alınacak yeni tedbirlere ve

²⁰ Beşinci Büyük Kurultayda Milli Şefin Hitabeleri", **Ülkü**, C. XIII, S. 76 (Haziran 1939), "İlave: 76, s. III.

uygulanacak yeni politikalara işaret etmektedir²¹.

Bu konuşmadan sonra Refik Saydam hükümeti “Milli Korunma Kanunu”nu meclise sunmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi 3780 sayılı Kanunu 18 Ocak 1940 tarihinde kabul etmiştir²². Kanunun başarıyla uygulanmasını sağlayabilmek için de ziraat, ticaret, maliye, iktisat ve Ulaştırma Bakanlarının katılımıyla Başbakan veya ilgili bir bakanın başkanlık edeceği bir “Koordinasyon Heyeti” kurulmuştur²³. Koordinasyon Heyeti, Milli Korunma Kanunu’nun uygulamasında ve iktisat politikalarının belirlenmesinde doğrudan doğruya karar alma ve uygulama görevini yerine getirmiştir.

2.1.1. Milli Koruma Kanunu

Milli Korunma Kanunu (MKK) olağanüstü bir durum olan II. Dünya Savaşı şartlarında Türkiye'nin savunma gücünü arttırmak ve devamlı kılmak bunun yanında halkın pahalılık, mal yokluğu ve kıtlık gibi nedenlerle ezilmesini engellemek amacıyla çıkarılmış bir kanundur. Kanun, ziraatı, madenciliği, sanayiye, taşımacılığı, ticareti, üretimi, tüketimi ve kontrol altına almasını sağlayacak geniş yetkileri Refik Saydam hükümetine vermiştir.

Refik Saydam Hükümeti'nin uyguladığı iktisat politikası, MKK'na²⁴ dayanılarak alınan "savaş ekonomisi" tedbirleridir. Daha önce de belirtildiği üzere bu kanun ile hükümete olağanüstü şartlarda ekonomiye; fiyat tespit etme, mülkiyete el koyma, zorunlu çalıştırma gibi araçlarla doğrudan karışma yetkisi verilmiştir²⁵. İkinci Dünya Savaşı sırasında, 1945-1950 yılları arasında ve 1950'li yıllarda pek çok kez değiştirilen Kanun, 15 Haziran 1960'da yürürlükten kaldırılmıştır²⁶.

MKK'nun işe meselesi ve tarımsal üreticileri ilgilendiren hükümleri aşağıdaki gibi özetlenebilir²⁷:

Her türlü maddelerin veya yardımcı malzemelerin muayyen ellerde toplanarak halk veya müdafaa ihtiyacının "tazyike" düşürülmemesine meydan vermemek için hükümet, değer fiyatı mukabilinde bunlara el koyarak"; ihtiyacı olan müesseselere kârsız olarak

²¹ TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 1, 01. 11. 1939, C: 1, s. 5.

²² Düstur, Cilt: 21, s. 433.

²³ Sefer Şener, “İkinci dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Tarım Politikası Arayışları”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2004/1, s. 77.

²⁴ “Milli Korunma Kanunu” tasarısı 15 Ocak 1940 tarih ve 6/220 sayı ile Başvekâlet tarafından TBMM Reisliği’ne sunulmuş ve Meclis’in 18 Ocak 1940 tarihli toplantısında görüşülerek kabul edilmiştir. Bkz. **TBMMZC**, D.6, İ.1, C.8, 18.1.1940, s. 136-168.

²⁵ “Saydam Hükümeti Döneminde (1940-1942), Milli Korunma Kanunu’na Dayanılarak Alman Bazı Önemli Kararlar” için Bkz.: Cemil Koçak, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, a.g.e., s. 476-484.

²⁶ Hüseyin Naili Kubalı, **Anayasa Hukuku Dersleri**, İstanbul, 1971, s. 194.

²⁷ Bkz.: **Resmi Gazete**, 26 Kânunusani (Ocak), 1940, No. 4417.

tevzi edebilir (Madde 14).

Hükümet, "ziraatta çalışabilir her vatandaşı kendi ziraat işi yüzüstü kalmamak şartıyla" gerek devlete ve gerekse şahıslara ait ziraat işletmelerinde "tahakkuk eden ihtiyaca göre münasip ücretle çalıştırılabilir" (Madde 37).

Hükümet, lüzum gördüğü mıntikalarda yapılacak ziraatın "nev'i ve çeşitlerini tayin ve tespit edebilir" (Madde 38).

Üzerinde ziraat yapılmayan beş yüz hektardan fazla araziyi Hükümet, "bir bedel mukabilinde işletebilir" (Madde 39).

Hükümet, ziraata elverişli sekiz hektar ve daha ziyade arazi sahibi olan her şahsı bu arazinin yarısına kadar "hububat ekmeğe ve ektirmeye mecbur tutabilir" (Madde 40).

Ekilen her dört hektar arazi için bir çift öküz Milli Müdafaa Mükellefiyetinden istisna edilir (Madde 41).

Ayrıca, Milli Korunma Kanunu'na aykırı davrananlar için çeşitli para ve hapis cezaları konulmuş, bu cezaların da ertelenemeyeceği belirtilmiştir (Madde 60).

Anlaşılaçağı üzere, Hükümete bu Kanun'la çok geniş yetkiler verilmiştir. Yürütme organı, üretimi denetim altında tutmaya tam yetkili kılınmıştır²⁸. Kanun, Hükümete büyük tarım işletmelerini de tedirgin edebilecek yetkiler tanımaktaydı. Gerekli görülen bölgelerde hangi ürünlerin üretilebileceğine devlet karar verebileceği gibi, tarım yapılmayan 5,000 dönümden büyük toprakları da devlet işletebilecekti.

Kanun'un 41. maddesi, TBMM'de sert eleştirilere konu olmuştur. Daha önce belirtildiği gibi, bu madde ile "dört hektardan" daha az arazisi olan çiftçiler bir çift öküzünü "Milli Müdafaa Mükellefiyeti" olarak devlete vermeğe mecbur tutulmaktadır. Dolayısıyla, % 75'i bu vaziyette olan çiftçilerin en önemli üretim aracı olan öküzlerini devlete vermeleri durumunda tarım yapma İmkânları da geniş ölçüde kaybolabilirdi²⁹. Bu maddeyi sert bir biçimde eleştiren milletvekillerine Başbakan Refik Saydam aşağıdaki cevabı vermiştir³⁰:

"40 dönümden az arazisi olan köylüye de bir istisna tanınırsa, yalnız kendisini beslemek için (Ziraat yapanlara) bir istisna yapmış olursunuz... 40 dönümün (sınırını koyarak)... Üretimi tezyit etmek için yapılmış olur".

²⁸Milli Korunma Kanunu'nun uygulanmasına 19 Şubat 1940'da başlandı, Bkz.: **Cumhuriyet**, 21 Şubat 1940.

²⁹Bu konudaki tartışmalar için Bkz.: **TBMMZC**, D.6,1.1, C.8, s. 138-158.

³⁰**Ag.e.**, s. 158.

Refik Saydam Hükümeti, MKK'na dayanarak çıkarttığı kararnemelerle piyasayı denetim altına almak için çaba gösterdi. Fiyat artışlarına ve yaratılan darlıklara karşı idari tedbirlerle müdahale etmeye çalıştı. Hükümet, Şubat 1941'e kadar müdahalecilikten kaçındı. 1930'ların ikinci yarısında sağlanan üretim artışlarının ve var olan hububat stoklarının verdiği güven nedeniyle devlet, üreticilerin ürünlerini Toprak Mahsulleri Ofisi'ne veya tüccara satmakta serbest bıraktı³¹. Türkiye, 1930-1940 yıllarında buğday ihracatçısı durumundaydı. Örneğin, 1940 yılında Yunanistan, Belçika ve Almanya'ya 60 bin ton civarında buğday ihraç edilmiştir. Bu miktar Türkiye'nin yıllık buğday üretiminin yalnızca % 1, 5'i kadardı³².

Toprak Mahsulleri Ofisi, 1940 yılında yeterli miktarda buğday satın alamadı. Bunun en önemli nedeni üreticilerin ve tüccarın - iyi ürün yılı olmasına rağmen - olumsuz beklentiler yüzünden stoklanmaya başlamalarıydı³³. 1940 yılının son aylarında ofisin hububat stokları erimeye ve iâşe meselesi ağırlığını hissettirmeye başladı. Bu nedenle Hükümet, ordunun ve kentlerin iâşesini sağlamak amacıyla Aralık 1940'dan itibaren yeni bir uygulama başlattı³⁴.

Bu yeni uygulama ile çiftçiden hububat ürününü zorunlu olarak devlete satması isteniyordu. Bütün üreticilerin geçimlik, tohumluk ve hayvan yemi için belirli paylar ayrıldıktan sonra, önceden *tespit* edilen fiyatlarla Toprak Mahsulleri Ofisi'ne ürünlerini satmalarını sağlamak amacıyla çeşitli tedbirler alındı. *Hububat fiyatları hükümet kararı ile serbest piyasa* fiyatlarından çok düşük tespit edildi³⁵. Kemal Karpat'ın da belirttiği gibi³⁶:

"Toprak mahsullerini devlete satma mecburiyeti köylünün Toprak Ofisine ve

³¹Bkz.: Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi, (1938-1945), a.g.e.,** s. 476.

³²DİE, **Dış Ticaret İstatistikleri (1937-1947)**, Ankara, 1948, s. 13-14.

³³ Türkiye'de Eylül 1939'dan başlayarak fiyatların sürekli bir biçimde artması stoklanmaya yol açmıştır. Örneğin, ekmek fiyatlarında 1933'den 1939'a kadar önemli fiyat artışları olmamıştır. Fakat Savaşın başladığı tarihten itibaren fiyatlar alabildiğine yükselmeye başlamıştır. 1939 ve 1940 yıllarında Türkiye'deki ekmek fiyatları ortalama % 10-15 nispetinde artmıştır. Devletin her türlü müdahalesi de bu fiyat artışlarını önleyememiştir. 1941-1943 yıllarında Türkiye'deki ekmek fiyatları her yıl ortalama % 200-300 oranında yükselmiştir. Bkz.: DİE, **Fiyat İstatistikleri (1933-1944)**, Ankara, 1944, s. 4; **Cumhuriyet**, 15-20 Eylül 1939.

³⁴ "5 Aralık 1940'da buğday ve çavdar ürününe değeri tespit edilerek el konulmasına karar verildi... 14 Şubat 1941'de 2/15164 sayılı kararla hububatın devlete zorunlu satılması kararlaştırıldı". Hüsnü Bengi, **Milli Korunma Kanunu ve Kararları**, C. 1, 1945, s. 391-394.

³⁵ Türkiye'de, 1941 başlarında Hükümet tarafından tespit edilen resmi fiyatlar piyasa fiyatlarının biraz altındaydı. Ancak, hem enflasyon hem de iç ticaret hadlerinin tarımsal ürünler lehine dönmesi nedeniyle aradaki fark zaman zaman içinde hızla açıldı. Örneğin, serbest piyasadaki buğday fiyatlarının 45-50 kuruşa yükseldiği 1942 yılının yaz aylarında devlet, buğdayı 20 kuruştan satmamaya çalışıyordu. Bu uygulama köylüyü Halk Partisi'nden uzaklaştırmıştır. Bkz.: DİE, **Fiyat İstatistikleri (1933-1944), a.g.e.,** s. 4-5; Asım Us, **Hatıra Notları (1930-1950)**, İstanbul, 1966, s. 384-413.

³⁶Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi, a.g.e.,** s. 95-96.

dolayısıyla hükümet ile Halk Partisine karşı hıncı artırdı... Köylüyü Demokrat Partiye kazandırmakta Ofisin büyük rolü oldu”.

Hububat ürününün zorunlu olarak devlete satılması uygulaması 17 ilde başlatılmış, zaman içinde giderek sınırları genişletilmiş ve 1942 yılı buğday hasadı öncesinde, 15 Mayıs 1942 tarihli Kararnameyle bütün illere yayılmıştır. Bu kararnamenin temel hükümleri aşağıda sunulmaktadır³⁷:

Milli Korunma Kanunu'nun muaddel 14'üncü maddesi hükümlerine müsteniden, memleket dâhilinde gerek 1941 mahsulünden olup henüz el konulmamış bulunan ve gerek 1942 yılı zarfında istihsal edilen, müstahsilin ekmeklik, yemeklik, tohumluk yemlik ihtiyacından gayri bilumum buğday, çavdar, mahlut, mısır; her nevi darı kaplıca, yulaf ve arpa mahsulüne Hükümetçe el konulmuştur. Ticaret Vekâleti lüzum gördüğü yerleri, lüzum gördüğü zamanlarda el koyma hükmünden hariç tutabilir (Madde 1).

Üreticinin el koyma hükmünden istisna edilen ekmeklik, yemeklik, tohumluk ve yemlik ihtiyaçları "on iki aylık olmak üzere" şu şekilde tespit olunmuştur (Madde 2):

A-Ayda beher nüfusa üst üste vasati olarak 20 kilo ekmeklik ve yemeklik hububat.

B-Müstahsilin vesaitine ve iktidarına göre ekebileceği tohumluk hububat.

C-Büyük ve küçükbaş hayvan sayısına göre Ticaret Vekâlet'ince tespit olunacak senelik yemlik hububat".

Hububat rekoltesinin ve el koyma hükmüne tâbi hububat miktarının tahmin ve tespiti aşağıdaki şekilde yapılacaktır (Madde 3):

A-Tahmin tarlada ve tespit harmanında yapılır.

B-Oraktan evvel, ikinci madde mucibince halka bırakılacak hububat miktarı tayin ve tespit olunur.

C-Harman zamanında B fıkrasına göre tespit edilen ihtiyaçlar üstünde kalan miktar kat'i olarak tespit edilir.

D-Tahmin ve tespit köy muhtarı veya onu temsilen ihtiyar heyetinden bir aza şubesiyle beraber çalışır.

³⁷Resmi Gazete, 15 Mayıs 1942, No. 5107. Ayrıca Bkz.: Niyazi Acun, **Ziraat Tarihimize Bir Bakış**, İstanbul, 1947, s. 79-84.

Refik Saydam Hükümeti'nce iâşe maddelerine uygulanan düşük fiyatlar karaborsayı yarattı. Bu dönemde, temel ara malları dağıtımını devletçe yapılacaktı. Özel ticarete bırakılan alanda ise polis tedbirleriyle fiyat kontrolleri uygulanacaktı. Bu noktada Boratav'a göre³⁸:

"Bu sistem ne kusursuz işlemiştir, ne de tamamen iflas etmiştir. Asker ucuza beslenmiş ve giydirilmiştir; kentli nüfus, gelir sınırlarım zorlamadan ekmek ve kömür sağlayabilmiştir. Buna karşılık kontrol uygulanan her alanda karaborsa oluşumunun, istifçiliğin, fatura ticaretinin, hava parasının ve zorunlu olarak rüşvet ve nüfuz ticaretinin önüne geçilememiştir".

Hükümeti'nin iâşe konusunda izlediği politika başarısızlıkla sonuçlandı³⁹. Toprak Mahsulleri Ofisi'nin alımları tespit edilen hedeflerin altında kalırken⁴⁰, hububat fiyatları hızla yükselmeye devam etti. Pek çok belediye ekmeklik un bulamaz duruma geldi⁴¹. Kentlerdeki ekmek tüketiminin karneye bağlanması bu şartlarda başlatıldı ve yaygınlaştırıldı⁴², iâşe güçlükleri arttıkça, tüketicilere verilen ekmek miktarları azaltıldı⁴³. Bütün bu yapılanlara ve hatta zecri tedbirlere rağmen, devlet müdahaleciliğinin iâşe meselesini çözemeyeceği anlaşılınca, Refik Saydam'ın ölümü ile iş başına gelen Şükrü Saraçoğlu Hükümeti, bu konuda daha esnek bir politika arayışı içine girmiştir.

2.2. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti'nin İâşe Politikası (Ağustos 1942- Haziran 1943)

Refik Saydam'ın "7-8 Temmuz 1942 gecesi" ölümünden⁴⁴ sonra işbaşına gelen Şükrü

³⁸ Korkut Boratav, **100 Soruda Türkiye'de Devletçilik, a.g.e.**, s. 298.

³⁹ Bu politikanın başarısızlığını bizzat Refik Saydam da şöyle ifade etmiştir: "... Bugün harbin başladığı gündün beri yaptığımız tecrübelerle görüyorum ki, devlet teşkilatı "a" dan "z" ye kadar baştanbaşa bu memleketin ihtiyacı ile telif edilebilecek şekilde tebdil edilmek lâzımdır..." **Ayn Tarihi**, No. 102 (Mayıs 1942), s. 45.

⁴⁰ **Ayn Tarihi**, No. 99 (Şubat 1942), s. 14-16.

⁴¹ Bu nedenle, İstanbul'un iâşe sorununun çözülebilmesi için İstanbul Belediyesi'ne maddi yardımda bulunulmuş, sonra bu uygulamadan vazgeçilerek Mayıs 1942'de "İstanbul Mahrukat Ofisi" kurulmuştur. Bkz.: **Resmi Gazete**, 21 Mayıs 1942, No 5111.

⁴² Şubat 1941'de "tek tip ekmek çıkarılması" ve Ocak 1942'de ise ekmeğin "vesikaya" bağlanmasına ilişkin "koordinasyon kurulu" kararları yayınlanmıştır. Bu karara göre, yedi yaşından küçük çocuklara 187,5 gram, ağır işçilere de 750 gram ekmek verilebileceği kararlaştırılmıştır. Bkz.: **Resmi Gazete**, No. 4740, 21 Şubat 1941 ve No. 5010, 19 Kânunusani 1942. Bu konuda ayrıca Bkz.: **Cumhuriyet**, 14 Nisan 1942; Falih Rıfkı Atay, "Can Alıcı Noktalardan Biri", **Ulus**, 9 Ağustos 1942.

⁴³ Ekmek kararnamesinde tahrifat yapanlara ya da kendisine ait olmayan karne kullananlara 3 yıla kadar hapis cezası verileceği duyurulmuştur. **Ulus**, 7 Şubat 1942. Ayrıca Bkz.: **Ayn Tarihi**, No. 98 (Ocak 1942), s. 16-18.

⁴⁴ Refik Saydam, 8 Eylül 1881'de İstanbul'da doğmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın "Müfettişlik Karargâhı ile Samsun'a; oradan Ankara'ya gelmiştir. 1920-1938 yıllarında çeşitli Vekâletlerde bulunmuş; Başvekâlete de vekâlet etmiştir". Atatürk'ün ölümünden sonra kurulan İkinci Celâl Bayar Hükümeti'nde "Dahiliye Vekili" olmuş; CHP Genel Sekreterliği de yapmıştır. 28 Ocak 1939'da "Başvekil" olmuş; 7-8 Ağustos 1942 gecesi İstanbul'da ölmüştür. Bkz.: **Ulus**, 8 Temmuz 1942; Fethi Tevetoğlu, **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, Ankara, 1971, s. 203-212.

Saraçoğlu Hükümeti'nin ekonomi politikasında önemli ölçüde bir değişikliğe gidebileceği ileri sürülmekteydi⁴⁵. Gerçekten de bu hükümet değişikliği bir fırsat yarattı⁴⁶ ve Saraçoğlu Hükümeti daha esnek bir politika izlemeye başladı. Şükrü Saraçoğlu, Refik Saydam hükümeti döneminde piyasa üzerinde kurulan katı denetim mekanizmalarını kaldırma ya da gevşetme yolunu seçti⁴⁷. Ekonomiyi piyasa güçleri ile dengelemek amacıyla, ticari faaliyetlerde fiyatları devlet kontrolü altında tutmaktan önemli ölçüde vazgeçti⁴⁸. Hükümet, öncelikle tarımsal üretimi tam olarak serbest bırakmasa da denetimi bir miktar gevşetme yoluna gitti.

Hatta Koçak'a göre, "Saraçoğlu Hükümeti'nin bu alanda attığı adımlar, aslında eski hükümetin izlediği politikanın tam aksi yönündeydi"⁴⁹.

Göreve geliştikten bir hafta sonra ilk önemli adım atıldı: Ağustos 1942'de çıkarılan bir talimatname ile, hububat ürünlerinin tümüne değil belirli oranlarına el konulmasına, el konulmayan ürünün ise üretici tarafından serbestçe satılabilmesine karar verildi. Her üreticiden 50 tona kadarki hububat üretiminin % 25'ini, 50 ile 100 ton arasındaki üretimin % 35'ini, 100 tonun üzerindeki üretimin ise % 50'sini tespit edilen sabit fiyatlar üzerinden devlete teslim etmesi istendi. Geçimlik tohumluk ve hayvan yemi için üreticiye bırakılan paylar kaldırıldı⁵⁰.

"Yüzde 25 Kuralı" adı verilen Saraçoğlu Hükümeti'nin kararının uygulama şartlarını belirleyen Talimatname'nin en önemli maddesi olan Madde 4 öz anlamda şu içeriği taşıyordu⁵¹:

Madde 4: Buğday, çavdar, mahlût, mısır, arpa, yulaf ve akdarı mahsullerinin tahmin yekûnlarına nazaran:

A. Elli tona kadar istihsal yaptıkları anlaşılan müstahsillerin, her bir nevinin yüzde

⁴⁵ Ahmet Emin Yalman, "Saraçoğlu Kabinesi", **Vatan**, 11 Temmuz 1942.

⁴⁶ Ahmet Faik Barutçu'ya göre, Saydam Hükümet'in izlediği iase politikası; "... halkın ıstırabını, yakınmasını ve Hükümete karşı düşmanlığını gündend güne artırmaktadır... Besin politikasında, Hükümetle Büyük Millet Meclisi arasında görüş ayrılığı vardır. ...Doktor bir yıl önce ölseydi, halkın bu derecede sevgisinden yoksun olarak, sonu bahtsız biten bir adam etiketiyle tarihe geçmezdi..." Bkz.: Ahmet Faik BARUTÇU, **Siyasi Anılar (1939-1954)**, İstanbul, 1977, s. 256-257.

⁴⁷ Şevket Pamuk, "2. Dünya Savaşı yıllarında Devlet tarımsal yapılar ve bölüşüm", Türkiye'de tarımsal yapılar (1923-2000), derleyen Şevket Pamuk - Zafer Toprak, İstanbul 1988, s. 97.

⁴⁸ Korkut Boratav, Türkiye İktisat tarihi (1908-1907), Ankara 2008, s. 97.

⁴⁹ Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi, a.g.e.**, s. 358.

⁵⁰ Buğday fiyatlarına da yaklaşık olarak % 50 zam yapılmıştır. **Ulus** ve **Vatan**. 16 Temmuz 1942. Saraçoğlu Hükümeti'nin bu uygulaması basın tarafından desteklenmiştir. Bkz.: **Ulus**, 16 ve 25 Temmuz 1942; **Vatan**, 12, 17 ve 24, 26 Temmuz 1942. Yapılan bazı eleştiriler ise ılımlıdır: Bkz.: Yunus Nadi "Fazla mı Serbest?", **Cumhuriyet**, 29 Temmuz 1942; Ahmet Emin Yalman, "İki Yol ve İki Zihniyet", **Vatan**, 12 Temmuz 1942; Ahmet Emin Yalman, "İyi Frene Lüzum Var", **Vatan**, 26 Temmuz 1942.

⁵¹ **Resmi Gazete**, 1 Ağustos 1942, No. 5173.

25'i,

B. Yüz tona kadar istihsal yapan müstahsillerin, bu cins mahsullerinin her bir nevinin elli tona kadar olan kısmının yüzde 25'i ve elli tondan yüz tona kadar olan kısmının yüzde 35'i,

C. Yüz tondan fazla istihsal yapan müstahsillerin bu cins mahsullerinin her bir nevinin elli tona kadar olan kısmının yüzde 25'i, elli tondan yüz tona kadar olan kısmının yüzde 35'i ve yüz tondan fazla kısmının da yüzde ellisine... (Hükümet daha önceden tespit ettiği fiyatlarla el koyacaktır.

1942-43 yıllarında buğdayda ortalama verimin hektar başına 600 kg civarında olduğu⁵² düşünülürse, bu kararlar Türkiye'deki tarımsal işletmelerin çok büyük çoğunluğunu oluşturan ve 600 dönümden az toprak işleyen çiftçilerin ürünlerinin % 25'ine el konulduğu anlaşılmaktadır.

Yüzde 25 uygulaması yürürlüğe girdiği ilk günlerde Devlet müdahaleciliğinin azaltılacağı ve bunun da hububatta iâşe krizini hafifleteceği yorumlarına yol açarak toplumda iyimser bir hava yaratmıştır. Ancak bu iyimser hava kısa sürmüştür. Çünkü Saraçoğlu hükümeti satın aldığı hububatlar için fiyat belirleme politikasını sürdürmüştür. Üstelik bunu belli düzeyde serbest piyasa düzenine izin verildiği bir ortamda yapmıştır. Bu uygulama, toprakla geçinenlerde son derece sıkıntı oluşturmuştur. Bir yandan fiyatlar anormal şekilde yükselirken devlet kanun gücü ile satın aldığı hububat için komik denebilecek düzeyde ödemeler yapmıştır. Örneğin buğday fiyatlarının kilo başına 100 kuruşa kadar çıktığı 1943 yılında devlet satın aldığı buğday için kilo başına sadece 20 kuruş ödemiştir⁵³. Uygulamalar boyunca üreticinin ciddi zararları ise hiçbir şekilde karşılanamamıştır. Üstelik devlet daha ziyade küçük ve orta ölçekli üreticiden alım yapmıştır ki bu zararın sosyal yansımalarını da oldukça güçlü kılmıştır. Büyük üreticiler için Saraçoğlu hükümetinin satışta hububat fiyatlarının serbestçe oluşumuna izin vermesine karşın, Refik Saydam döneminde olduğu gibi genel olarak fiyat belirleme politikasını sürdürmesi nedeniyle satışı kontrol etmiş, hatta kısıtlamışlardır. Bu durum büyük üreticiler için ekstra bir kazanç imkânı yaratırken, dayanıklı olmayan küçük üreticiler için ise yıkıcı sonuçlar doğurmuştur. Devletin düşük fiyatla hububat satın alma politikası üreticinin ürünlerini saklama yoluna gitmesine yol açmıştır. Sonuçta yüzde 25 uygulaması ne yazık ki istifçiliği ve ihtikârı engelleyememiş,

⁵² DİE, *Zirai Bünye ve İstihsal*, Ankara, 1957, s. 13.

⁵³ İbrahim İnci, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Tek Parti Hükümetlerinin İâşe Politikaları", *Tarihin Peşinde, Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sayı 9, 2013, s. 283.

Ordu'nun ve halkın düşük maliyetle iâşesinin sağlanması hedefine ulaşamamış, gelişmeler büyük toprak sahipleri veya hububat tacirleri lehine oluşmuştur⁵⁴.

Büyük toprak sahipleri ve tüccar tarafından, hükümete satılması gereken hububat miktarı satılmaması tam bir karaborsa ortamı oluşmuş, bu da fiyatların olağanüstü düzeyde artmasına yol açmıştır. Şevket Süreyya Aydemir yüzde 25 uygulaması sonrasında buğday fiyatlarının 13 kuruştan 100 kuruşa hızla arttığına dikkat çekmektedir⁵⁵. Bu olumsuz durumun en büyük müsebbibi savaş şartlarında istifade ederek büyük paralar kazanmak isteyen “vurguncu” niyetli büyük tüccarlardır. Hükümetler aldıkları tüm tedbirlere rağmen bu tip “savaş vurguncuları”nın kontrollü müdahalelerini engelleyememiş, engelleyecek düzenlemeleri de maalesef yapamamışlardır.

Saraçoğlu hükümeti, hem karaborsa ve istifçiliği kontrol edebilmek hem de belki vurguncuları bir nebze cezalandırabilmek, halkı da vicdanen rahatlatabilmek amacıyla ve belki de hazineye gelir sağlayabilir niyetiyle, bir defaya mahsus olmak üzere, 11 Kasım 1942 tarihinde, servet vergisi olarak anılan, çıkış amacını hükümetin "olağanüstü savaş koşullarının yarattığı yüksek kârlılığı vergilemek" olarak sunduğu “Varlık Vergisi” denen olağanüstü bir vergiyi yürürlüğe koymuştur⁵⁶. Çok tartışılan bir uygulama olan varlık vergisi de amaca yönelik işe yaramamış, işe yaramadığı gibi mağduriyetlere yol açmış, sosyal yönden büyük sorunlara neden olmuştur.

1943 yılı başlarında iâşe sorunları daha da ağırlaştı⁵⁷. Devlet kuruluşları satın aldıkları yiyecek maddelerini maliyet fiyatından alıyorlardı. İhracatta ve kişilere yapılan satışlarda ise kâr amacı güdüüyordu. Paranın değer kaybetmesi nedeniyle çiftçinin eline geçen fiyatlarda 1942-1943 yıllarında önemli artışlar olmuştur. Fakat bu artışlar, tüketiciyle doğrudan muhatap olan tüccarların kârlarına yazılmış, tüketiciye yüksek fiyat yansımıştır. Sonuçta büyük kentlerin devletçe iâşesi tehlikeye girmiş ve ancak yüksek fiyatlı kaçak hububat ticaretiyle "durum kurtarılmıştı. Öte yandan hükümetin alım fiyatından meydana gelen artışlar, ordunun ve büyük kentlerin resmi yollardan iâşesinin

⁵⁴ Şevket Pamuk, **a.g.m.**, s. 104.

⁵⁵ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, cilt 2, İstanbul 2011, s. 225.

⁵⁶ İbrahim İnci, **a.g.m.**, s. 286, Tevfik Çavdar, Türkiye ekonomisinin tarihi, (1900 1960) Ankara 2003, s. 313.

⁵⁷ "Evlerde ekme kavgaları eksik olmazdı, kim daha çok yedi, kim daha az yedi tartışmaları eksik olmazdı. ... Şeker için memura ve halka değişik bedel ödetiliyordu. Hâlbuki bunları almak da bir meseleydi ve nüfus cüzdanlarının başındaki sayfalar çeteleye dönmüştü. Karaborsa ile mücadele hoş, fakat boş bir laftan başka bir şey değildi." Bkz.: Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, İstanbul, 1970, s. 27-28. "Fiyatlar alabildiğine yükseldi, büyük bir karaborsa başladı... Böylece savaşlar ahlâkı o kadar bozuyor ki, önüne geçmenin imkânı kalmıyor...", Bkz.: Vehbi Koç, **Hayat Hikâyem**, İstanbul, 1973, s. 66.

maliyetini de artırmaktaydı"⁵⁸.

Paradoks olarak Saraçoğlu Hükümeti'nin ekonomi ve fiyatlar üzerindeki devletin müdahale ve denetimini azaltmış olmasına rağmen, piyasa talep-üretim dengesi iyi oluşmadığından, üretimin tüketiciye yansımaları kısıtlandığından fiyatlardaki hızlı yükselişler devam etmiştir. Örneğin, İstanbul'da ekmek fiyatları (1938 Endeksi: 100) 1941'de 160.5, 1942'de 306.8, 1943'de 453,3 olmuştur. 1938-1943 yılları itibariyle fiyat artışları ekmekte (kg) % 284.7, yumurtada (tane) % 364.3 ve şekerde ise % 1,107 artmıştır⁵⁹.

İaşe sorunları daha da ağırlaşınca, 15 Mayıs 1943'te çıkarılan bir kararname ile devletin el koyduğu tarım ürünleri miktarları artırılmış ve hububata ek olarak baklagiller de uygulama kapsamına alınmıştır⁶⁰. Bu kararnamede temel husus aşağıda özetlenmiştir:

Madde 1: 1943 mahsul yılı içinde (aşağıdaki mahsulleri istihsal edenler)...:

- A. Buğday, arpa, yulaf, çavdar, mahlût, mısır, çeltik ve akdarıda, mahsullerinin 6 tona kadar olan kısmından yüzde 20'sini, 6 tondan 15 tona kadar olan kısmında yüzde 30'unu, 15 tondan yukarı olan kısmından yüzde 50'sini,
- B. Fasulye, börülce, nohut, mercimek ve bakla mahsullerinin yüzde 25'ini devlet hissesi olarak aşağıda yazılı bedellerle Toprak Mahsulleri Ofisi'ne teslim mecburdurlar".

Hububat kıtlığı o kadar ciddi bir hale gelmiştir ki, daha 2 yıl önce Türkiye buğday ihraç eden bir ülke iken, 1943 yılında Başbakan Saraçoğlu, hububat kıtlığını giderebilmek için ülke dışından destek aramak zorunda dahi kalmıştır. Üretimde ciddi bir düşüş olmamasına rağmen vurguncu niyetli tüccarların ellerindeki hububatı ısrarla piyasaya sürmemeleri bu hazin duruma yol açmıştır. Eldeki bilgilere göre 1943 yılında İngiltere ve Amerika Birleşik devletlerinden alınan buğdayın miktarı yüz bin ton civarındadır. Bunların önemli bir kısmı hibe olarak Türkiye'ye gönderilmiştir⁶¹.

Savaş yıllarında yaşı ve zorunlu ihtiyaç maddelerini temin etme konusunda en büyük sıkıntıyı büyük bir çoğunluğunu oluşturan yoksul köylüler ile işçi ve dar gelirliiler çekmiştir.

II. Dünya Savaşı'nın sebep olduğu iktisadi buhranları ve iaşe sorunlarını aşmak için gerek Refik Saydam gerek Şükrü Saraçoğlu hükümetlerinin aldıkları tedbirler, büyük ölçüde yetersiz kalmış, halk, yoksul kesimler çok sıkıntı çekmiştir. Buna karşın, 1940lı yıllar

⁵⁸ Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik, a.g.e.*, s. 299-301.

⁵⁹ *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, C. 61, No. 2, (Şubat 1945), s. 27. Fiyat artışlarının nedenleri Hk. Bkz.: Halil Cillov, *Türkiye Ekonomisi, a.g.e.*, s. 130-135.

⁶⁰ Bkz.: *Resmi Gazete*, 15 Mayıs 1943, No. 5405.

⁶¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 6, C: 28, 11 Kasım 1942, s. 18-19, *Resmi Gazete*, 16.11 1943, sayı 5431.

şartlarında 1 milyon civarında askerden oluşan bir ordu yaklaşık 5 yıl silah altında tutulabilmiştir. Büyük şehirlerde pek çok zorluk da olsa halkın iâşe ihtiyacı karşılanabilmiştir. Türkiye ekonomisinin, bazı öğelerde II. Dünya Savaşı'ndan güçlenerek çıktığına dair veriler de vardır. Örneğin savaştan önce Merkez Bankası'nda 26 ton altın varken, 1945 yılı sonunda bu miktar 209 tona ulaşmıştır⁶². Konu ile ilgili, daha çok toplumsal kaynakların tasarrufu ile ilgili başka veriler de sunulabilir.

Sonuç

1939-1945 yılları arası, bir milyon kişilik bir ordunun hazır tutulabilmesi ve savaş sonrasına tasarrufla çıkılabilesine karşın, şehirli kesimi nispeten, köylü kesimi ciddi ölçüde sıkıntıya sokan iâşe politikaları, yan etkileri itibariyle haksız kazançlarla küçük bir grubun ticari sermaye birikimi oluşturmaya kolaylık sağlamıştır. Bu grubun iktisadi gücü sosyal ve idari hayata da yansiyarak, 1945 sonrası katı devletçi-tek parti uygulamalarını beslemiş, halkın çoğunluğunun memnuniyetsizliğini arttırmış, daha önceden pek bilinmeyen hukuk, demokrasi, oy hakkı, devlette eşitlik gibi değerlerle ilişkisini güçlendirmiş, söz konusu değerlerin sosyal hayatta hızla yayılmasını sağlamış, böylece Türkiye için yeni, geniş halk kesimlerine dayanan, halkın ihtiyaçlarını önceleyen siyasal süreç ve örgütlenmelerin zeminini oluşturmuştur.

Sonuç olarak, II. Dünya Savaşı dönemi Türkiye'nin iktisadi politikaları, Türkiye nüfusunun geniş kesimini oluşturan tarım ile geçinen bölümünü ciddi biçimde mağdur etmiş, yoksullaştırmıştır. Bu noktada, sorunu sosyo-ekonomik olarak ağırlaştıran ve geniş halk gruplarında memnuniyetsizliği arttıran ve devlete olması gereken güveni kaybettiren husus köylünün üretirken elde ettiği varlıkta yoksulluk, yokluk çekmesi haline düşürülmüş olmasıdır. Halkın oldukça geniş kesimlerinde hâkim olan yaygın memnuniyetsizlik ve mağduriyet hali, Türkiye için yeni siyasal örgütlenmelerin ihtiyaç olarak belirdiği, yeni sosyal ve iktisadi politikaların gelişeceği, köklü siyasal ve iktisadi bir dönüşümün gerçekleşeceği ortamı yaratmıştır.

⁶² Sefer Şener, **a.g.m.**, s. 91.

KAYNAKÇA

Gazeteler ve Süreli Yayınlar

Aydın Tarihi, No. 98 (Ocak 1942).

Aydın Tarihi, No. 99 (Şubat 1942).

Aydın Tarihi, No. 102 (Mayıs 1942).

Cumhuriyet, 15 Eylül 1939.

Cumhuriyet, 20 Eylül 1939.

Cumhuriyet, 21 Şubat 1940.

Cumhuriyet, 14 Nisan 1942.

DİE, **Dış Ticaret İstatistikleri (1937-1947)**, Ankara, 1948.

DİE, **Fiyat İstatistikleri (1933-1944)**, Ankara, 1944.

DİE, **Zirai Bünye ve İstihsal**, Ankara, 1957.

Düster, Üçüncü Tertip, C. 21.

Milliyet, 31.05.1979.

Resmi Gazete, 26 Kânunusani, 1940, No. 4417.

Resmi Gazete, 26 Kânunusani 1940, No. 4477.

Resmi Gazete, 21 Şubat 1941, No. 4740.

Resmi Gazete, 15 Mayıs 1942, No. 5107.

Resmi Gazete, 21 Mayıs 1942, No. 5111.

Resmi Gazete, 1 Ağustos 1942, No. 5173.

Resmi Gazete, 15 Mayıs 1943, No. 5405.

Resmi Gazete, 16 Kasım 1943, sayı 5431.

TBMM Zabıt Ceridesi, İ. 28, 27.01.1939, C: 1.

TBMM Zabıt Ceridesi, İ. 1, 01. 11. 1939, C: 1.

TBMM Zabıt Ceridesi, İ. 1, 18. 01. 1940, C.8.

TBMM Zabıt Ceridesi, 11. 11. 1942, C: 28.

Ulus, 7 Şubat 1942.

Ulus, 8 Temmuz 1942.

Ulus, 16 Temmuz 1942.

Ulus, 25 Temmuz 1942.

Vatan, 16 Temmuz 1942.

Vatan, 17 Temmuz 1942.

Vatan, 24 Temmuz 1942.

Kitap ve Makaleler

Ahmet Emin Yalman, "İki Yol ve İki Zihniyet", **Vatan**, 12 Temmuz 1942.

Ahmet Emin Yalman , "İyi Frene Lüzum Var", **Vatan**, 26 Temmuz 1942.

Ahmet Emin Yalman, "Saraçoğlu Kabinesi", **Vatan**, 11 Temmuz 1942.

Ahmet Faik Barutçu, **Siyasi Anılar (1939-1954)**, İstanbul, 1977.

Alan Milward, **War Economy and Society (1939-1945)**, Berkeley, 1977.

Asım Us, **Hatıra Notları (1930-1950)**, İstanbul, 1966.

Beşinci Büyük Kurultayda Milli Şefin Hitabeleri", **Ülkü**, C. XIII, S. 76 (Haziran 1939),

"İlave: 76, s. III.

Cemil KOÇAK, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, Ankara, 1986.

Çetin Yetkin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)**, İstanbul, 1983.

Falih Rıfki Atay, "Can Alıcı Noktalardan Biri" , **Ulus**, 9 Ağustos 1942.

Feridun Ergin "Türkiye'de Harp Mâliyesi" **İÜİFM**, C. 4, S.2 (İkinci kânun 1943).

Fethi Tevetoğlu, **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, Ankara, 1971.

Hüsnü BENGİ, **Milli Korunma Kanunu ve Kararlan**, C. I, Ankara, 1945.

Haluk Cillov, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, 1965.

Hilmi Turan, **Hatıralarım**, Ankara, 1959.

Hüseyin Naili Kubalı, **Anayasa Hukuku Dersleri**, İstanbul, 1971.

Hüsnü Bengi, **Milli Korunma Kanunu ve Kararlan**, C. I, 1945.

İbrahim İnci, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Tek Parti Hükümetlerinin İaşe Politikaları”, **Tarihin Peşinde, Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, sayı 9, 2013.

İsmail Arar, **Hükümet Programları (1920-1960)**, İstanbul, 1968.

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, C. 61, No. 2, (Şubat 1945).

Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, İstanbul, 1967.

Korkut Boratav, **100 Soruda Türkiye’de Devletçilik**, İstanbul, 1974.

Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-1907)**, Ankara 2008.

Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, İstanbul, 1970.

Morris Singer, **The Economic Advance of Turkey (1938 – 1960)**, Ankara, 1977.

Niyazi Acun, **Ziraat Tarihimize Bir Bakış**, İstanbul, 1947.

Nusret Köymen, "Milli Korunma Kanunu Üzerine Bir Konuşma", **Türk Ekonomisinin Başlıca Meseleleri**, Ankara, 1944.

Salih Polatkan, **Birinci ve İkinci Dünya Savaşları**, İstanbul, 1986.

Sefer Şener, “İkinci dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Tarım Politikası Arayışları”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2004/1.

Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, Cilt 2, İstanbul 2011.

Şevket Pamuk, “ 2. Dünya Savaşı Yıllarında Devlet Tarımsal Yapılar Ve Bölüşüm”, **Türkiye’de Tarımsal**

Yapılar (1923-2000), derleyen Şevket Pamuk - Zafer Toprak, İstanbul 1988.

Targan Hacim Çarıklı, **Bretton Woods Antlaşması ve Türkiye**, İstanbul, 1947.

Turhan Aytul, “Türkiye’yi Titreten Yıllar”, “Emekli Orgeneral Haydar Sükan’ın Mektubu”,

Tevfik Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi, (1900 1960)**, Ankara 2003.

Vehbi Koç, **Hayat Hikâyem**, İstanbul, 1973.

Yunus Nadi "Fazla mı Serbest?", **Cumhuriyet**, 29 Temmuz 1942.

ANALYSIS OF TURKISH-GREEK POPULATION EXCHANGE IN THE CONTEXT OF GREEK AND TURKISH FOREIGN POLICY

TÜRK-YUNAN MÜBADELESİNİN TÜRK - YUNAN DIŞ POLİTİKASI BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

Mustafa Yahya METINTAŞ¹

Melike METINTAŞ²

Summary

Due to war conditions in the world, population exchange was a broad application of the states in the 19th century. This policy had been applied by the nation states in order to avoid conflict between certain ethnic groups. After the First World War, the Ottoman Empire, which had multi-ethnic character, collapsed and the new Turkish government changed its state identity as a nation–state under the name of Turkey as a land of the Turks. Also, in Greece many Turks and Muslims were faced with a miserable life from conflict with the Greeks. In these conditions, many Rum and Greek people, who lived in the Anatolian part of the Turkey, were obligated to migrate to the Greek lands; Turks and Muslims also migrated from Greece to Turkey when the policies and agreements were applied by both the Turkish and Greek governments. In this study, this population exchange between Turkey and Greece will be analysed and certain results of this policy that relate to international relations will also be discussed.

Key words: Turkey, Greece , Population exchange, Foreign policy,

Özet

Dünyadaki savaş koşulları nedeniyle nüfus değişimi, 19. yüzyılda devletlerin sık sık başvurduğu bir uygulamaydı. Ulus devletler kuruluşları sırasında etnik gruplar arasındaki çatışmaları önlemek için bu politikaya başvururlardı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, çok etnisiteli karaktere sahip olan Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesi ve yeni Türk hükümetinin devlet kimliğini bir Türk ulus devleti olarak belirlemesi bu doğrultuda bir nüfus politikasını zorunlu kıldı. Ayrıca, Yunanistan'da pek çok Türk ve Müslüman, Yunan hükümeti tarafından Balkan savaşlarından beri uygulanan zorbalığa ve baskıya dayanan bir siyaset ile karşı karşıya idi. Bu şartlarda, Türkiye'nin Anadolu kesiminde yaşayan Rum halkının birçoğu ve Yunanistan'da Batı Trakya dışında yaşayan pek çok Türk karşılıklı olarak göç etmek zorundaydı. Bu göç sürecinin çerçevesi Türk ve Yunan hükümetlerinin yaptıkları anlaşmalar ile çizildi ve bu anlaşmalar dönemin uluslararası politikalarına uygundu.

Bu çalışmada, Türkiye ile Yunanistan arasındaki bu nüfus değişimi analiz edilecek ve bu politikanın uluslararası ilişkiler ile ilgili bazı sonuçları tartışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Türkiye, Yunanistan, Nüfus mübadelesi, Dış politika,

¹Eskişehir Osmangazi University Science and Art Faculty Department of History, Eskişehir, Turkey; mmetintas@yahoo.com

²İstanbul Sehir University Human Sciences Faculty, Dragos, İstanbul; melikemetintas@std.sehir.edu.tr

Introduction

Population exchange or resettlement is a kind of movement whereby a large group of people move from one region to another. It is often forced by states of international institutions in the case of war, ethnic and religious issues. Today, population Exchanges and Resettlement processes are controversial arrangements and policies in the international order with the context of legitimacy.¹ However, in the 19th century these arrangements found a significant place in international order because of the Wars, nation-state ideas and ethnic-religious conflicts. All wars in World history have resulted in miserable outcomes. In the 19th century in particular, war expanded into the cities, away from large savannahs that is the reason why mass civil deaths increased and people began to be overcome with the pains of war.² From this point of view, in order to prevent possible bad influence on the civilian people's lives, special kinds of policies were applied by the international institutions, authorities and states. One policy that applied in a war situation involving people was forced migration and resettlement. After World War I and collapse of the Ottoman Empire, Turkey also had to experience this type of policy among the Rum and Turk societies. After the ethnic and religious conflict that existed in both Turkish and Greek regions, both states decided to do a population exchange within these regions. Thousands of Turkish people in Greece and Rums in Turkey who had lived in that land for hundreds of years were forced to move from their homeland to another region. This exchange was signed in the Lausanne treaty with Turkey's and Greece's agreement. In other words, population exchange was enforced due to this bilateral acceptancy. After the collapse of the Ottoman Empire, conflict with Greece also influenced the peoples of the region and those people became unable to live in these regions safely and peacefully. After the defeat in Anatolian territory, in order to protect the minorities in Turkish parts, Greek wanted that population exchange. By contrast, considering the establishment of nation-state idea and the risk of "Megalith Idea" of Greeks, Turkey had a more moderate approach to population exchange. But there were also economic and political reasons to support the idea of resettlement. For this reason, in Lausanne to preserve the life

¹ Mandacı, N. (2014). Ulus-Kurma Süreçleri Ve Nüfus Mübadeleleri: Dün–Bugün. **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 180(180). P. 88.

² Mandacı, N. (2014). Ulus-Kurma Süreçleri Ve Nüfus Mübadeleleri: Dün–Bugün. **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 180(180). P. 87.

and safety of people and states, population exchange and resettlement issue was put on the agenda.

On November 21, 1922 in the first meeting of the Lausanne Conference, Greek – Turkish issues that covered the borders between these two countries, minorities, the Orthodox Fener Greek patriarchate (*Ecumenical Patriarch of Constantinople*) and population exchange were discussed by all sides.³ After these kinds of meetings, on January 30, 1923, the "*Bilateral Convention on the Exchange of Turkish and Greek Population*" and the Protocol on the Repatriation of Civilian Detainees and the Exchange of Prisoners of War⁴ were signed between the two countries. After the certain negotiations and the establishment of institutions population exchange for these two societies begun. However, during the practice many problems existed on both sides such as status of people's immovable goods and property etc., and each of the issues were processed in the diplomacy agenda. From this point of view, it can be seen that population exchange between Greek and Turkish societies occupied the foreign policies of both countries and both countries were motivated to apply this resettlement policy within the context of fulfilling their foreign policy approach. In other words, during that time the population exchange idea was right for Turkey's and Greece's foreign policy understandings and they constituted the resettlement policy to fulfil their main foreign policy aims. Moreover, population exchange between Turkey and Greece was also an essential example for other population exchanges in the world which suffered similar issues such as wars or ethnic conflicts. For instance, population exchange in 1944 between Soviets and Poland and in 1946 between Czechoslovakia and Hungary took as an example the Turkish–Greek population exchange.⁵ From this point of view, both sides had judicious reasons to apply population exchange into their foreign policy approach. That is the reason is why analysing Turkey's and Greece's foreign policies and strategies is essential to understand the reasons behind population exchange just as much as its historical process.

In this study, the Turkish-Greek population exchange process will be evaluated in two different parts. In the first part, reasons for population exchange, possible ideas of the governments, the main historical processes from beginning to end, agreements, institutions and influences that effected in further diplomatic contacts and issues between Turkey and

³ Değerli, E. S. (2015). Atatürk Dönemi Türk-Yunan Siyasi İlişkileri. **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, P.15

⁴ Veremis, Thanos (2004) "1922: Political Continuation And Realignment In The Greek State", Renee Hirston (Ed.), **Crossing The Aegean: An Appraisal Of The 1923 Compulsory Population Exchange Between Greece And Turkey**, New York Oxford, Berghahn Books, P.60

⁵ Bozdağlıoğlu, Y. (2014). Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Ve Sonuçları. **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 180(180), P.11

Greece. In the second part, the main approaches of Turkey and Greece on behalf of the foreign policies and strategies will be evaluated and the appropriateness of population exchange to these foreign policy approaches will be discussed to cover both countries.

During the study, certain resources about population exchange; records, official reports and academic books, will be used in order to reinforce to the argument of this study.

1. Main Reasons and Historical Process of the Turkish-Greek Population Exchange

Although the meaning of population exchange almost exclusively covers the resettlement between the Greek and Turkish minorities who live in Greece and İstanbul and the Anatolian Part of Turkey, this term has become a historical context for both countries due to certain reasons, agreements, socio-political changes, foreign policy orientations diplomatic contacts, conflicts and economical aspects. In this case, population exchange should be evaluated with all different aspects which existed during that time and considering the situations of the both countries.

The first experience of migration for the Ottoman Empire was the Balkan Wars and the process that followed it. After the 1912 migration from the Balkans to Anatolia was accelerated and end of the year average number of Muslim people who moved to Anatolia was about 100.000⁶. Next year number of the people who migrated from Greece to Anatolia was doubled. Reasons for these migrations of Muslim people was based on the 1800's when the nation-state idea and nationalism increased in the Balkan countries. In that time Christian Balkan societies who had citizenship of the Ottoman Empire as Bulgarian, Rum or Serbians begun to revolt in order to gain their independence from the Ottoman Empire, aiming to become a nation-state and create a homogeneous, pure nation. In this regard, Muslim people who were living in Balkan territory were targeted by the rebels and faced with the great afflictions and persecution. Also, some European countries mainly Greece supported these revolts as challenging the territorial integrity of the Ottoman Empire. In this case, the Ottoman Empire could not find any way to suppress the rebellions and save the Muslim societies there. For this reason, great numbers of Muslims in the Balkans had to migrate to the Anatolian part of the Ottoman Empire and the demographical structure of the Balkans was substantially changed with these migration movements. After the Balkan tragedy for Ottoman Empire, the idea of Ottomanism which refers to living together in peace, under the ruling of

⁶ Erdal, İ. (2014). Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde Gayrimübadil Olma Konusu Ve Mübadeleden Iskat (Çıkma) Yolları. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 180(180), P.134-135

Ottoman Sultan was rejected. Therefore, the Ottomanism idea was not discussed any more for the destiny of Ottoman Empire. This is essential because this process shows us how the Turkish side prepared for the population exchange policy with Greece.

In short, the Balkan Wars and rebellions of non-Muslim groups in that territory caused large-scale migration for the Muslim people. After the tragedy of the Balkans, demographical concerns and the loss of Ottomanism values, Turkish foreign policy evaluated the idea of population exchange. The Balkan Wars lost the Ottoman Empire most of its imperial power and brought it to the point of collapse. After the Great War, the Ottoman Empire collapsed and with the Mondeos Truce, lost almost it all competence in Balkan territory which was occupied by Greek forces up to the West Thrace region.⁷ After the Mondeos Truce, a national struggle and War of independence was started by Turkish generals and a new government was established in Ankara. These movements suppressed the Greek forces from all around the territory of Turkey. In September 1922 Greek forces were routed by Turkish forces.⁸ In this case, the great defeat Greece by the Turkish forces and success in the National Pact (*Misak-i Milli*) caused a security threat for both Greece and Rum society who lived mostly in the Anatolia and İstanbul part of the Ottoman Empire. Especially, the government of Greece expressed its concerns about Rum minorities due to this condition.⁹ Thus, the Greeks had to find a solution to this situation with the certain negotiations which would held right after Turkey's victory. That is why Entente powers invited Turkey to meetings right after the battle.¹⁰ For the meetings, Turkey offered the city of İzmir, however, due to war conditions and its being on Turkish land, entente states did not accept that city and preferred Lausanne for meetings.¹¹ Before the analysing the process of the Lausanne conference and debates on population exchange, it is essential to understand the main reasons for population exchange and the outlooks and conditions of both Turkey and Greece. Firstly, both countries had struggles with their economy because of the high level of war expenses. Also, again due to destructive influences of the Wars, socio-politics problems for both countries domestic politics had been caused. From this point of view, the countries both experienced economic and political problems after the war increased the ethnic conflicts between Rum and Turkish

⁷ Biber Eray, T. (2015). 20. Yüzyılda Yunanistan'dan Türkiye'ye Türk Göçleri. **XX-XXI. Yüzyılda Türk Dünyasında Sürgün Ve Göç**, İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yay, P.305

⁸ Biber Eray, T. (2015). 20. Yüzyılda Yunanistan'dan Türkiye'ye Türk Göçleri. **XX-XXI. Yüzyılda Türk Dünyasında Sürgün Ve Göç**, İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yay, P.311

⁹ Mandacı, N. (2014). Ulus-Kurma Süreçleri Ve Nüfus Mübadeleleri: Dün-Bugün. **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 180(180), P.91

¹⁰ Sonyel, S. R. (2006). **Gizli Belgelerle Lozan Konferansının Perde Arkası** (Vol. 103). Türk Tarih Kurumu. P. 114

¹¹ Zürcher, E. J., & Gönen, Y. S. (1999). **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**. İletişim Yayınları. P. 234

people. Unlike the unity of the societies as in the Ottoman era, these two groups separated from each other and understood that they could never live together now Greece and Turkey were allies. Due to society's conditions and economic-political problems both sides realized the necessity for population exchange. Secondly, despite Turkey's experience of similar stuff in the economic and socio-political field with Greece; Turkey's primary reason for population exchange was mainly about the rebellions which was one substantial factor to collapse of Ottoman Empire that gave the Non-Muslim groups in the various part of the Anatolia and Balkans the idea of becoming a nation –state separate from the empire. It is known that the rebellions which existed in the Ottoman lands were provoked by the great and Entente powers such as United States, Russia, France and United Kingdom.

As mentioned before, at the end of the rebellions thousands of Muslim people were faced with massacre and miserable conditions during their forced migrations. The Turkish government aimed that with the population exchange these rebellions would not re-occur again at least in the local scale. The Turkish government accepted resettlement as the right decision for security maximisation in the country. Moreover, rebellions of non-Muslim and non-Turks groups not only reinforced the idea of population exchange but also created an idea for the Turkish government to become a nation state to provide a pure and homogeneous ethnical society. The Nation-State idea, mainly followed by the Mustafa Kemal Atatürk's government, Mim Kemal Öke explained this concept in his book called *Ermeni Sorunu (Armenian Question)*. According to Öke, Mustafa Kemal Atatürk thought that the exchange between ethnic groups was an essential contribution to establish a homogeneous Turkish state. Therefore, Mim Kemal Öke puts forwards the view that population exchange would play an essential role in becoming a nation-state.

Thirdly, Venizelos, who was the head of the Greek State from 1910, had an irredentist strategy. He said that "Since I was young, the island of Skyros, which is in the middle of the Aegean Sea, has been the geographical centre of Hellenism."¹² Venizelos is seen as great contributor to the *Megalih* idea and expansion of the Borders of Greece. Also, he had targeted Anatolian geography afterwards in diplomatic contacts during and after the First World War.¹³ In the light of this information, Greece expected the *Megali* idea to be reborn with the

¹² Uzun, H. (2004). **1919-1950 Yılları Arasında Türkiye-Yunanistan İlişkileri**. Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, P.5

¹³ Çaycı, A. (1987, October) "Yunanistan'ın Anadolu Macerası I", **H.Ü.Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi**, C.I, Sayı:1, (1-20), P.2

population exchange. However, the Turkish government believed that the *Megali idea* would be completely over with the population exchange.¹⁴

Returning to Lausanne conference, the conference's purpose was to conclude the war. The conference was led by Lord Curzon. Turkey joined the meetings with a group of delegates and under the leadership of İsmet İnönü. During the meetings the population-exchange issue occupied the majority of the time. Norwegian diplomat Fridtjof Nansen emphasised the importance of the issue of population exchange and the resettlement process in his speech at these meetings. *"This problem is unquestionably confronted with grave difficulties. The classification of the people who are more than a million in number and who are to be removed from their homes to be moved to a foreign country for their own purposes, the recording and evaluation of the personal property and property they will have to leave behind, the payment of damages they are entitled to anyone who will think about the problems that they can take, these difficulties will seem endless"* He voiced these dissidentative remarks about the formative population exchange.¹⁵ The Turkish representative found chance to share the ideological and structural changes of both their domestic and foreign policies in the Lausanne Conference. In this regard, the identity of the Ottoman Empire as united almost completely changed in the new Ankara government of Turkey's policy, within the context of population exchange. From this point of view, it is essential to evaluate the Lausanne process on behalf of the population-exchange. In January 30, 1923 between the Greek and Turkish government the first agreement called *"Agreement and Protocol about Turkish and Rum Population Exchange"* was signed by sides.¹⁶ According to the third chapter of the agreement the Turkish societies condition during the resettlement process was determined. The third chapter of the agreement is summarized as follows;

1. Turkey, citizens of race, religion, language will not make the distinction.
2. Every Turkish citizen will be permitted to fulfil his religious obligations as long as it does not disturb public order.
3. Minorities shall have the right to freedom of movement and immigration.
4. Each Turkish citizen shall be equal before the law regardless of religion.
5. Minorities will also benefit from all civil and political rights equally.

¹⁴ Ari, K. (1995). *Büyük Mübadele*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları. P.118

¹⁵ Meray, *Lozan Barış Konferansı*, I/I, P. 119.

¹⁶ Sarımay, Y. (2000). "Türk-Yunan İlişkilerinde Mübadele Sorunu", *Atatürk 4. Uluslararası Kongresi* (25-29 Ekim 1999 Türkistan-Kazakistan), P.306

6. Minorities will have the right to establish their own schools. In these schools, they will be able to teach with their own language, but it will also be obligatory to learn Turkish language.

7. The Greek government has recognized the same rights, which were given to minorities in Turkey by the Turkish government, for Turkish minority in Greece.¹⁷

In the first phase of the population exchange, although Turkey and Greece seemed to be united in their resettlement policy, all sorts of disagreements existed as negotiations progressed between two countries.¹⁸ Some of the noticeable problems were as follows: Firstly, determining which regions applied in both countries. Both sides did not want to include some parts in the population exchange process. Those regions and minorities are Rums in İstanbul for Greece and western Thracian Muslims for Turkey. Secondly, Turkish delegates wanted to move Fener Rum the patriarchate from İstanbul to Greece, however Greece and other delegates from Britain and United States wanted to leave the patriarchate in İstanbul. Thirdly, İsmet İnönü criticised the condition of the Rums which had shown as worst than Turks. He remarked that discussion about the *humanitarian dimension* is of this issue essential than other factors as conditions of Rums etc.¹⁹ In this context, İsmet İnönü explained the concept of the *humanitarian dimension* with certain historical considerations. These are as follows: the invasion of Anatolia, Greece 's expansionist policy, the uneasiness and persecution condition for the Muslim-Turkish people living in Greece, the great victory of the Turkish Army and the desire of the Greeks in order to migrate to Greece after feeling unsafe in Anatolia after this victory, and the wish of The Christian minority living in Anatolia in the Ottoman period to emigrate after war and conflict. In this context, it is clearly observed that the Turkish government has in fact given up hope of the Turkish and Rum groups living together.²⁰ The fourth and the most substantial issue between the Turkish and other delegates was about *etabli* issue. The term of “*etablis*” was interpreted differently by the Turkish and Greek side and relations between two states was came to an end due to this problem.²¹ The Turkish side accepted this term as calm behaviour which applied to Rum minorities who did not join the rebellion and obeyed the Turkish law. Turkey maintained that these people could

¹⁷ Meray, Gül (1972) **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Lozan (1922-1923)**, P. 97

¹⁸ Bozdağlıoğlu, Y. (2014). Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Ve Sonuçları. **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 180(180), 9-32. p. 11

¹⁹ Kara, B. (2005). Dramatik Bir Huzur Mücadelesi: Mübadele. **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 5(1). p.1

²⁰ 12 E, Macar, (2003) **Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi**, İstanbul, S. 96-97.

²¹ Değerli, E. S. (2015). Atatürk Dönemi Türk-Yunan Siyasi İlişkileri. **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, P.15

remain in Turkey in regards to *établi*. By contrast, the Greek side accepted this term as meaning the whole Rum people would stay in the Anatolian region. However, Turkey wanted to send as many Rums as possible out of Turkey, however the Greeks wanted to settle them in Anatolia in order to continue its connection with İstanbul. ²² The *Etabli* issue blocked both sides' foreign policy agreement until the Greek president Venizelos came into power in 1928. In June 1930 the Ankara agreement was signed between Turkey and Greece and reached a solution for both *établi* and population-exchange. ^{23 24}

In conclusion, the Greek Orthodox population in Anatolia which apparently numbered around 900,000 was exchanged with the Muslim population of around 400,000 who lived in Greece. ²⁵ Moreover, the consensus view seems to be that after 1930, Greece and Turkey had a better relationship after compromising over the population-exchange. This agreement resolved the most important dispute which was left over from Lausanne, and a new era began for these two states. Greek-Turkish reconciliation or Greco-Turkish rapprochement was presented by the two visionary and powerful leaders of each country: Mustafa Kemal Atatürk and Eleftherios Venizelos in the year of 1930. ²⁶ After Lausanne the Greek leader Venizelos changed his "irredentist" idea based on Greek expansionism called the *Megali Idea* in his foreign policy agenda and he repeatedly asserted that notion of the *Megali idea* was completely dead and buried. ²⁷ However, this mutual agreement is not the only factor to explain this new wave of good relations between Turkey and Greece.

After 1930, the political conjuncture of Europe and the Balkans influenced these two countries' relationship. The reasons that Greece and Turkey united in their Foreign policy agenda is the revisionist manner of Bulgaria on Balkan territory ²⁸ and fascist Italy's expansionism idea to the Mediterranean and Aegean region under the leadership of the fascist leader Mussolini. In these contexts, there results provide confirmatory evidence that population-exchange between Turkey and Greece had taken a long time and in each period of this policy these countries foreign policy approaches to each other had changed and there

²² Değerli, E. S. (2015). Atatürk Dönemi Türk-Yunan Siyasi İlişkileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, P.15

²³ Karpat, K. H. (2010). *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma Ve Göçler* (Vol. 22). Timaş Yayınları. P.181

²⁴ Değerli, E. S. (2015). Atatürk Dönemi Türk-Yunan Siyasi İlişkileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, P.15

²⁵ Hale, W. (2012). *Turkish Foreign Policy Since 1774*. Routledge P.40

²⁶ Aydın, M., & Ifantis, K. (Eds.). (2004). *Turkish-Greek Relations: The Security Dilemma In The Aegean*. Routledge.P.96

²⁷ Alexandrēs, A. (1983). *The Greek Minority Of Istanbul And Greek-Turkish Relations, 1918-1974*. Center For Asia Minor Studies.P.174

²⁸ Uzun, H. (2004). *1919-1950 Yılları Arasında Türkiye-Yunanistan İlişkileri*. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(2). P.43

were differences in conditions of the Balkan and European territories. Moreover, it can be assumed that leaders during the policy of population exchange and their main ideologies also shaped the main characteristics of the process. In the first half of the period of the population exchange Turkey followed a certain security-based, isolationist ideology. That is the reason why the main purpose of the population-exchange was to send as many Rum as possible from Turkish lands and provide ultimate security for Muslim minorities in Greek territory. By contrast, Greece under the leadership of Venizelos followed an expansionist type of foreign policy and their main objective was keeping more Rum people in İstanbul and west Trachea. On the other hand, in the second half of the period, Turkey followed securitization in its foreign policy agenda in general but this securitization shifted mainly towards Italy and the Balkans. This is the reason why mutual agreement with Greece appeared profitable for Mustafa Kemal Atatürk and Turkish policy makers. In addition, Greece lost its expansionist *Megali* idea after the decisive political changes happened when the liberal party came into the power in 1928.²⁹ Therefore, the centrality of the issue of population exchange and resettlement is mainly based on understanding the correlation between the ideologies followed by the effective and popular leaders of the countries in that time, and those influences on their foreign policy goals during the process. Next chapter of the study analyses in detail the main influences and ideologies in the population exchange period.

2. Population Exchange and Foreign Policy Approaches of Turkey and Greece

In this part of the study, the discussion will analyse correlation between the policy of population exchange and both countries Foreign Policies in that era. In other words, the question under discussion is, “Was population exchange idea completely the governments’ strategies on behalf foreign affairs?” In this regard, the foreign policy approaches of the two countries carried importance in verifying or falsifying the main discussion of this study.

First of all, Turkey’s foreign policy in that era was mainly based on nationalism and an isolationist type of Foreign policy. During the 1920’s, Atatürk and his colleagues tried to transform most of the institutions of Turkey and reconstruct both the society and its culture that had been inherited from the Ottoman past on the basis of a new idea which involved nationalist and modernist dynamics.³⁰ Mustafa Kemal Atatürk’s Turkish foreign policy was mainly based on three principles. Firstly, Mustafa Kemal indicated that foreign policy for the new established republic of Turkey was based on the common idea, also expressed by himself

²⁹ Alexandrēs, A. (1983). *The Greek Minority Of Istanbul And Greek-Turkish Relations, 1918-1974*. Center For Asia Minor Studies.P.174

³⁰ Hale, W. (2012). *Turkish Foreign Policy Since 1774*. Routledge.P.41

as, “*peace in the country, peace in the world*”. It is known that the Mustafa Kemal Atatürk followed a certain kind of foreign policy which accepted and obeyed international law and regulations. Therefore, Atatürk believed that for each conflict that Turkey experienced in the international area, the solution should be found in the international institutions and law. Secondly, while the Ottoman Empire lost a lot of its major lands during World War 1, Mustafa Kemal Atatürk did not have any expansionist ideas in his foreign policy towards getting those lands back. In other words, Mustafa Kemal's foreign policy aimed at strengthening the Turkish state within the current national borders.³¹

He was only abiding by the principles of the National Pact (*Misak-I Milli*) which was determined during the national struggle (*Milli Mücadele*) by Mustafa Kemal Atatürk and other commanders of Turkey. Therefore, both in the Lausanne meetings and during the early republican era he stressed only the main principles of the National Pact for the Turkish foreign policy agenda. Thirdly, despite the imperial identity of the Ottoman Empire as a heritage for new republic of Turkey, Mustafa Kemal Atatürk followed a nation-state idea which was an increasing trend in Europe from that time, for the new republic Atatürk clearly observed the necessity of nationhood based on his movement and ideology.³² Atatürk always tried to create homogeneous citizenships for the country under the Turkish identity. Atatürk also realized that their nationalist claims as a political ideology must be reinforced with the strict definition of the national identity.³³ Therefore, whether Turkish nation-building process succeeded or failed, this ideology constituted the domestic ideological context of Turkish foreign policy.³⁴ The success and failures of the Turkish nation-building process have constituted the domestic ideological context of Turkish foreign policy. In his foreign policy strategies this approach can be seen as a Kemalist Nationalist ideology. From this point of view, population exchange is a clear evidence for the Atatürk's nation-state strategy in the foreign policy context. Hasan Kösebalaban explained this nation-state building with the population – exchange which demographically supported Atatürk's approach in his book called *Turkish Foreign Policy* as follows: “The Kemalist project of nation-building was achieved to the effect that non-Muslim population in Anatolia was significantly reduced as a

³² Aydın, M. (1999). Determinants of Turkish Foreign Policy: Historical Framework and Traditional Inputs. *Middle Eastern Studies*, 35(4), 152-186. P.23

³³ Aydın, M. (1999). Determinants of Turkish Foreign Policy: Historical Framework and Traditional Inputs. *Middle Eastern Studies*, 35(4), 152-186. P.23

³⁴ Kösebalaban, H. (2011). *Turkish Foreign Policy: Islam, Nationalism, and Globalization*. Springer. P.48

result of the Turkish-Greek population exchange and the remaining population's migration in later stages under the pressure of policies such as the capital tax.”³⁵

In that sense, this argument provides confirmatory evidence that the nation-state idea of Mustafa Kemal Atatürk was not only a perspective but actualised with the sort of policies that applied in that time. Additionally, despite Mustafa Kemal Atatürk and his colleagues trying to create type of homogeneous Turkish society on behalf of the nation – state idea and shaping their foreign policy based on this point, they were also well-aware that the cosmopolitan society inherited from the Ottoman Empire involved various numbers of ethnic groups still living in Turkish land. For that reason, they followed a realistic option for the society of Turkey based on “common citizenship” instead of “ethnicity” thus individuals who came from various different ethnic origins accepted to be Turks according to principle of Turkish Constitution as “all citizens are Turk”.³⁶ After the population – exchange many people were also affected by this policy. People who were Muslim, lived in Turkey but were not ethnically Turkish or Muslim people who came from former Ottoman territories with the population exchange were accepted as Turk not as a Muslim minority.³⁷ These kinds of information are proper evidence to accept population-exchange policy as a step for the Kemalist Nationalist ideology, which consisted of being Turk on behalf of a nation-state idea. In this sense, population exchange provided a demographical change for Turkey in order to create new homogeneous society. Therefore, population exchange was an essential foreign policy strategy which had direct connection with the further ideology of Turkish government. However, Mustafa Kemal Atatürk's ideology and population exchange policy clashed with another idea of his called Westernization. According to Mustafa Kemal Atatürk, modernization of the Turkish republic should be based on Western ideas and innovation. Thus, he put the Westernization idea in the centre of both his domestic and international policies. From this point of view, the project of the homogenization derived with the population exchange policy led to large scale Islamisation in the Anatolian population.³⁸ Atatürk's homogenization and building the nation-state idea conflicted with the Islamisation of the population in Anatolia. In that sense, it can be assumed that the population exchange caused a dilemma for Atatürk's ideological approaches and foreign policies.

³⁵ Kösebalaban, H. (2011). *Turkish Foreign Policy: Islam, Nationalism, and Globalization*. Springer. P.47

³⁶ Aydın, M. (1999). Determinants of Turkish Foreign Policy: Historical Framework and Traditional Inputs. *Middle Eastern Studies*, 35(4), 152-186. P.23

³⁷ Kösebalaban, H. (2011). *Turkish Foreign Policy: Islam, Nationalism, and Globalization*. Springer. P.50

³⁸ Kösebalaban, H. (2011). *Turkish Foreign Policy: Islam, Nationalism, and Globalization*. Springer. P.50

Second of all, during the 1920's and up until 1930, Greek foreign policy changed based on an international agenda. Also, Greece's policy makers under the leadership of Venizelos shaped the population exchange policy according to these international agendas. In that sense, Greek foreign policy influenced the population exchange process with its own evolution. Similar to Turkey, Greek foreign policy also had some struggles with Greek ideology in that time. Firstly, as mentioned before, Greece had the *megali* idea which carried certain peculiarities of the expansionist approach into their foreign policy. In that time, Greece tried to achieve domination over Western Thrace and control the Turkish government with the population of Rums who lived in İstanbul. Greece also tried to get support of European powers primarily Britain to succeed in its *megali* idea. In this context, with the *megali* idea as an ideology for the foreign policy of Greece, it can be accepted that the Greece had also sort of nationalistic approach as regards to Hellenism and the heritage of Byzantium. However, in contrast with Turkey, Greece did not follow any isolationist approach and wanted to expand its territory as much as possible after the Balkan Wars. On the other hand, while Greece followed an expansionist nationalist type of foreign policy during the 1920's due to victory of Turkey in both Aegean and Anatolian part of the territory, Greece had concern about its Rum societies who lived in these territories and immediately wanted to population exchange because of the security of these people. Despite the expansionist approach of Greece during the Lausanne meetings and population-exchange process, Greece had also sort of secularisation strategy in foreign policy in order to protect Greek-Rum society in Turkish lands. Secondly, due to *megali idea* aims in the population exchange policy, Greece did not agree with Turkey within some principles, however, by the 1930's Greece's expansionist idea was over and population exchange was determined by both sides peacefully. The key point that caused change in the Greek foreign policy approach was the increasing other threats which came from Bulgaria and Italy. Increasing fascism in Europe reached the radical level and especially Mussolini carried this ideology to procure Mediterranean territory. After these security problems that Greece faced, Greek policy makers decided to move their foreign policy agenda to security maximisation. In that sense, unlike past relations, Greece decided to move together with Turkey to suppress these threats of fascism and expansionism. Population exchange in this era became essential due to fact that until the 1930's, this mutual arrangement between Turkey and Greece was not resolved successfully and actual conflict had continued between the two countries. However, the 1930's population exchange was optimal for both countries interests.

Conclusion

The population exchange between Greece and Turkey had an essential role to play in both foreign policy idea and the historical context. Turkey tried to provide homogeneity for its nation-state and nationalist approach, by contrast Greece wanted to protect its people in Anatolia and tried to rebirth the idea of *Megali*. In that sense, whether countries were successful in reaching their objectives with the population-exchange or not, it can be assumed that the population exchange expressed both of countries' foreign policy approaches and the ideological outlook clearly. However, it is also known that the population exchange caused a dilemma for both countries' ideological and international dynamics, such as Westernization of Turkey or struggle between securitization and expansionism ideas of Greece. For this reason, it is said that population exchange was a saviour for both countries in the short run, however, the extent to which this broad demographic change succeeded in the name of foreign policy and ideology is open to debate.

Overall, on the basis of the evidence currently available, it seems fair to suggest that Turkish – Greek population exchange carried certain characteristics from both countries' ideological mind-sets and foreign policy approaches. Also, it can be also accepted that the leaders accepted the population exchange policy to carry through their main purposes in both domestic and international scale. However, the population exchange idea has still some blurred edges about whether it was successful on behalf of foreign policy in the long run.

References

- Alexandrēs, A. (1983). *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974*. Center for Asia Minor studies
- Ari, K. (1995). Büyük Mübadele, Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Aydin, M. (1999). Determinants of Turkish foreign policy: Historical framework and traditional inputs. *Middle Eastern Studies*, 35(4), 152-186
- Aydin, M., & Ifantis, K. (Eds.). (2004). *Turkish-Greek relations: the security dilemma in the Aegean*. Routledge
- Biber Eray, T. (2015). 20. Yüzyılda Yunanistan'dan Türkiye'ye Türk Göçleri. XX-XXI. *Yüzyılda Türk Dünyasında Sürgün ve Göç, İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yay*, p.311
- Bozdağlıoğlu, Y. (2014). Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Ve Sonuçları. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 180(180)
- Çaycı, A. (1987, October) "Yunanistan'ın Anadolu macerası I", H.Ü.Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, C.I, Sayı:1, (1-20), p.2
- Değerli, E. S. (2015). Atatürk Dönemi Türk-Yunan Siyasi İlişkileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,
- Erdal, İ. (2014). Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde Gayrimübadil Olma Konusu Ve Mübadeleden İskat Yolları *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 180-80
- Gül, M. Lozan Barış Konferansı, I/I, P. 119. Mübadeleden İskat (Çıkma) Yolları. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 180(180)
- Gül, M. (1972) Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Lozan (1922-1923),
- Kara, B. (2005). Dramatik Bir Huzur Mücadelesi: Mübadele. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,
- Hale, W. (2012). *Turkish Foreign Policy since 1774*. Routledge
- Karpat, K. H. (2010). *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma Ve Göçler* (Vol. 22). Timaş Yayınları.
- Değerli, E. S. (2015). Atatürk Dönemi Türk-Yunan Siyasi İlişkileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*

Kösebalaban, H. (2011). *Turkish Foreign Policy: Islam, Nationalism, And Globalization*. Springer.

Macar, E. (2003) Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi, İstanbul

Mandacı, N. (2014). Ulus-Kurma Süreçleri Ve Nüfus Mübadeleleri: Dün–Bugün. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 180(180)

Sarınay, Y. (2000). “Türk-Yunan İlişkilerinde Mübadele Sorunu”, Atatürk 4. Uluslararası Kongresi (25-29 Ekim 1999 Türkistan-Kazakistan)

Sonyel, S. R. (2006). *Gizli Belgelerle Lozan Konferansının perde arkası* (Vol. 103). Türk Tarih Kurumu

Uzun, H. (2004). 1919-1950 Yılları Arasında Türkiye-Yunanistan İlişkileri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*

Veremis, Thanos (2004) “1922: Political Continuation And Realignment In The Greek State”, Renee Hirston (Ed.), *Crossing The Aegean: An Appraisal Of The 1923 Compulsory Population Exchange Between Greece And Turkey*, New York Oxford, Berghahn Books

Zürcher, E. J., & Gönen, Y. S. (1999). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. İletişim Yayınları

AÇIKLAMALI BİR KAYNAKÇA DENEMESİ: 93 HARBİ (1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI) ÜZERİNE BAZI ÇALIŞMALAR

AN ESSAY OF THE ANNOTATED BIBLIOGRAPHY: SOME RESEARCHES ON THE 93 WAR (1877-1878 OTTOMAN-RUSSIAN WAR)

Uğur ŞAKAR¹

Özet

93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) hakkında Türkiye’de ve Rusya’da oldukça önemli araştırmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların bir kısmında savaş bir bütün olarak anlatılmakta, bazı çalışmalarda Rumeli ve Kafkas cepheleleri olmak üzere iki yönü olan savaşın cepheleleri ele alınmakta, bir kısmında ise dönemin şahsiyetleri çerçevesinde değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu çalışmada ise 1943’ten 2004 yılına kadar 93 Harbi üzerine Türkiye’de yayınlanmış yedi eser üzerinde durulmuştur. Kronolojik olarak aktarılan eserlerin her birinin bölümlerine ve bu bölümlerde ele alınan konulara değinilmiştir. Böylelikle incelemesi yapılan mevcut eserlerdeki eksik yönlerin tespit edilerek yeni araştırmalara zemin hazırlanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rumeli Cephesi, Kafkas Cephesi, Osmanlı-Rus İlişkileri

Abstract

Quite important studies about 93 War (1877-1878 Ottoman-Russian War) are carried out in Turkey and Russia. In the part of these studies the war is discussed as a whole, in some studies the war is discussed with the fronts of the war which has two sides are Rumelia and Caucasus, in the other part of the studies there are also evaluations within the framework of the actors of the period. Seven books which are about 93 War published from 1943 to 2004 in Turkey were studied in this paper. The chapters and subjects of these books are mentioned chronologically. In this way, it is aimed to determine the missing aspects of the existing works and prepare the groundwork for new researches.

Key Words: Rumelia Front, Caucasus Front, Ottoman-Russian Relations

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, e-posta: ugrskr@gmail.com

Giriş

1492 yılında Rus hükümdarı III. İvan'ın Osmanlı padişahı II. Bayezid'e yazdığı mektup ile resmî olarak başlayan² Osmanlı-Rus ilişkileri tarihi içerisinde her iki tarafı ve dünya tarihini etkileyen pek çok olay söz konusudur. Beş yüz yılı aşan iki taraf arasındaki ilişkilerde en çok dikkat çeken konuların başında savaşlar gelmektedir ki, gerçekleşen savaşların sayıca fazlalığı da iki devlet arasındaki ilişkilerin yalnızca savaşlar tarihi perspektifinde değerlendirilmesinin ne kadar güç olduğunu göstermektedir.

Rumi takvimde 1293 yılına denk gelmesi sebebiyle 93 Harbi adıyla Türk tarih yazımında yer alan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, iki ülke ilişkileri açısından önemli bir kırılma noktasıdır. Avrupa siyasetinde Şark Meselesi adıyla bilinen süreç içerisindeki konumu, Rus İmparatorluğu'nun uyguladığı Panslavizm politikasındaki önemi gibi konular açısından incelenen bu savaşın bir başka önemli yanı da süreç içerisinde yer alan ve süreci yönlendiren iki tarafın tarihi şahsiyetleridir.

Savaşın öncesi, gelişimi, sonrası, iki taraf ilişkilerinde ve uluslararası siyasetteki yeri bağlamında 93 Harbi'nin değerlendirilmesine yönelik çalışmalar söz konusudur. Ancak bu noktada vurgulamak gerekir ki, söz konusu savaşa dair Türkiye'deki araştırmalar Rusya'da yapılanlara nispetle oldukça azdır. Öncelikle YÖK tez veri tabanı üzerinde yapılan tarama neticesinde 93 Harbi'ni doğrudan konu edinen üç doktora tezi olduğu görülmüştür.³ Bir doktora tezinin ise konu ile ilgili dolaylı bağlantısı söz konusudur.⁴ Buna karşılık doğrudan savaşı konu edinen yüksek lisans tezi sayısı on altı adettir.⁵ Dolaylı olarak 93 Harbi ile ilişkilendirilen beş yüksek lisans tezi söz konusu olup, bunların ikisi savaş sonrasındaki nüfus

² Osmanlı-Rus ilişkilerinin ilk dönemlerdeki seyri hakkında bkz. Omeljan Pritsak, "1491-1532 Yıllarında Osmanlı-Moskova İlişkileri", **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl**, TTK Yay., Ankara 1999, s. 65-71.

³ Hakkı Yapıcı, **Osmanlı-Rus Harbinde Kafkas Cephesi**, Erzurum 2011; Yüksel Bayıl, **1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın İkmal ve İşesi**, Elazığ 2012; Eray Serdar Yurdakul, **1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında Türk Ordularında Askeri Sağlık Hizmetleri**, Ankara 2015.

⁴ Arzu Süren Çiftsüren, **93 Harbinden Sonra Hindistan-Pakistan Alt Kıtasında Urduca ve Farsça Şiirde Türkiye ve Türkler**, İstanbul 2013.

⁵ Selahattin Tozlu, **Zivin Savaşı'ndan Berlin Antlaşması'na Kadar Erzurum 1877-1878**, Erzurum 1991; Tarık Özçelik, **Basiret Gazetesine Göre Doksanüç Harbi'nde İstanbul'da Rumeli Göçmenleri (1877-1878)**, İstanbul 1993; İsa Tak, **Basiret'te Doğu Anadolu 1877-1878**, Erzurum 1995; Nurcan Uçak, **1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin Türk Edebiyatındaki Akisleri**, Ankara 1997; Ali Rıza Bütün, **93 Harbi'nde General İgnatiyev'in Rolü**, Erzurum 1999; Ahmet Karaçavuş, **1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ve Trabzon, Trabzon 1999**; Seher Kurçeren Dilber, **1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Türk Basımına Yansıması**, İstanbul 2001; Sacit Uğuz, **Basiret Gazetesine Göre 93 Harbi'nde Rumeli (1877-1878)**, Erzurum 2003; Sedat Bağırhan, **Osmanlı Basımında 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi)**, Manisa 2008; Ayşe Sidre Livaoglu Alben, **93 Harbi'nin Balkan Cephesindeki Sosyo-Politik Sonuçları (1877-1908)**, İstanbul 2009; Salma Arfaoui, **Osmanlı-Rus Savaşı (1877-1878) ve Avrupa Devletlerinin Tutumu**, İstanbul 2009; Nazlı Genç, **93 Harbinde Edirne ve Çevresi**, Edirne 2011; Hakkı Yapıcı, **Osmanlı-Rus Harbi'nde Kafkas Cephesi**, Erzurum 2011; Metin Işık, **Prusyalı Bir Subayın Gözüyle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (Binbaşı Richard Graf Von Pfeil'in Hatıraları)**, İstanbul 2011; Arif Yıldırım, **1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında Zeybek Taburları**, Balıkesir 2012; Emine Tülin Erinc, **Osmanlı Müelliflerine Göre 93 Harbi'nin Kaybedilme Sebepleri**, Ankara 2015.

hareketini;⁶ biri savaş tarihi açısından üç savaş içerisinde 93 Harbi'ni;⁷ biri 93 Harbi'nden 1923'e Karabağ sorununu konu edinmiştir.⁸ Bir yüksek lisans tezi ise 90'lı yıllarda Bosna Hersek'te yaşanan sorunlar ile 93 Harbi arasında bir model oluşturma yoluyla konuyu uluslararası ilişkiler çerçevesinde değerlendirmiştir.⁹

Türkiye'de farklı üniversitelerde lisansüstü tezlerde belirli ölçüde çalışıldığı görülen 93 Harbi ile ilgili yayımlanan kitap çalışmalarına bakıldığında bu eserlerin de nicelik olarak azlığı dikkat çekmektedir. Buna karşılık 19. yüzyıl Türk-Rus ilişkilerinin seyri, Balkan topraklarının şekillenmesi ve sürece müdahil olan Avrupa'nın büyük güçleri yoluyla uluslararası siyasete yön vermesi gibi pek çok açıdan önemli olan bu savaş ile ilgili Rusya'da yayımlanmış pek çok araştırma söz konusudur. Yalnızca 1917-2000 yılları arasında Rusya'da Türk tarihi ile ilgili eserlerin künye bilgilerinin verildiği Chernichenkina'nın çalışmasına bakıldığında "1877-1878 Tarihli Türk-Rus Savaşı" başlığı altında altmış çalışmanın sıralandığı görülmektedir.¹⁰

Bu çalışmada ise 93 Harbi ile ilgili Türkiye'de yayınlanan yedi araştırma eser hakkında bilgi verilmiş, böylelikle söz konusu süreç üzerine yapılan yayınların yalnızca bir kısmı bir araya toplanmaya çalışılmıştır. Açıklamaları verilen eserlere yayınlanma tarihi itibarıyla kronolojik olarak çalışmada yer verilmiştir. Söz konusu yedi eserin seçimi birkaç husus çerçevesinde yapılmıştır. Buna göre tanıtımı yapılan eserlerin biri savaşın sebeplerini, biri öncesi ve sonrasıyla bir bütün halinde 93 Harbi'ni, biri Ahmet Muhtar Paşa ekseninde savaş dönemini, biri savaş hakkında görsel verileri, biri de savaşın kronolojisini aktarmaktadır. Eserlerin ikisi ise Rumeli ve Kafkas cepheleleri ekseninde savaşın iki yönünü değerlendirmektedir. Dolayısıyla 93 Harbi ile ilgili yabancı dildeki yayınların çevirileri, Osmanlı Türkçesinden günümüz Türkçesine aktarılan eserler, savaşla ilgili yazılan makaleler gibi farklı türdeki çalışmalara yer verilmemiştir.

1. 93 Seferi 1877 Harbinin Sebepleri

Selahattin Tansel'in yazmış olduğu *93 Seferi 1877 Harbinin Sebepleri* adlı eser 1943 yılında Ankara'da yayınlanmıştır. 93 Harbinin nedenleri üzerinde durulan eserin başında

⁶ Mehmet Demirtaş, *Doğu Anadolu'da Nüfus Hareketleri (93 Harbi Sonrası)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1996; Hamza Yerli, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Sonrası Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler ve Göçlerin Yol Açtığı Sorunlar (1877-1900)*, Bolu 2017.

⁷ Cemal Can Tarımcıoğlu, *Geç Osmanlı Harp Fenni ve Harp Tarihi (Kırım Harbi, 93 Harbi, 1897 Osmanlı-Yunan Harbi)*, Ankara 2014.

⁸ Zafer Atar, *Doksan Üç Harbinden (1877-1878) 1923'e Karabağ Meselesi*, Manisa 2004.

⁹ Yunus Oğuz, *Tarihsel Modelleme Yöntemine Göre 1877-1878 İle 1992-1995 Bosna-Hersek Krizi*, İstanbul 2015.

¹⁰ Natalia Chernichenkina, *Rusya'da Türk Tarihi ile İlgili Yayınlanan Eserler (1917-2000)*, Gündoğan Yay., İstanbul 2017, s. 200-206.

Tansel, çalışmanın hazırlanmasında faydalandığı yedi dönem kaynağını listelemektedir: A. Saip, *Abdülhamid'in Evaili Saltanatı* (İstanbul 1326); Mahmud Celalettin Paşa, *Miratı Hakikat* (İstanbul 1326); A.Mithat Efendi, *Zühdetülhakayık* (İstanbul 1295); Ali Haydar Mithat, *Tabsırai İbret* (İstanbul 1325); Engelhard (Ali Reşat), *Türkiye ve Tanzimat* (İstanbul 1328); Pol Huri, *Türkiye Nasıl Paylaşıldı* (İstanbul 1329); Cakometi (Halil Paşa), *Mes'uliyet* (İstanbul 1294).

93 Seferi 1877 Harbinin Sebepleri adlı eser toplam dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, “1856’dan 1875’e Kadar Osmanlı İmparatorluğu Dahilinde Rus Tahrikatı” adlı başlık ile başlar. Bu bölümde ilk olarak, özellikle Tanzimat Fermanı’nın ilanından sonra Rusya’nın Osmanlı’yı himaye altına alma çabası üzerinde durulmuştur. Daha sonra Kırım Savaşı’na giden süreç ve sonrasında Avrupa devletleri arasında oluşan siyasi havadan bahsedilmiştir. Ardından Rus destekli kurulan Slav komiteleri hakkında bilgi verilmiş ve bu komitelerin Balkanlarda halkı isyana sevk etme çabalarına değinilmiştir. Yine bu bölümde 1871’de Sadaret makamına getirilen Mahmud Nedim Paşa’nın ilk faaliyetleri ve bu faaliyetlerde Rus elçisi General İgnatiyev’in etkisinden kısaca bahsedilmiştir.¹¹

“Şark Buhranı (Bosna-Hersek Hadisesi ve Bulgar İsyanı) ve Devletlerin Müdahalesi, Osmanlıların Aldığı Tedbirler, Mahmud Nedim Paşa ve İgnatiyef” adlı ikinci bölüm iki alt başlıktan oluşmaktadır. “Hersek Hadisesi” adlı ilk alt başlıkta, öncelikle Hersek’te Slav komitelerinin etkisi ile yönetimden şikâyet eden halkın çıkarmış olduğu ufak çaplı isyanlardan ve bu isyanlar için Osmanlı’nın aldığı bir takım tedbirlerden bahsedilmiştir. Daha sonra Osmanlı’nın tedbirlerine rağmen 1875’te çıkan Hersek isyanı ve bu isyanda etkisi olan Rus elçisi İgnatiyev ve 1875’te ikinci defa sadarete tayin edilen Mahmud Nedim Paşa arasındaki ilişki üzerinde durulmuştur. Ardından isyanın sonlandırılması için Avusturya Başvekili Kont Andrassy tarafından Bosna-Hersek hakkında yayınlamış olduğu ve Osmanlı’nın üzerinde küçük bir değişiklik yapıp kabul ettiği layihaya değinilmiştir.¹²

“Bulgar İsyanı” adlı ikinci alt başlıkta, Hersek’teki isyanın tam anlamıyla bastırılmaması sonucu Bulgar isyanının çıkmasından bahsedilmiştir. Bu isyanın çıkmasındaki en önemli aktör ise bölgedeki Rus destekli Slav komiteleri olarak gösterilmiştir. Bu komiteler bölgedeki Hristiyan ve Müslüman halkı birbirine düşürüp isyan çıkarmaya çalışmış ve başarılı da olmuşlardır. Yine bu başlıkta yazar özellikle, İgnatiyev’in Bulgar

¹¹ Selahattin Tansel, *93 Seferi 1877 Harbinin Sebepleri*, Doğu Matbaası, Ankara 1943, s. 5-13.

¹² Tansel, *a.g.e.*, s. 13-16.

isyanındaki rolü, isyanı sonlandırmak için Osmanlı'ya sunduğu layiha ve Mahmud Nedim Paşa üzerindeki etkisi üzerinde durmuştur.¹³

Üçüncü bölüm olan “Sırp ve Karadağ Osmanlı Harbi” kısmında, ilk olarak Osmanlı'nın Hersek ve Bulgar isyanlarından sonra yeni bir isyanın daha çıkmasına meyil vermemek için Sırp hudutlarında almış olduğu önlemlerden bahsedilmiştir. Daha sonra Sırp ve Karadağlıların çıkarmış olduğu isyan ve Osmanlı'nın bu isyanı bastırmasından sonra gelişen olaylar üzerinde durulmuştur. Burada özellikle isyanda başarısız olan Sırp Prensi Milan'ın Belgrat'taki yabancı konsolosluklardan yardım istemesi ve Osmanlı'nın Sırlara sunduğu anlaşma metnine yer verilmiştir. Bu anlaşma metnini Rusya başta olmak üzere, İngiltere, Avusturya ve Almanya reddetmiştir. Ardından yazar, Rusya'nın İgnatiyev aracılığıyla Osmanlı'ya bir ultiatom verdiğini ve Osmanlı'nın diğer Avrupa devletlerinden destek alamayınca bu ultiatomu kabul etmek zorunda kaldığını anlatmıştır. Bu bölümde son olarak ise Balkan sorununu çözmek için Rusya'nın isteği, İngiltere sefirinin aracılığıyla İstanbul'da bir konferans düzenleme kararı alındığından bahsedilmiştir.¹⁴

“İstanbul Konferansı Harbe Müncer Olan Siyasi Hadiseler” adlı dördüncü ve son bölümde, ilk olarak tahta yeni geçen II. Abdülhamit ve Sadrazam Mithat Paşa'nın Balkan sorununu konferansa gerek kalmadan halletme çabalarına değinilmiştir. Bunun için de Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesi planlanmıştır. Ardından konferansın toplanması, Avrupa devletlerinin Osmanlı'ya sunduğu Sırbistan ve Karadağ ile yapılacak barış şartları ve Bulgaristan ile Bosna-Hersek'te ilan edilecek muhtariyete ait bir takım müzakerelerden bahsedilmiştir. Daha sonra konferansta sunulan anlaşma metninin Osmanlı tarafından reddedilmesi, Rus elçisi İgnatiyev'in öncülüğünde hazırlanan Londra Protokolü ve Rusların Osmanlı'ya savaş ilan etmesi üzerinde durulmuştur.¹⁵ Sonuç olarak, Selahattin Tansel'in yazmış olduğu bu eser 93 Harbi'nin nedenlerini anlamak için önemli bir kaynak olarak literatürdeki yerini almıştır.

2. Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi

Rıfat Uçarol'un yazmış olduğu *Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi* adlı eser, 1976 yılında Milliyet Yayınları tarafından İstanbul'da basılmıştır. Bu eser Ahmet Muhtar Paşa'nın uzun süren devlet hizmetlerini, askeri, siyasi hayatını ve 93 Harbi'ndeki kritik yerini detaylı bir şekilde anlatması bakımından önemli bir yere sahiptir. Uçarol eserini oluştururken, başta

¹³ Tansel, a.g.e., s. 17-20.

¹⁴ Tansel, a.g.e., s. 21-25.

¹⁵ Tansel, a.g.e., s. 25-31.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Harp Tarihi Dairesi Arşivi gibi birincil el kaynaklar olmak üzere çeşitli yerli yabancı kaynaklar, makaleler, hatıra ve gazetelerden yararlanmıştır.

Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi adlı bu eser, toplam üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm iki alt başlıktan oluşmaktadır. “Gazi A. Muhtar Paşa’nın Gençliği ve Tahsil Hayatı” adlı ilk alt başlıkta, Ahmet Muhtar Paşa’nın doğumundan gençlik yıllarına ve almış olduğu eğitimden kısaca bahsedilmiştir. “Müşirliğe Yükselmesine Kadar Yaptığı Görevler” adlı ikinci alt başlıkta ise, ilk olarak tahsilini tamamlayıp Kurmay Yüzbaşı olan Ahmet Muhtar Paşa’nın Hersek ve Karadağ isyanını bastırmakla görevli Serdar-ı Ekrem Ömer Lütfi Paşa’nın maiyetine tayin edilmesi anlatılmaktadır. Daha sonra sırasıyla Harp Okulu ve Şehzade Öğretmenliği yapması, Yemene tayini, Paşa ve Müşirliğe terfi edilmesi gibi konular üzerinde durulmuştur.¹⁶

İkinci bölüm de iki alt başlıktan oluşmaktadır. “Müşirlik Devrinde Askeri ve Mülki Görevleri” adlı birinci alt başlıkta, ilk olarak Yemen vali ve kumandanlığı görevinde iken İstanbul’a çağırılması ve buradaki yeni görevleri hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra Ahmet Muhtar Paşa’nın sırasıyla yapmış olduğu, 4. Ordu Müşirliği, Erzurum valiliği, Hassa Ordu Kurmay Başkanlığı ve Bosna-Hersek Başkumandanlığı gibi görevlerinden bahsedilmiştir. Ardından Ahmet Muhtar Paşa’nın 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Ordu Müşirliği ile Anadolu Harp Ordusu Başkomutanlığına tayini, savaşın Anadolu Cephesi’ndeki gelişmeleri ve 4. Ordu ve Anadolu Harp Ordusu Başkomutanlığı’ndan azledilip İstanbul’a dönüşü anlatılmıştır.¹⁷

Yine bu alt başlıkta, 93 Harbi sonrası yapılan Berlin Anlaşması, Ahmet Muhtar Paşa’nın Girit Memuriyeti, Yunanistan sınırında değişiklik yapacak komisyona birinci komiser olarak tayini, Manastır valiliği ve Teftiş-i Askeri Komisyonu Reis Vekilliğine tayini gibi konular üzerinde durulmuştur. Ardından Ahmet Muhtar Paşa’nın Olağanüstü elçi olarak Almanya ve İtalya’ya gönderilmesi, Mısır komiserliği, Mısır Hidivi, hükümeti ve Mısır’da bulunan Jön Türkler ile münasebetleri hakkında bilgi verilmiştir.¹⁸

İkinci bölümün “İkinci Meşrutiyet Devrinde Siyasi Faaliyetler” adlı ikinci alt başlığında, Ahmet Muhtar Paşa’nın II. Meşrutiyet Devrindeki Siyasi Faaliyetlerinden bahsedilmiştir. İlk olarak Ahmet Muhtar Paşa’nın Mısır’dan İstanbul’a dönüşü ve buradaki siyasi durum anlatılmıştır. Ardından Paşa’nın Ayan Meclisi üyeliği, 31 Mart olayındaki yeri,

¹⁶ Rıfat Uçarol, *Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi*, Milliyet Yay., İstanbul 1976, s. 16-31.

¹⁷ Uçarol, *a.g.e.*, s. 32-133.

¹⁸ Uçarol, *a.g.e.*, s. 133-285.

Sultan Reşad'ın cülusunu bildirmek üzere Avrupa'ya fevkalade elçi olarak gönderilmesi ve Ayan Meclisi Reisliği üzerinde durulmuştur. Daha sonra ise Paşa'nın Sadrazamlığa getirilmesi, oluşturduğu yönetim kabinesi, Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşı, Paşa'nın Sadrazamlıktan istifa etmesi ve son devirleri hakkında bilgi verilmiştir.¹⁹

Kitabın üçüncü ve son bölümünde ise yazar, Ahmet Muhtar Paşa ve dönemini özetleyen bir sonuç bölümüne, kronoloji ve bibliyografyaya yer vermiştir.²⁰

3. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi

Em. Kur. Alb. Şadi Sükan tarafından yazılan *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: Osmanlı Devri: 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekatı, II. Cilt* adlı eser, 1985 yılında Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları tarafından Ankara'da basılmıştır. Bu eserde namı diğer 93 Harbi'nin Kafkas Cephesi ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu ayrıntılı eserin hazırlanmasında, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi, İstanbul Başbakanlık Yıldız Arşivi ve ayrıca çeşitli yerli, yabancı eserlerden yararlanılmıştır.

İncelemiş olduğumuz bu eser, Osmanlı'nın Kafkas Cephesi'ndeki başarısızlığının görülmesi ve savaşın kaybedilmesindeki nedenlerin açığa çıkarılmasında önemli bir değere sahiptir. Sükan'ın eserinde Osmanlı Devleti'nin bu savaştaki başarısızlığının en önemli sebebi olarak lojistik ve idari açıdan büyük eksikliklerin bulunması gösterilmiştir. Buna ek olarak Kafkas Cephesi'nde yeterli güçte emir ve komuta birliğinin bulunmaması, savaş personellerinin eğitim, keşif ve emniyet işlerindeki bilgisizlikleri gibi gelişmelerde diğer önemli nedenler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şadi Sükan'ın yazmış olduğu bu eser toplam 4 bölümden oluşmaktadır. Kitabın giriş bölümünde, Kırım Harbi'nden (1853-1856) sonraki süreç ve Rusların intikam alma yolunda girişmiş olduğu bazı gelişmeler özetle açıklanmıştır.²¹

Kitabın ilk bölümü, "Siyasi Durum", "Coğrafi Durum" ve "Askeri Güçler" şeklinde üç alt başlıktan oluşmaktadır. Yazar "Siyasi Durum" adlı İlk başlığı da "Dış Siyasi Durum" ve "İç Siyasi Durum" olarak 2 alt başlığa bölmüştür. "Dış Siyasi Durum" başlığında, Rusların Panislavizm²² politikası altında Sırbistan ve Karadağ Harbi ele alınmış, daha sonra İstanbul

¹⁹ Uçarol, a.g.e., s. 285-459.

²⁰ Uçarol, a.g.e., s. 460-487.

²¹ Şadi Sükan, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekatı, C. II*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 1985, s. 1-2.

²² Panslavizm, Rusya'nın özellikle Çarlık döneminde uyguladığı, Slav ırkından olanları kendi hakimiyeti altında bir devlet halinde toplama siyasetidir. Hans Kohn, *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, İlgü Kültür Sanat Yay., İstanbul 2007, s. 11.

(Tersane) Konferansı ve Londra Protokolü üzerinde durulmuştur. “İç Siyasi Durum” adlı başlık altında ise; 3 Kasım 1839 Tanzimat’ın ilanından 93 Harbine kadar yaşanan gelişmelere yer verilmiştir. Bu çerçevede öncelikle 1856 yılında imzalanan Islahat Fermanı ve sonrası yaşanan tepkiler, Cidde ayaklanması ve Kuleli olayı gibi gelişmeler üzerinde durulmuştur. Ardından Sultan Abdülaziz döneminde yaşanmış Hersek ve Bulgar ayaklanmalarına yer verilmiş ve bu olaylar 93 Harbinin çıkmasında önemli etkenler olarak değerlendirilmiştir. Son olarak “İç Siyasi Durum” kısmında savaş öncesi süreçte Osmanlı Devleti’ndeki taht değişiklikleri, Birinci Meşrutiyet’in ilanı ve ilk Osmanlı Mebusan Meclisi’nin açılışı gibi 93 Harbi ile doğrudan ilgisi olmayan iç siyasi gelişmeler anlatılmaktadır.

“Coğrafi Durum” adı altındaki birinci bölümün ikinci alt başlığında, Kafkas Cephesini kapsayan coğrafi bölge 93 Harbinin koşullarına göre incelenmiş ve harbe olan etkileri değerlendirilmiştir. Bölgenin iklimi, topoğrafik yapısı, buradaki şehir ve kalelerin durumu, bölgede yaşayan ahalinin sayısı gibi tüm bu durumların Osmanlı ve Rus ordularının askeri harekâtına etkileri anlatılmıştır. Bu doğrultuda Osmanlı lojistiğindeki eksikliğe vurgu yapılmaktadır. Birinci bölümün son alt başlığı olan “Askeri Güçler” de ise, Osmanlı ve Rus kuvvetlerinin harp öncesi ordu teşkilatları, orduların konuşlanması, sevk ve idareleri, eğitimleri, personel ve moral durumları gibi konular üzerinde durulmuştur. Bu alt başlıkta göze çarpan en önemli detay ise Rusların personel durumu bakımından Osmanlı’ya göre çok daha iyi durumda olmalarıdır. Osmanlı’nın Kafkas cephesinde bulunan askeri personel sayısı 65.000 iken, Rusların ise 150.000 civarında olduğu belirtilmektedir.²³

“Sefer-Seferberlik ve Yığınak Planları ve İcrası” ana başlığı ile başlayan II. bölüm üç alt başlıktan oluşmaktadır. Birinci alt başlık olan “Kafkas Cephesi Sefer Planları”nda Kafkas Cephesi’ndeki Osmanlı ve Rus sefer planları anlatılmıştır. Bu planlamalarda Osmanlı’nın amacı başta Kars, Erzurum, Ardahan, Batum ve Van olmak üzere Kafkaslarda Ruslara karşı etkili bir savunma duvarı oluşturmak idi. Rusların amacı ise altı hafta içinde Erzurum’u alıp Anadolu’yu hızlıca işgal etmektir. “Seferberlik Planları ve İcrası” adlı ikinci alt başlıkta, savaş öncesi Osmanlı ve Rus ordularının son durumu ve cephelere gönderilecek olan askerlerin hangi bölgeye kaç kişilik tabur ve tümenler halinde gidecekleri anlatılmıştır. II. bölümün son alt başlığı olan “Yığınak Planları”nda ise cephede bulunan askeri birliklerin sefer planlarına uygun olarak hangi bölgelerde kaç asker ile yığınak yapmayı planladıkları anlatılmıştır.²⁴

²³ Sükan a.g.e., s. 3-52.

²⁴ Sükan, a.g.e., s. 53-59.

Kitabın III. bölümü “Harbin İlanı, Harekat ve Muharebeler, Barışın Yapılması” şeklinde üç alt başlıktan oluşmaktadır. “Harbin İlanı” adlı ilk alt başlıkta, özellikle Rusya’nın Sırp ve Karadağ isyanları ile Balkanlarda gelişen olumsuz havadan yararlanıp harbi başlatmak için aradığı bahaneler anlatılmaktadır. Yine bu bölümde Osmanlı’nın savaş öncesi yapılan Tersane Konferansı ve Londra Protokolü’nü reddetmesi sonucu Rusya’nın Osmanlı ile ilişkilerini kesmesi ve savaş ilan etmesinden bahsedilmiştir. Ardından “Harekat ve Muharebeler” adlı ikinci alt başlık oldukça ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Bu başlıkta öncelikle, Doğubeyazıt, Ardahan, Batum ve Kars’ın Rusların eline geçmesi ardından kısa bir süre sonra Ahmet Muhtar Paşa’nın önderliğindeki 4. Ordu ve emrindeki diğer komutan ve tümenlerin üstün gayreti ile Halyas, Zivin, Yahniler ve Gedikler muharebelerinde elde edilen başarılar hakkında bilgi verilmiştir. Sükan, art arda gelen başarılar sonucu Kars ve Doğubeyazıt’ın kurtarılmasından bahsetmiş ancak Osmanlı kuvvetlerinin azlığı ve hareket yeteneğinin bulunmaması nedeniyle ilerleyişini sürdüremediğine ve Erzurum’a kadar geri çekilmek zorunda kaldığına dikkat çekmiştir. Yine bu başlıkta özellikle Erzurum’a yapılan baskın ve Aziziye tabyasındaki asker-halk kenetlenmesi sonucu Rusların geri atılması ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Bu başlıkta son olarak ise Kars ve Batum’un tekrar elden çıkması ve savaşın son bulmasıyla yapılan Edirne Mütarekesinden bahsedilmiştir. Barışın yapılması adlı III. bölümün son alt başlığında ise savaş sonunda imzalanan Ayastefanos Barış Antlaşması ve buna verilen iç ve dış tepkiler, Rusya’ya karşı oluşturulan Osmanlı-İngiliz İttifakıyla Kıbrıs’ın İngilizlere bırakılması ve Berlin Barış anlaşması anlatılmıştır.²⁵

Eserin son bölümü olan IV. bölümde Sükan, “Lojistik ve İdari Faaliyetler” ana başlığı altında ilk olarak, Osmanlı’nın yurt içinde, menzil sahasında, ordu ve tümenler bölgesindeki teşkilatlanması ve lojistik tesisleri hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra ordunun başlıca ikmal maddeleri olan; yiyecek, silah, araç gereç, yakıt ve cephanelerinden bahsetmiştir. Sükan, son olarak ise ordunun ağır ve hafif silahları, ulaştırması, sıhhiye, veteriner, tahliye ve personel hizmetlerinden bahsedip bölümü sonlandırmıştır.²⁶ Yazar kitabın “Ek” bölümünde ise savaşın kronolojisini, harita ve krokilerini okuyuculara sunmuştur. Sükan’ın oluşturmuş olduğu bu eser özellikle 93 Harbi’nin Kafkas Cephesi üzerinde çalışma yapacaklar için önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır.

4. Öncesi ve Sonrası ile 93 Harbi

²⁵ Sükan, a.g.e., s. 61-206.

²⁶ Sükan, a.g.e., s. 207-223.

Turhan Şahin tarafından yazılan *Öncesiyle ve Sonrasıyla 93 Harbi* adlı eser 1988 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından Ankara’da basılmıştır. Yazar, 93 Harbiyle ilgili ülkemizde yapılan çalışmaların azlığından şikâyet edip böyle bir eseri meydana getirme isteği duyduğunu kitabında belirtmiştir. Şahin, bu eserini meydana getirirken tamamen yerli kaynaklardan yararlanmışır.

Şahin eserinde özellikle 93 Harbi’ni Türk tarihinde İstiklal Harbi’nden önce yaşanan en büyük deprem olarak nitelendirmiş ve bu yüzden de araştırılması mühim bir hadise olarak ele alınmasını arzu etmiştir. Şahin yine eserinde Rusların sadece Plevne hakkında 400 cilt kitap yayınladığını belirtmiş ve bu sayının ülkemizde çok az olduğundan yakınmıştır. Şahin bu eserinde savaşın öncesindeki siyasi durumu ve gelişmeleri aktarmanın yanı sıra özellikle savaş sırasında ve sonrasında Türklerin maruz kaldığı (katliam, göç) zorlukları açığa çıkarmayı amaçlamıştır.

Öncesiyle ve Sonrasıyla 93 Harbi adlı eser toplam 15 bölümden oluşmaktadır. “19. Yüzyılda Dünyanın Genel Siyasi Görünümü” adlı ilk başlıkta, genel olarak XIX. Yüzyılda İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Rusya, Japonya, Çin, Afganistan ve Osmanlı gibi devletlerin siyasi durumu hakkında kısa bilgi verilmiştir.²⁷

“19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun Devraldığı Miras” adlı ikinci başlıkta, Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa karşısındaki gerileyişi anlatılmıştır. Yazar bu gerileyişin en önemli sebeplerinden birinin Osmanlı ordusundaki bozulmalar olduğunu belirtmiştir. Özellikle Yeniçeri Ocağının devletteki konumu ve hanedanlık üzerindeki etkisinden bahsedilmiştir. Daha sonra XVIII. ve XIX. Yüzyılda Osmanlı-Rus ilişkilerine kısaca değinilmiş ve 1677-1914 yılları arasında iki devletin toplam 18 defa savaş meydanlarında karşı karşıya geldiklerinin altı çizilmiştir. Ardından Osmanlı’nın siyasi, askeri ve maddi açıdan karşılaştığı sıkıntılar üzerinde durulmuştur.²⁸

Üçüncü başlık olan “İçimizden Akardı Tuna” kısmında, Türklerin Rumeli’ye ilk geçişinden başlayarak, 1699 Karlofça Anlaşmasından 93 Harbi’ne kadar Balkanların siyasi durumundan kısaca bahsedilmiştir. Daha sonra Balkanların hareketli olduğu XIX. Yüzyıl’da devleti daha da kötü duruma sokacak ve başka isyanları da körükleyebilecek olan Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı üzerinde durulmuştur. En son ise 93 Harbi’nin alıp götürdüğü Kıbrıs Adası’ndan bahsedilmiş ve başlık kapatılmıştır.²⁹

²⁷ Turhan Şahin, *Öncesiyle ve Sonrasıyla 93 Harbi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1988, s. 5-7.

²⁸ Şahin, *a.g.e.*, s. 8-15.

²⁹ Şahin, *a.g.e.*, s. 15-20.

“İktidarı Muktedir Olanlar Kullanmalı” adlı dördüncü başlıkta yazar, Osmanlı’daki yönetim sistemi üzerinde kısaca durmuştur. Şahin, burada özellikle yükselme dönemine kadar ki şehzadelerin devleti yönetmeye hazır bir halde bulunmalarından ve böylelikle padişahlıklarında devleti iyi bir şekilde yönettiklerinden bahsetmiştir. Fakat XVII. Yüzyıldan itibaren şehzadelerin sancağa çıkmamaya başlamasıyla beraber tahta geçtiklerinde büyük sıkıntılar çektiklerinin ve böylece devlet yönetimindeki ağırlıklarının kaybolduğunun da altını çizmiştir. Padişahların yönetimdeki bu ağırlıklarını kaybetmelerine kanıt olarak ise Osmanlı tarihindeki 36 padişahın 15’inin tahtan indirilip 4’ünün boğdurulduğunu ve 1’inin (Abdülaziz) de şaibeli bir şekilde öldüğünü göstermiştir. Şahin, en son ise padişahların ordunun başında sefere çıkmamaya başlamalarını eleştirmiştir.³⁰

“Osmanlı İmparatorluğu’nda Aydınlar” adlı beşinci başlıkta, ilk olarak Osmanlı toplumunda ayanların yeri ve etkilendikleri batı düşüncesinden bahsedilmiştir. Ardından 1856 Paris Barış Kongresi ve Paris Anlaşmasıyla Osmanlı’nın Avrupalı devletler arasında kabul edilmesi üzerinde durulmuştur. Daha sonra Osmanlı aydınlarının meşrutiyet istemi ve bu istemleri için bir takım entrikalarla Sultan Abdülaziz ve V. Murat’ın tahtan indirilmesi ve yerine meşrutiyet taraftarı olarak gözüken II. Abdülhamid’in tahta geçirilmesinden bahsedilmiştir. Yine bu başlıkta II. Abdülhamid döneminde harp yanlısı Mithat Paşa ve çevresindeki aydınların devlet içindeki etkinliği anlatılmıştır.³¹

Altıncı başlık olan “Osmanlı Rus Mücadele Tarihi” kısmında, Osmanlı ve Rusya’nın tarih sahnesinde ilk karşılaşmaları, II. Viyana kuşatmasından sonraki süreç ve özellikle bu süreçten sonra başlayan Rusların saldırgan tavırları anlatılmıştır. Daha sonra Azak Kalesi ve Kırım’ın elden çıkması ve Rusların özellikle XIX. Yüzyıl’ın ikinci yarısından itibaren uyguladıkları Panslavist politika üzerinde durulmuştur. Şahin bu bölümde son olarak ise yaklaşık 237 yılda Osmanlı ve Rusya’nın büyük küçük 18 savaşta karşılaştığını ve bu savaşların Osmanlı’nın yıkılış sürecini hızlandırdığını belirtmiştir.³²

“93 Harbi Ufuklar Kararmakta” adlı yedinci başlıkta, ilk olarak harp öncesi Avrupa devletleri arasındaki ilişkiler, Balkanlarda patlak veren Hersek ve Karadağ isyanları ve Osmanlı’nın Tersane Konferansı adı altında savaşı engelleme çabaları anlatılmıştır. Osmanlı bu konferansta özellikle İngiltere’yi yanına çekmek için 23 Aralık 1877’de I. Meşrutiyeti ilan etmişse de başarılı olamamıştır. Daha sonra yine bu başlıkta yazar, Sadrazam Mithat Paşa’nın savaş yanlısı bir politika izlediğinden, Rusların savaş çıkmadan hazırlıklara başladığından ve

³⁰ Şahin, a.g.e., s. 20-23.

³¹ Şahin, a.g.e., s. 23-28.

³² Şahin, a.g.e., s. 28-35.

Mareşal Ahmet Muhtar Paşa'nın savaşa girilmemesi için II. Abdülhamid'e uyarıda bulunmasından bahsedilmiştir. Bu bölümde ek olarak Ahmet Muhtar Paşa'nın II. Abdülhamid'e Hersek'ten çekmiş olduğu gizli telgrafa yer verilmiştir.³³

“Bir Yanda Arpaçay Bir Yanda Tuna” adlı sekizinci başlıkta, ilk etapta Rusların 24 Nisan 1877'de savaş ilan etmesi ve Türk ordusuna Kars Arpaçay'da yapılan saldırı anlatılmıştır. Ardından II. Abdülhamid'in 25 Nisan 1877 günü Kars Dördüncü Orduyu Hümayun Müşiri Ahmed Muhtar Paşa'ya harbin başladığına dair yolladığı telgrafa yer verilmiştir. Yazar, savaşın ilk önce Kafkasya Cephesinde başlamasından dolayı ilk olarak bu cephede yaşanan olay ve çatışmalara eserinde yer vermiştir. Ahmet Muhtar Paşa savaş başlamadan önce Kafkas Cephesi'nde yaptığı teftiş sırasında son derece önemli eksiklikler görmüştür ve bunların içinde en çok dikkati çeken ise kâğıt üzerinde 100.000 gösterilen asker sayısının yalnızca 57.560 olmasıdır. Yine bu dönemde Ahmet Muhtar Paşa'yı en çok düşündüren konu ise yiyecek stoku meselesi olmuştur. Ahmet Muhtar Paşa'nın savaşın başlamasıyla birlikte Zivin ordugâhından Tümen ve Sancak Komutanlarına yolladığı talimatnameye de bu bölümde yer verilmiştir. Daha sonra Kars, Ardahan ve Doğu Beyazıt'ta yaşanan muharebelere yer verilmiş ve Osmanlı'nın Ruslara ilk dur dediği muharebe olan Halyaz Meydan Muharebesinden bahsedilmiştir.³⁴

Dokuzuncu başlık olan “Tuna Nehri Akmam Demez” kısmında ilk olarak Rusların Tuna'yı geçmek için yaptıkları hazırlıklar ve nihayetinde Osmanlı'nın yeterli tedbirleri alamaması sonucu Tuna'yı geçtiklerinden bahsedilmiştir. Yazar daha sonra, Gazi Osman Paşa'nın II. Abdülhamid'e Rusların Tuna'yı geçmesine izin vermeden yığınak yaptıkları yere baskın yapıp dağıtmayı teklif ettiğini ve bu teklifin reddedilmesini eleştirmiş ve bu hareket sonrası inisiyatifin Ruslara geçtiğini belirtmiştir. Yine yazar Tuna Cephesi Orduları Başkomutanı Serdar-ı Ekrem Mareşal Abdülkerim Nadir Paşa'nın 73 yaşında hastalığı olan biri olması ve Tuna'da bulunan genç komutanların teklif ve uyarılarına aldırış etmemesini Rusların işini kolaylaştırdığını savunmuştur. Yazar, savaşın Rusya'nın lehine ilerlemesindeki diğer sebeplerin, Osmanlı Ordusundaki üst ve alt birlikler arasındaki koordinesizlik, ordunun istihbarat sorunu ve Osmanlı'nın her iki cephede de kale öncelikli savunma yapma isteği olduğunu belirtmiştir.

Yazar daha sonra yine bu bölümde, Osmanlı'nın başarılı olduğu Halyas, Zivin, Yahniler ve Gedikler Muharebelerine ve Ahmet Muhtar Paşa'nın başarısının devamı için

³³ Şahin, a.g.e., s. 36-44.

³⁴ Şahin, a.g.e., s. 44-59.

İstanbul'dan takviye birlik, araç gereç ve iaşe istemine yer vermiştir. Ruslar Osmanlı'dan hem asker sayısı hem de teçhizat bakımından daha iyi durumdaydı. Her muharebe sonrası takviye birlikleri hızlıca cepheye gelmekte ve bu durum da Osmanlı'nın işini bir hayli zorlaştırmaktaydı. Yazar, bu bölümün sonlarında Kafkas Cephesi odaklı anlatımlarını yapmıştır. Özellikle Rusların Erzurum'a saldırısı, Aziziye tabyasındaki asker-halk bütünleşmesi ile kazanılan zafer ve Kars'ın Ruslar tarafından ele geçirilmesi üzerinde durmuştur.³⁵

“Plevne Abidedir” adlı onuncu başlıkta, ilk önce Plevne'nin Balkanlardaki önemine kısaca değinilmiş daha sonra Osmanlı ordusunun Rumeli Cephesi'nde bulunan kuvvetlerinden bahsedilmiştir. Ardından Rusların Osmanlı'nın doğu ve güney ordularını etkisiz hale getirip Balkan dağlarının en önemli geçitlerinden olan Şıpka Geçidini ele geçirmeleri üzerinde durulmuştur. Böylece tüm önceliğin Rusların eline geçtiğini vurgulayan Şahin, Rusların yeni hedefinin Plevne olduğunu belirtmiştir. Bu durumu gören Gazi Osman Paşa Vidin'de bulunan ordusunu Ruslardan önce süratle Plevne'ye çekip 143 gün sürecek olan Plevne direnişini başlatmış oldu. Yazar, bundan sonra sırasıyla birinci ve ikinci Plevne muharebeleri üzerinde durmuştur. Birinci ve İkinci Plevne Muharebelerinde, Gazi Osman Paşa'nın üstün taktik bilgisi ve dirayeti ön plana çıkmıştır. Nitekim Gazi Osman Paşa İkinci Plevne muharebesindeki başarısından sonra “Büyük Osmanlı Madalyası” ile onurlandırılmıştır. Yazar, Gazi Osman Paşa'nın İkinci Plevne zaferi sonrası geri çekilen Rus ordularını takip edip imha etmediği için sert eleştirilere maruz kaldığını söylemiş ancak Paşanın bu eleştirilere yeterli sayıda süvari birliğinin olmayışını belirterek cevap verdiğini aktarmıştır. Bu muharebeler de dikkat çeken bir unsur da New York ve Londra gibi birçok farklı ülkeden gelen savaş muhabirlerinin cephelere gitmesidir. Muhabirler sayesinde birçok ülkede savaş tüm sıcaklığıyla takip edilmekteydi.³⁶

“Albay Yunuslar Yapar Tarihi” adlı on birinci başlıkta, ilk olarak II. Plevne muharebesi sonrası Osmanlı ve Rus ordularının son durumu ve Rusların Plevne'yi tekrar kuşatmak için yaptığı hazırlıklardan bahsedilmiştir. 93 Harbi'nin siyasi ve askeri geleceği tam anlamıyla Plevne'de kitlenmiş durumdaydı. Plevne'nin iki defa kuşatılıp alınamaması Rusya'da çeşitli dedikoduların çıkmasına sebep olmuş hatta savaşın kaybedilmesi durumunda Çar II. Aleksandr'ın tahtından indirileceği dahi konuşulmaya başlanmıştı. Nitekim tüm bu dedikoduların bilincinde olan Çar işleri sıkı tutmak amacıyla Rusya'dan kalkıp Plevne'ye

³⁵ Şahin, a.g.e., s. 59-72.

³⁶ Şahin, a.g.e., s. 72-85.

gelmişti. Ardından Gazi Osman Paşa'nın önderliğinde Albay Yunus Bey ve Tahir Paşa'nın üstün gayretiyle Plevne'yi III. kez kuşatan Rusların nasıl durdurulduğu, Osman Paşa'ya "Gazilik" unvanının verilmesi ve tüm Avrupa'nın Gazi Osman Paşa'ya olan hayranlığından bahsedilmiştir.³⁷

On ikinci başlık olan "Rusların Gerçek Dostu Kış Mevsimidir" kısmında, Yazar ilk olarak Rusların Plevne'yi çepeçevre sardığını, Osmanlı'nın hiçbir yardımdan yararlanmaması için Plevne-Sofya yolunun kapatıldığını ve telgraf hatlarının da kesildiğini belirtmiştir. Daha sonra 93 Harbi boyunca Türkleri her fırsatta katletmeye çalışan General Gurko'dan kısaca bahsedilmiştir. Ardından Avrupa Rus Orduları Başkomutanı Grandük Nikola'nın daha fazla kan dökülmemesi için Gazi Osman Paşa'ya yazdığı teslim mektubu ve Gazi Osman Paşa'nın cevabına yer verilmiştir. Gazi Osman Paşa Rusların teslim isteğini reddediyordu ancak şartlar Osmanlı'nın aleyhine ilerlemekteydi. Özellikle ağır kış şartları kendini göstermiş, ordunun iaşesi azalmış ve salgın hastalıklar baş göstermeye başlamıştı. Bunların yanında savaştan kaçan sivil halkın oldukça zor şartlar altında büyük kitleler halinde Edirne, İstanbul ve Anadolu'ya göç etmesi savaşın kirli yüzünü bir kez daha ortaya çıkarmaktaydı.³⁸

"Her Çekirdek Zorlar Kabuğunu" adlı on üçüncü başlıkta, Yazar ilk başta, Gazi Osman Paşa'nın Plevne'nin akıbeti için zor bir karar aşamasında olduğunu ve bu kararı da yanındaki komutan ve erlerin görüşlerini alıp verdiğini belirtmiştir. Gazi Osman Paşa'nın uzunca düşünüp verdiği bu karar Rus ablukasını yarıp huruç harekâtı gerçekleştirmek idi. Yazar daha sonra, huruç harekâtı için yapılan hazırlıklar ve 10 Aralık 1877'de başlayan harekâttan bahsetmiştir. Gazi Osman Paşa önderliğindeki yaklaşık 45.000 kişilik ordu ilk harekâttan başarılı olmuş ve birinci Rus çemberini geçmiş ancak Ruslar kısa sürede takviye birliklerle durumu kendi lehlerine çevirmeye başlamıştı. Bu sırada Gazi Osman Paşa'nın da sol ayağından vurulması ve atının ölmesi askerler arasında büyük bir paniğe neden olmuş ve Osmanlı ordusu Vid vadisine sıkışıp kalmıştı. Durumun kötüye gittiğini gören Gazi Osman Paşa daha fazla asker kaybı yaşanmaması için 10 Aralık 1877'de aynı gün öğlen saatlerinde teslim bayrağının kaldırılması emrini vermişti.³⁹

Yazar bölümün sonunda, teslim olan Gazi Osman Paşa'nın Rus Çar'ı ve komutanları ile görüşmesi ve özellikle de esir alınan Türk askerlerinin Ruslar tarafından uğradığı kötü muamele üzerinde durmuştur. Daha sonra teslim olan 40.000'ne yakın askerinin Bükreş'e sürgüne gönderilmesinden, geri dönenlerin sayısının 12.000 civarında olduğu ve yaklaşık 28-

³⁷ Şahin, a.g.e., s. 85-98.

³⁸ Şahin, a.g.e., s. 98-112.

³⁹ Şahin, a.g.e., s. 112-118.

29 bin askerin Plevne’de silah bıraktıktan sonra gerek soğuk kış şartları ve hastalıktan gerekse Rus esareti sırasında öldüğünden bahsedilmiştir. Yazar bu bölümde son olarak ise, katledilen binlerce Türk askerinin hesabının sorulmamasını şiddetle eleştirmiştir.⁴⁰

Savaşın artık son zamanlarını anlatan “Berlin’e Giden Yol” adlı on dördüncü başlıkta, ilk olarak Rusların İstanbul’a yürüyüşü, Edirne Mütarekesi ve Rusların Yeşilköy’e kadar gelip karargâhlarını kurmasından bahsedilmiştir. Ardından yapılan, Ayastefanos ve Berlin anlaşmalarına değinilmiş ve savaş sonrası oluşan siyasi hava üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmuştur.⁴¹

“Şen Gidiş Yaslı Dönüş” adlı kitabın on beşinci ve son başlığında, 93 Harbi’nin doğurduğu en mühim meselelerden bir tanesi olan göç sorunu üzerinde durulmuştur. Özellikle Bulgaristan Türklerinin 1985’lere kadar devam eden zorunlu göç hareketlerinden bahsedilmiştir.⁴² Yazar kitabında son olarak ise kısa bir sonuç bölümüne, Bulgaristan Türklerine hitaben yazılmış “Bugün Olmasa da Yarın” isimli şiire, faydalandığı kaynaklara ve 93 Harbi ile ilgili görsellere yer vermiştir.⁴³

5. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi adlı eser Em. Hv. Tuğg. H. Hikmet Süer tarafından yazılmış ve 1993 yılında Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları tarafından Ankara’da basılmıştır. Bu eser Şadi Sükan’ın 1985 yılında yazmış olduğu *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: Osmanlı Devri: 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekatı, II. Cilt* adlı eseri tamamlar niteliktedir. Sükan’ın eseri 93 Harbi’nin Kafkas Cephesi’ni ele alırken birazdan inceleyeceğimiz Süer’in eseri de 93 Harbi’nin Rumeli Cephesini ele almıştır. Süer’de tıpkı Sükan’da olduğu gibi bu ayrıntılı eserin hazırlanmasında başta Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, Başbakanlık Arşivi olmak üzere çeşitli yerli ve yabancı eserlerden yararlanmıştır.

Bu eser Sükan’ın yazmış olduğu *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: Osmanlı Devri: 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekatı, II. Cilt* adlı eserle aynı amaca hizmet etmektedir. Amaç savaşın kaybedilmesindeki nedenleri gün yüzüne çıkarmak ve Osmanlı’nın yıkılış sürecini hızlandıran bu savaşı doğru bir şekilde anlamaktır. Süer’e göre harbin kesin sonuç yeri olan Rumeli Cephesi’ndeki emir ve komuta birliğinin zayıf olması, sevk ve idare yetersizliği, eğitim ve iletişimdeki eksiklikler, bölgenin sosyopolitik özelliğinin harekât

⁴⁰ Şahin, a.g.e., s. 118-124.

⁴¹ Şahin, a.g.e., s. 124-137.

⁴² Şahin, a.g.e., s. 138-143.

⁴³ Şahin, a.g.e., s. 143-199.

üzerindeki olumsuz etkisi yenilginin ana sebepleri olarak gösterilmektedir. Her ne kadar Osmanlı savaştan net bir mağlubiyetle ayrılrsa da, Gazi Osman Paşa'nın Plevne'de göstermiş olduğu üstün savunma sırasında uyguladığı toprak tahkimat tarzı bu harbin övünülecek nadir taraflarından biri olarak gösterilmiştir.

Süer'in eseri toplam 4 bölümden oluşmaktadır. Kitabın giriş bölümü Sükan'ın yazmış olduğu eserin giriş bölümüyle hemen hemen aynıdır. Bu bölümde Kırım Harbi'nden (1853-1856) 93 Harbine kadar olan süreç ve Rusların bu süreçteki politikasından kısaca bahsedilmiştir.⁴⁴

“Siyasi Durum, Coğrafi Durum ve Askeri Güçler” adındaki ilk bölüm Üç alt başlıktan oluşmaktadır. Süer, “Siyasi Durum” adlı İlk başlığı da “Dış Siyasi Durum” ve “İç Siyasi Durum” olarak İki alt başlığa bölmüştür. “Dış Siyasi Durum” başlığında Sükan'ın eserinde de belirtildiği gibi Rusların Panslavizm politikası altında Sırbistan ve Karadağ Harbi ele alınmış, daha sonra İstanbul (Tersane) Konferansı ve Londra Protokolü üzerinde durulmuştur. “İç Siyasi Durum” adlı başlık altında ise; 3 Kasım 1839 Tanzimat'ın ilanından 93 Harbine kadar yaşanan gelişmelere yer verilmiştir. Bu çerçevede öncelikle 1856 yılında imzalanan Islahat Fermanı ve sonrasında yaşanan tepkiler, Cidde ayaklanması ve Kuleli olayı gibi gelişmeler üzerinde durulmuştur. Ardından Sultan Abdülaziz döneminde yaşanmış Hersek ve Bulgar ayaklanmalarına yer verilmiş ve bu olaylar 93 Harbinin çıkmasında önemli etkenler olarak değerlendirilmiştir. Son olarak ise “İç Siyasi Durum” kısmında savaş öncesi süreçte Osmanlı Devleti'ndeki taht değişiklikleri, Birinci Meşrutiyet'in ilanı ve ilk Osmanlı Mebusan Meclisi'nin açılışı gibi 93 Harbi ile doğrudan ilgisi olmayan iç siyasi gelişmeler anlatılmaktadır.⁴⁵

Birinci bölümün “Coğrafi Durum” adlı ikinci alt başlığında, Batı (Rumeli) harekât alanını kapsayan bölgenin coğrafi konumu, sınırları ve yüz ölçümünden bahsedilmiştir. Özellikle bölgede bulunan nehirler, dağlar, ovalar, köprüler, kara yolları, demir yolları, şehirler ve limanlar ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Yine bu başlıkta bölgenin sosyolojik ve ekonomik durumu, toplumsal yapısı ve tüm bunların harekâta olan etkisi üzerinde durulmuştur.⁴⁶

Birinci bölümün son alt başlığı olan “Askeri Güçler” de ise, tarafların savaş öncesinde ve Rumeli harekât alanında bulunan askeri güçlerinden bahsedilmiştir. Bu başlıkta Rusların

⁴⁴ Hikmet Süer, **1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 1993, s. 1-3.

⁴⁵ Süer, **a.g.e.**, s. 5-22.

⁴⁶ Süer, **a.g.e.**, s. 22-32.

Kafkas Cephesi'nde olduğu gibi Rumeli Cephesi'nde de askeri personel olarak Osmanlı'dan daha iyi durumda olduğu belirtilmiştir. Ancak personel yönünden asıl sıkıntının, tabip, eczacı, hemşire ve sağlık memuru eksikliğinin olduğu aktarılmıştır. Süer, Osmanlı'nın Rumeli Cephesi'ndeki ordu mevcudunun 186.000, Rusların ise Rumen ordusuyla birlikte 325.000 olduğu ancak bazı belgelerde bu sayının 223.000 olarak gösterildiğine dikkat çekmiştir. Son olarak bu başlıkta göze çarpan önemli bir unsurda Osmanlı'nın lojistik durumudur. Osmanlı'nın zaten ekonomik durumunun kötü olduğu, ikmal ve iâşe ihtiyacının büyük bir kısmının bölgedeki şehirlerden karşılandığı, silah, araç ve gereçlerinin de Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nden tedarik edildiği belirtilmiştir. Ayrıca lojistik aksamaların özellikle Üçüncü Plevne Muharebesi'nden sonra başladığı ve Plevne'nin elden çıkmasıyla da çok güç bir duruma düştüğünün altı çizilmiştir.⁴⁷

Kitabın II. bölümü Sefer Planı, “Seferberlik ve Yığınak Planları ve Uygulamaları” ana başlığı altında Dört alt başlıktan oluşmaktadır. Birinci alt başlık olan “Tarafların Sefer Planları”nda Rumeli Cephesi'ndeki Osmanlı-Rus sefer planlarından bahsedilmiştir. Süer, Osmanlı'nın savaşa hazırlıksız yakalandığını, daha önceden bir plan olmadığını ve Rusların savaş ilanından sonra acele bir plan yaptığını eserinde belirtmiştir. Ayrıca Süer, Osmanlı'nın geçilmesi zor bir engel olarak gördüğü Tuna nehrini yeterli kuvvetle tutmayı öngörmediğini ve bu yüzden savunmayı kalelerde yapmak zorunda kaldığını eleştirel bir yorumla anlatmıştır. Rus sefer planlarına baktığımız zaman, Rusların ilk amacı Maçin vilayetinden Tuna'yı geçerek daha sonra sırasıyla Köstence-Ziştovi-Niğbolu-Tirnova-Selvi hattını ele geçirmek ve Meriç vadisi üzerinden Edirne'ye girmektir. İkinci alt başlık olan “Tarafların Seferberlik Planları”nda ise Osmanlı ve Rus ordularının son durumu, Tuna Cephesi'ndeki asker miktarları ve konuşlanacakları bölgeler ele alınmıştır. Yine bu başlıkta Süer özellikle Rus seferberlik planının son derece önemli olduğunu belirtmiş, bunu da 1874'te hazırlanan Rus Silahlı Kuvvetlerinin yeni teşkilatlanma planıyla bağdaştırmıştır. Bu planda örneğin hiçbir subayın emekli edilmemesi, daha önce emekli olanların geri çağırılması ve subay okullarındaki öğrencilerin kısa eğitime tabi tutularak 1877 ve 1878 yıllarında mezun edilmeleri Rusların bu savaşa verdiği önemi kanıtlar niteliktedir. Bu gibi örnekler ayrıntılı olarak eserde anlatılmıştır. II. bölümün üçüncü ve dördüncü alt başlıkları olan “Tarafların Yığınak Planları ve Seferberlik ve Yığınının Yapılması” adlı başlıklarda ise Rumeli

⁴⁷ Süer, a.g.e., s. 33-50.

Cephesinde bulunan birliklerin önceden yapılmış sefer planlarına uygun olarak hangi bölgelerde kaç asker ile yığınak yapmayı planladıkları ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır.⁴⁸

“Harbin İlanı ve Muharebeler” adlı kitabın III. bölümü, üç alt başlıktan oluşmaktadır. “Harbin İlanı” adlı ilk alt başlıkta, Rus Çarı II. Aleksandr’ın Rus Avrupa Güney Ordu Komutanlığı’nın bulunduğu Zimmerinka’ya gidişini, burada son durumu görüp harbin açılması için hükümetine direktif vermesini, Rus Güney Ordu Komutanı Çar’ın kardeşi Grandük Nikola Nikolayeviç’e ve Romanya Prensiği ahalisine yazmış olduğu emirnameden bahsedilmiştir. “Harekat ve Muharebeler” adlı ikinci alt başlıkta, Rumeli Cephesi’nde gerçekleşen tüm harekat ve muharebeler oldukça ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. İlk olarak tarafların bölgedeki kuvvetlerine ve Osmanlı’nın Tuna nehrinde yer alan deniz filosuna kısaca değinilmiştir. Ardından Tuna bölgesindeki Şumnu, Vidin, Silistre, Rusçuk ve Varna gibi stratejik yönden önemli ordugâhların durumundan bahsedilmiştir. Daha sonra Rusya’nın 24 Nisan 1877’de savaş ilan etmesiyle birlikte Rusya ve Osmanlı’nın harekât tarzı, Rusların Tuna’yı geçmek için yaptığı hazırlıklar ve Tuna’yı geçişi üzerinde durulmuştur.⁴⁹

Üçüncü alt başlık olan “Muharebeler”de ise Rumeli Cephesi’nde gerçekleşen tüm muharebeler oldukça ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu alt başlıkta ilk olarak, Plevne muharebesinden önce gerçekleşen Zıştovi, Tırnova, Niğbolu, Hain Boğazı, Eflihanlı, Kızanlık ve Şıpka muharebelerinden bahsedilmiştir. Süer, üst üste alınan yenilgilerle Rusların Tuna’yı geçtiğini ve Osmanlı’yı çok zor duruma düşürdüğünü aktarmış ve artık tüm ümitlerin Plevne’ye yeni gelmiş olan Gazi Osman Paşa ve Karadağ Cephesi’nden Balkanlara gelmekte olan Müşir Süleyman Paşa’nın kuvvetlerine bağlı olduğunu ifade etmektedir. Yine Süer, özellikle Niğbolu yenilgisi öncesi Gazi Osman Paşa’nın Tuna’yı geçip Balkanlara doğru sarkan Rus kuvvetlerinin gerisine ve ardından Zıştovi istikametinde taarruz etmek istediğini Rumeli Cephesi Komutanı Serdar-ı Ekrem Müşir Abdülkerim Paşa’ya bildirdiğini aktarmış. Ancak bu teklifin kabul edilmeyip Viyana elçisinin söylediklerine göre hareket edilmesinin Niğbolu ve ardından gelen yenilgiler üzerinde önemli bir etkisi olduğundan bahsetmiştir.⁵⁰

Yazar yine bu bölümde, 93 Harbi’nin en can alıcı noktalarından biri olan Birinci Plevne Muharebesi, İkinci Plevne Muharebesi öncesi tarafların durumu, Rusçuk Cephesi’ndeki son durum, İkinci Plevne Muharebesi ve İkinci Şıpka Muharebesi üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmuştur. Daha sonra Üçüncü Plevne Muharebesine kadar olan süreç ve bu arada yaşanan irili ufaklı çatışmalardan bahsedilmiştir. Ardından Osman Paşa’nın Gazilic

⁴⁸ Süer, a.g.e., s. 51-64.

⁴⁹ Süer, a.g.e., s. 65-100.

⁵⁰ Süer, a.g.e., s. 101-154.

unvanını kazandığı ve adını tüm Avrupa'ya duyurduğu Üçüncü Plevne Muharebesi oldukça ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Bölümün sonlarına doğru ise Plevne'de geçirilen son günler, Gazi Osman Paşa'nın yapmak zorunda kaldığı huruç harekâtı, Rumeli Cephesi'ndeki geri çekiliş, Rusların Edirne'ye girip İstanbul önlerine kadar gelmesi ve ardından imzalanan Ayastefanos ve Berlin Anlaşmalarından bahsedilmiştir.⁵¹

Kitabın IV. ve son bölümü olan “Lojistik ve İdari Faaliyetler”, dört alt başlıktan oluşmaktadır. Süer, “Teşkilat” adlı ilk alt başlıkta 93 Harbi'nde Osmanlı kuvvetlerinin lojistik faaliyetlerini yurt içinde, menzil alanında, ordu geri hizmet bölgesinde ve tümenler bölgesinde olmak üzere dört başlık altında incelemiştir. “Lojistik” adlı ikinci alt başlıkta, Osmanlı ordusunun yiyecek, giyecek, yakıt, silah, cephane gibi ikmal kaynaklarının nasıl tedarik edildiğinden bahsedilmiştir. Yine bu alt başlıkta Osmanlı'nın deniz, kara ve demir yoluna bağlı olan ulaştırma sistemi ve sıhhiye-veterinerlik faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Daha sonra “Personel Faaliyetleri” adlı üçüncü alt başlıkta, Osmanlı'nın harbin ilanı ile başlayan seferberlik faaliyetlerinden, personel ikmalinden, ordunun moral durumundan ve ordudaki disiplin, kanun ve nizam durumundan bahsedilmiştir. Dördüncü ve son alt başlık olan “Sivil İşler” de ise savaş zamanı bölgedeki sivil halkla olan ilişkiler üzerinde durulmuştur. Bölümün bitiminden sonra da bir sonuç bölümü karşımıza çıkmaktadır. Yazar burada savaşın kaybedilme nedenlerinden bahsetmiştir. Süer, özellikle Osmanlı'nın seferberliğini istenen düzeyde tamamlayamaması, Tuna nehri ve Balkan dağları gibi geçilmesi zor olan engellerden savunma amacıyla gereği gibi yararlanamaması ve ordu içinde bazı komutanlar arasındaki sürtüşmeler nedeniyle yeterli işbirliğinin kurulamaması gibi nedenleri savaşın kaybedilmesindeki başlıca nedenler olarak göstermiştir.⁵² Yazar son olarak ise yararlandığı belge ve eserleri kaynakça halinde göstermiş ve ekler bölümünde, Rus çarının harp ilanını açıklayan beyannamesi, Osmanlı padişahının Ordu komutanlığına yolladığı telgraf, 93 Harbi'nin Kronolojisi, cephe ve savaş alanlarını gösteren çeşitli haritalara eserinde yer vermiştir. Netice itibarıyla Süer'in eseri 93 Harbi üzerine yapılacaklar için önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır

6. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü adlı eser Alev Keskin tarafından hazırlanmış ve Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları tarafından 2000 yılında Ankara'da basılmıştır. Bu eser 93 Harbi'nin yapıldığı bölgeleri, her iki ordunun

⁵¹ Süer, a.g.e., s. 154- 510.

⁵² Süer, a.g.e., s. 511-530.

durumunu, yapılan muharebeleri ve sonuçlarını görsel destekli olarak inceleyen önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eser toplam üç bölümden oluşmaktadır. “1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinin Yapıldığı Bölgenin Etüdü” adlı ilk bölüm iki alt başlığa ayrılmaktadır. “Rumeli Cephesi” adlı birinci alt başlıkta, Rumeli bölgesinin genel tanımı yapılmış, Romanya bölgesi, Tuna ve Edirne Vilayetleri hakkında genel bir bilgi verilmiştir. İkinci alt başlık olan “Kafkas Cephesi”nde ise yine Kafkas Bölgesinin genel tanımı ve bölgenin incelemesi görsel destekli olarak yapılmıştır.⁵³

“1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Öncesi Genel Durum” adlı ikinci bölüm üç alt başlığa ayrılmaktadır. “Siyasi Durum” adlı ilk alt başlıkta, Osmanlı ve Rusya’nın savaş öncesi askeri ve siyasi genel durumları hakkında bilgi verilmiştir. Özellikle bu dönemde Osmanlı’daki taht değişiklikleri üzerinde kısaca durulmuştur. “Askeri Durum” adlı ikinci alt başlıkta Osmanlı ve Rus ordularının savaş öncesi hazırlıkları, Rumeli ve Kafkas Cephesindeki orduların konuşlanma şekillerinden bahsedilmiş ve iki ordu karşılıklı mukayese edilerek aradaki askeri güç farkı vurgulanmıştır. Bu mukayese sonucu ortaya çıkan veriler ise şu şekildedir:

Rumeli Cephesinde: Osmanlı ordusu: 158.000, Rus ordusu: 325.000

Kafkas Cephesinde: Osmanlı ordusu: 63.778, Rus ordusu: 148.825

“Harekat Planları” adlı üçüncü alt başlıkta ise, Osmanlı ve Rus ordularının Rumeli ve Kafkas Cephesi’ndeki harp planları anlatılmıştır. Genel hatları ile bakacak olursak; Osmanlı planlarını elindeki imkânlar dâhilinde her iki cephede de savunma, Ruslar ise Osmanlı topraklarını kısa sürede işgal etme üzerine kurmuştur.⁵⁴

Eserin üçüncü ve son bölümü “Muharebeler” başlığı altında iki alt başlıktan oluşmaktadır. “Rumeli Cephesi’nde Cereyan Eden Muharebeler” adlı ilk alt başlıkta, ilk olarak Rumeli Cephesi’nde Rusların sınırı geçmesinin ardından yaşanan çatışma ve muharebelere yer verilmiştir. Özellikle Birinci Şıpka (17 Temmuz 1877), Birinci Plevne (19 Temmuz 1877), İkinci Plevne (30 Temmuz 1877), İkinci Şıpka (22 Ağustos 1877), Üçüncü Plevne Muharebesi (7 Eylül 1877) ve Gazi Osman Paşa önderliğinde yapılan Huruç Harekâtı (10 Aralık 1877) üzerinde durulmuştur.⁵⁵

⁵³ Alev Keskin, **1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 2000, s. 1-10.

⁵⁴ Keskin, **a.g.e.**, s. 11-27.

⁵⁵ Keskin, **a.g.e.**, s. 29-39.

Kafkas Cephesi'nde Cereyan Eden Muharebeler adlı ikinci alt başlıkta ise, ilk olarak 19 Nisan 1877'de 4'ncü Ordu Komutanı Müşir Ahmet Muhtar Paşa'nın Kars Kolordu birliklerine muharebe tertibi aldırması ve 24 Nisan 1877'de Rus Kafkas Ordusunun Osmanlı sınırını aşmasıyla başlayan süreç anlatılmaktadır. Daha sonra sırasıyla, Kars Kalesi'nin zaptedilmesi (5 Haziran 1877), Zivin (25-30 Haziran 1877), Birinci Yahniler (18 Ağustos 1877), Gedikler (25 Ağustos 1877), İkinci Yahniler (2-4 Ekim 1877), Alacadağ Muharebesi (14-15 Ekim 1877) ve Aziziye Baskınından (8-9 Kasım 1877) bahsedilmiştir. Rumeli ve Kafkas Cephelerinde yaşanan tüm bu muharebelerin anlatıldığı bölümlerde cepheleri, kale ve tabyaları gösteren çeşitli resim ve krokiler yer almaktadır.⁵⁶

İncelemiş olduğumuz eserde son olarak ise 93 Harbinin genel bir değerlendirmesinin yapıldığı, sonrasında yaşanan siyasi gelişmelerin anlatıldığı bir sonuç bölümüne ve savaş sonrası yapılan anıt ve şehitliklerin fotoğraflarının yer aldığı ekler bölümüne yer verilmiştir.⁵⁷

7. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Zaman Dizini

Özden Çalhan ve Alev Keskin tarafından yazılan *1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Zaman Dizini* adlı eser, 2004 yılında Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları tarafından Ankara'da basılmıştır. 93 Harbi'ni ele alan bu zaman dizini, savaş sürecini büyük ölçüde günü gününe takip edip savaş boyunca meydana gelen tüm olayları kısa notlar halinde okuyucuya sunmuştur.

İncelemiş olduğumuz bu eser, Hersek'in Nevesin kasabasında Hristiyan köylülerin 5 Haziran 1875 tarihinde çıkardıkları isyanla başlamakta ve Rusların Osmanlı'ya savaş ilan ettiği 24 Nisan 1877'e kadar yaşanan gelişmelere dair tarihler sıralanmaktadır.⁵⁸ Ardından savaşın başlamasından 31 Ocak 1878'te imzalanan Edirne Mütarekesi'ne kadar geçen süreçte her iki cephe de yaşanan çatışma ve muharebelerden günü gününe bahsedilmiştir.⁵⁹ Kronoloji kısmında son olarak ise Edirne Mütarekesi'nden 14 Mayıs 1882 Osmanlı ve Rusya arasında imzalanan, savaş tazminatı ile ilgili anlaşmaya kadar gerçekleşen tüm olaylar kısaca bir dizin halinde yazıya dökülmüştür.⁶⁰

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Zaman Dizini adlı eser, daha öncesinde 93 Harbiyle ilgili ayrıntılı bir savaş dizini yazılmadığından, bu konu üzerinde çalışma yapacaklar için oldukça önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Eser hazırlanırken ağırlıklı olarak

⁵⁶ Keskin, a.g.e., s. 39-55.

⁵⁷ Keskin, a.g.e., s. 57-71.

⁵⁸ Özden Çalhan, Alev Keskin, *1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Zaman Dizini*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 2004, s. 3-21.

⁵⁹ Çalhan, Keskin, a.g.e., s. 21-89.

⁶⁰ Çalhan, Keskin, a.g.e., s. 89-101.

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivinde (ATASE) bulunan Osmanlı-Rus Harbi Koleksiyonuna ait belgelerden yararlanılmıştır. *1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Zaman Dizini* adlı eserin oluşturulmasındaki en önemli neden olarak daha önce 93 Harbiyle ilgili yazılmış eserlerdeki bazı zaman dizinlerinin birbirine uymaması ve kısmen farklılıklar göstermesi olarak ifade edilmektedir. Netice itibarıyla bu amacın yerine getirilmesinde kısmen başarılı olduğunu ifade etmek gerekir.

Sonuç

93 Harbi Osmanlı Devleti ve Rusya arasında gerçekleşen XIX. yüzyılın en önemli savaşlarından biridir. Özellikle mağlup olan Osmanlı açısından siyasi, askeri, iktisadi, içtimai çok ciddi sonuçlara neden olmuştur. Ayrıca dönemin büyük güçleri arasındaki ilişkiler açısından uluslararası siyaseti değiştirecek gelişmelerin yaşanmasına yol açmıştır.

93 Harbi ile ilgili gerek Osmanlı Devleti'ni ilgilendirmesi bakımından Türkiye'de gerekse dünya siyasetindeki değişikliklere sebep olması bakımından savaşın tarafı olan Rusya başta olmak üzere pek çok ülkede bugüne kadar yapılmış araştırmalar söz konusudur. Lisansüstü çalışmaların yanı sıra makale, bildiri ve kitap olarak pek çok eser meydana getirilmiştir. Savaşın iki tarafından birinin Osmanlı Devleti olmasına karşın Türkiye'de konu üzerine yapılan çalışmaların azlığı dikkat çekmektedir. Buna karşın savaşın diğer tarafı olan Rusya'da konu üzerine daha fazla çalışma yapıldığı çeşitli araştırmalarda değinilen bir husustur.

Türkiye'de yayımlanan yedi eserin incelendiği bu çalışmada bahis konusu materyallerde 93 Harbi ile ilgili arşiv kaynaklarının, harita, plan, fotoğraf gibi görsel nitelikli verilerin kullanıldığı görülmektedir. Gerek bu eserlerde kullanılan kaynaklar gerek lisansüstü çalışmalarda tespit edilen arşiv belgeleri ve gerekse arşiv katalogları üzerinde yapılan tarama neticesinde elde edilen veriler doğrultusunda 93 Harbinin Rumeli veya Kafkas cepheleri ile ilgili pek çok yeni çalışmaların yapılabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle savaşın taraflarından biri olan Rusya bünyesindeki arşiv kaynakları başta olmak üzere Rusça eserler üzerinden konuya yeni boyutlar kazandırılabilen kanaati oluşmuştur. Ayrıca savaşın toplum hafızasında yer edinebilmesi için sürecin bütününe veya parçalarına dair edebî eserlerin ortaya konulmasının konuya ilgi gösterilmesinde önemli bir unsur olabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

CHERNÍCHENKÍNA, Natalia, **Rusya’da Türk Tarihi ile İlgili Yayınlanan Eserler (1917-2000)**, Gündoğan Yay., İstanbul 2017.

ÇALHAN, Özden, KESKİN, Alev, **1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Zaman Dizini**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 2004.

KESKİN Alev, **1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 2000.

KOHN, Hans, **Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği**, Çev. Agah Oktay Güner, İlgü Kültür Sanat Yay., İstanbul 2007.

PRİTSAK, Omeljan “1491-1532 Yıllarında Osmanlı-Moskova İlişkileri”, **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl**, TTK Yay., Ankara 1999, s. 65-71.

SÜER, Hikmet, **1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 1993.

SÜKAN, Şadi, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekatı**, C. II, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 1985.

ŞAHİN, Turhan, **Öncesiyle ve Sonrasıyla 93 Harbi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1988.

TANSEL, Selahattin, **93 Seferi 1877 Harbinin Sebepleri**, Doğu Matbaası, Ankara 1943.

UÇAROL, Rıfat, **Bir Osmanlı Paşa’sı ve Dönemi**, Milliyet Yay., İstanbul 1976.

YAZIM KURALLARI

Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi (ESTÜDAM) Yakın Tarih Dergisi, özellikle Türk Dünyası yakın tarihi ve eğitimi ile ilgili çalışmalara katkıda bulunmayı hedefleyen özgün araştırma ve derleme makalelerini; hakemli, açık erişimli ve sadece elektronik olarak yayınlayan bilimsel bir dergidir.

Derginin dili Türkiye Türkçesi'dir. Yazılar Türk Dünyası ve akraba topluluklardan temin edilmektedir. ESTÜDAM Yakın Tarih Dergisi'nde, Yakın Tarih ve Eğitimi ile ilgili akademik, evrensel bilim ölçütlerine uygun kuramsal ve uygulamalı çalışmaları ile Türk Dünyası genelinde tarihle ilgili gerçekleri bilimsel bir bakış açısıyla inceleyen çalışmaları yayınlamak; bu konularda geleceğe yönelik bilimsel çözüm önerilerinin ortaya konulmasını hedeflemekteyiz.

Makalelerin dergide yayınlanabilmesi için daha önce başka bir dergide yayınlanmamış olması ve hakemler tarafından olumlu rapor verilmesi gerekir. Yazarlar, yayınlanmak üzere kabul edilen makalelerinin yayın haklarını ESTÜDAM Yakın Tarih Dergisi 'ne devrini kabul etmiş sayılırlar.

ESTÜDAM Yakın Tarih Dergisi'ne yayınlanması için makale göndermek isteyenlerin, öncelikle <http://estudamdergi.ogu.edu.tr/index.php/tarih> adresinden dergi sistemine üye olmaları, daha sonra çalışmalarını **Makale Takip Sistemi** aracılığıyla dergiye göndermeleri gerekir.

Başvurunun yapılmasından, yazının yayımlanması aşamasına kadar uzanan süreçteki bütün işlemler elektronik ortamda gerçekleşir.

ESTÜDAM Yakın Tarih Dergisi'ne gönderilen yazılardan/yazarlardan kaynaklanması muhtemel herhangi bir yasal ve etik sorumluluk, söz konusu yazı yayınlanmış olsa bile yazar veya yazarlarına aittir.

YAZAR REHBERİ

1. Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi Ocak ve Temmuz ayı olmak üzere yılda iki defa yayımlanır. Dergi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezinin yayın organıdır. Yakın Tarih alanına özgü çalışmalar, bilimsel araştırmalar, olgu sunumları, derlemeler, editöre mektup, ve özet olmak üzere hakemli açık erişimli sadece internet ortamında yayınlanan bir dergidir. Derginin dili Türkiye Türkçesi'dir. Yazılar Türk dünyası ve akraba topluluklardan alınacaktır. Yazıların dergide yer alabilmesi için daha önce başka bir dergide yayınlanmamış olması gereklidir. Dergi Ocak ve Temmuz olmak üzere yılda iki kez yayımlanır.

2. Yayımlanmak üzere dergiye gönderilen yazı ile birlikte yazar(lar)ın adı-soyadı, unvanı, kurum ve e-posta adresleri ile açık iletişim adreslerini içeren bilgiler ayrı bir sayfada gönderilmelidir. Yazar(lar)ın çalışmayı dergi yayın sürecine sunduğunu ve dergi yayın politikasını okuyarak kabul ettiklerini beyan eden ıslak imzalı üst yazıyı posta veya faks ile dergi editörlüğüne ulaştırması gerekmektedir.

3. Dergiye gönderilen yazılar;

- **Microsoft Word 2010 Türkçe sürümü ile 1,5 satır aralıklı, tablo, şekil, kaynaklar ve eklerle birlikte en çok 30 A4 sayfa boyutunda olmalıdır.**
- **Yazılar başlıklar dahil 12 puntoda “Times New Roman” fontu kullanılarak hazırlanmalıdır.**
- **Makale başlığı 12 p büyük harf olmalıdır. Başlık altına büyük harfle ancak 11p karakterde İngilizce başlık gelmelidir.**
- **Yazar adları küçük harf, soyadları büyük harf olmalıdır.**
- **Yazar ismi sonuna üstharf numara konulmalı, yazarın kurumu giriş sayfası altında gösterilmelidir. Yazının sayfaları, sayfa sağ alta gelmek üzere ilk sayfadan itibaren numaralandırılmalıdır.**

4. Özet ve anahtar kelimeler:

- **Gönderilen yazıların 300 kelimeyi aşmayacak şekilde yazının tümünü öz biçimde (çalışmanın amacını, yöntemini, bulgu ve sonucunu) yansıtacak nitelikte Türkiye Türkçesi ve İngilizce özetleri olmalıdır.**
- **Özetler sonunda en az üç en fazla beş adet Türkiye Türkçesi ve İngilizce anahtar kelime yer almalıdır.**
- **Özetlerin başlığı ve metin kısmı, “Times New Roman” karakterde 11 punto ve bir (1) aralıkla yazılmalıdır.**

5. Metin yazımı:

- **Tüm metin iki yana yaslı,**
- **Paragraflar arasında 6nk boşluk verilmiş,**
- **Başlıklar hariç paragraflar soldan girinti yapılarak yazılmalıdır.**
- **Gönderilecek çalışmaların sayfa kenar boşlukları her taraftan 2,5 cm olacak şekilde ayarlanmalıdır.**

6. Başlıklar:

- **Makalenin “Giriş”, “Yöntem”, “Bulgular”, “Sonuç” ve “Kaynakça” bölümleri olmalı. Bu başlıklar yukarıdaki karakterle sola yaslı bold olarak yazılmalıdır.**
- **Tüm başlıklar kalın (bold), sola yaslı (girintisiz) ve yalnızca kelimelerin ilk harfleri büyük olacak şekilde 12 p “Times New Roman” karakterde yazılmalıdır.**
- **Alt başlıklar varsa 1., 1.1, 1.1.1. şeklinde numaralandırılmalı ve yazının giriş, yöntem, bulgular, sonuç ve kaynaklar şeklinde ana bölümlerine yer verilmelidir.**

7. **Dipnotlar** aynı sayfa altında aşağıdaki formatta verilmelidir. Dipnotlar *Times New Roman* karakterde, 9p büyüklükte olmalıdır.

Örnek 1) Temuçin Faik Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 241.

Örnek 2) Bige Sükan, “Türk Kurtuluş Savaşı Sırasında Fransa’nın Anadolu’daki Çıkarları ve Ermeniler”, **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, C. III, Sayı: 9 (Bahar 2003), s.147.

Örnek 3) Ertan, **a.g.e.**, s.243.

Örnek 4) Sükan, **a.g.m.**, s. 150.

Örnek 5) Mümtaz Faik Fenik, “Dünya Harbi Bitti”, **Ulus**, 15 Ağustos 1945, s. 1.

Arka arkaya iki dipnotta aynı eserin aynı sayfası veriliyorsa “Aynı yer” ifadesi kullanılmalıdır.

Yazarın birden fazla eseri olması halinde, sonraki dipnotlarda:

Örnek 6) Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, s. 245.

8. Makalede kullanılan kaynaklar, makale sonunda 11 punto büyüklüğünde, büyük harflerle “**KAYNAKÇA**” listesi olarak yazar soyadına göre alfabetik verilmiş olmalıdır.

Örnek 1) Çapa, Mesut, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Tarih Öğretimi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C. XV, Sayı: 29-30 (Mayıs-Kasım 2002), s. 39-55.

Örnek 2) Turan, Şerafettin, **Mustafa Kemal Atatürk**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004.

Kaynakça’ya eklenecek olan eser türleri aşağıdaki sırada ve başlıklar altında düzenlenmelidir:

- Arşivler
- Resmi Yayınlar
- Kitaplar
- Makaleler
- Süreli Yayınlar
- Tezler
- Ansiklopediler ve Sözlükler
- İnternet Kaynakları
- Sözlü Tarih Görüşmeleri

9. Ekler, makalenin sonunda verilmeli ve altında belgenin içeriği hakkında kısa bir bilgi ile bilimsel kaynak gösterme ölçütlerine uygun bir şekilde kaynak yer almalıdır.

10. Şekiller ve tablolar metin içinde ortalanmış olarak ve sayfa sınırlarını aşmayacak şekilde hazırlanmalı ve renkli olmamalıdır. Gerektiğinde tablo ve şekiller, ekler bölümü oluşturularak kaynaklardan önce gelecek şekilde metne yerleştirilebilir. Şekiller ve tablolar kendi aralarında bir (1)'den başlayarak ayrıca numaralandırılmalıdır. Şekiller ve tabloların başlıkları kısa ve öz seçilmeli ve her kelimenin ilk harfi büyük, diğerleri küçük harfle yazılmalıdır. Gerekli durumlarda açıklayıcı dipnotlar veya kısaltmalar şekil ve tabloların hemen altında yer almalı, bunların varsa kaynakları metin içi atıf kurallarına uygun olarak yer verilmelidir. Tablo ve şekiller, yazılım programlarının çıktılarını olarak konmamalı, sonuçlar yazar(lar) tarafından gerekli tablo ya da şekile dönüştürülmelidir.

Yazıların Dergiye Gönderilmesi

Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisine gönderilecek yazılar yazar(lar)ın tanıtıcı bilgilerine yer veren ve yer vermeyen iki farklı yazının aynı elektronik posta ekine eklenmesi gerekmektedir. Yayınlanmasına karar verilen makaleler üzerinde “Dergi Yayın Kurulu” tarafından esasa yönelik olmamak kaydıyla, küçük düzeltmeler yapılabilir. Makale yukarıda ifade edilen programda kayıt edilerek, son şekli dergi editörü ve editör sekreteri e-posta adreslerine iletilmelidir.

Sunulan yazı öncelikle yayın kurulu tarafından kabul veya red edilir. Kabul edilen yazılar yayın kurulu tarafından belirlenen çift-kör, bağımsız ve önyargısız hakemlik (peer-review) ilkelerine göre en az iki hakem tarafından değerlendirilir. Son karar dergi yayın kuruludur. Yayın kurulunda derginin inceleme aşaması; 1- Editör sekreter tarafından teknik inceleme, 2- Editör tarafından İnceleme: [reddetmek ya da yayını ilerletme değerlendirmesi], 3- Bölüm editörü / Önlisans Editörler tarafından İnceleme, 4- Yayın Kurulu Toplantısında Değerlendirme [reddetmek ya da yayını ilerletme değerlendirmesi], 5- İki veya daha fazla dış yorumcular tarafından İnceleme, 6- Gerekli ise bir istatistikçi tarafından değerlendirme, 7- Benzerlikleri denetleme, 8- Bölüm Editörü tarafından değerlendirilme, 9- Kopya değerlendirilmesi, 10- Benzerlikleri yeniden denetleme, 11- Proof Hazırlığı, ve 12- Yayınlama aşaması olmak üzere 12 adımdan oluşmaktadır.

Yazı Başvuruları İçin İletişim Adresi

Adres: Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Eğitim Dergisi, 26480 Eskişehir, Türkiye

Editör: Prof. Dr. Mesut ERŞAN
Telefon: +90 222 239 29 79 /2728
e-posta: mersan@ogu.edu.tr

Editör Yardımcısı: Yrd.Doç.Dr. Mustafa Yahya METİNTAŞ
Telefon: +90 222 239 29 79 /2715
e-posta: mmetintas@hotmail.com

Editör Sekreteri: Zekeriya YILDIRIM
Adres: Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Eğitim Dergisi, 26480 Eskişehir, Türkiye
Tel: +90 222 239 29 79 / 4499
e-posta: zekeriya@ogu.edu.tr

Telefon: 0 222 2293048

Başvuru Kontrol Listesi

Başvuru sürecinde yazarlar başvurularının aşağıdaki listedeki tüm maddelere uyduğunu kontrol etmelidirler, bu rehberde uymayan başvurular yazarlara geri döndürülecektir.

1. Gönderilen yazı daha önceden yayınlanmamış ve yayımlanmak üzere herhangi bir dergiye değerlendirilmek üzere sunulmamıştır (Yazar Rehberi'nde detaylı açıklama vermiştir).
2. Gönderi dosyası OpenOffice, Microsoft Word, RTF veya WordPerfect dokümanı dosyası biçimindedir.
3. Burada mevcut başvurular için URL'ler sağlanmıştır.
4. Metin tek satırlı, 10 punto, altı çizilme yerine italik olarak vurgulanmış (geçerli URL adresleri ile) ve tüm şekil, resim ve tablolar sayfa sonu yerine metin içinde uygun noktalara yerleştirilmiştir. Baskı için, resimlerin kaliteli kopyalarını ek dosya olarak gönderiniz. Gönderilen dosyanın boyutu çok fazla olur ise, sistem almayabilir. Böyle durumlarda yazıyı bölüp, diğer bölümleri ek dosya olarak tek, tek gönderebilirsiniz.
5. Buraya eklenen sitil ve bibliyografik gereksinimler Dergi Hakkında kısmındaki Yazar Rehberi'nden görülebilir.
6. Yazınızı hakem değerlendirmesi yapılan bir dergi bölümüne gönderiyor iseniz kör hakemlikten emin olmak için tıklayın. Yardım sayfasındaki önerilere tam olarak uyunuz.

Gizlilik Beyanı

Bu dergi sitesindeki isimler ve elektronik posta adresleri bu derginin belirtilen amaçları doğrultusunda kullanılacaktır. Diğer amaçlar veya başka bir bölüm için kullanılmayacaktır.